

Міністерство культури і туризму України
Державна служба з питань національної культурної спадщини
Науково-дослідний інститут пам'яткоохоронних досліджень

Вечерський В. В., Скібіцька Т. В., Сердюк О. М.

Історико-містобудівні дослідження Чернівців

За редакцією кандидата архітектури,
лауреата Державних премій України в галузі архітектури
В. Вечерського

Присвячується 600-річчю першої згадки про місто Чернівці

Київ
Фенікс
2008

ББК 85.118г(4Укр-4Чен)
УДК 711.4(477.85-25)(091)
В 39

Рецензенти: доктор архітектури, професор *Дьомін М. М.*
доктор архітектури, професор *Бевз М. В.*

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень

Відповідальна за випуск *Сердюк О. М.*

Друкується за підтримки Державної служби з питань національної культурної спадщини

Історико-містобудівні дослідження Чернівців / Вечерський В. В., Скібіцька Т. В., Сердюк О. М.; за ред. Вечерського В. В.; відп. за вип. Сердюк О. М. — К.: Фенікс, 2008. — 106 с.; 58 іл. — Бібліогр.: с. 96—101.

ISBN 978-966-651-647-6

Ця наукова монографія присвячена історико-містобудівним дослідженням міста Чернівці, занесеного до Списку історичних населених місць України, його ландшафту, розплануванню, забудові, об'єктам культурної спадщини. Метою дослідження є забезпечення збереження пам'яток та об'єктів культурної спадщини, традиційного характеру середовища Чернівців шляхом коригування історико-архітектурного опорного плану міста та проекту зон охорони пам'яток, виконаних у 1986 р., визначення меж і режимів використання територій історичних ареалів міста. У роботі застосовано методи теоретичних досліджень, у т. ч. структурно-генетичного аналізу і синтезу, методи бібліографічних, архівних, картографічних, іконографічних досліджень, а також методи суто емпіричних досліджень, такі як: спостереження, натурні дослідження, порівняння та картографування. Результатами цієї роботи є скориговані історико-архітектурний опорний план міста та проект зон охорони пам'яток, визначені межі й режими використання територій історичних ареалів міста, рекомендації щодо коригування місцевих правил забудови та збереження традиційного характеру середовища.

Видання розраховане на істориків архітектури та урбаністики, мистецтвознавців, культурологів, істориків, краєзнавців, бібліотечних і музейних працівників, працівників органів охорони культурної спадщини, органів містобудування та архітектури, органів місцевого самоврядування, студентів та викладачів навчальних закладів, активістів Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, а також всіх, хто цікавиться історією та культурною спадщиною України.

Видання присвячене 600-річчю першої згадки про місто Чернівці в історичних джерелах.

ISBN 978-966-651-647-6

© Науково-дослідний інститут
пам'яткоохоронних досліджень, автори, 2008
© «Видавництво «Фенікс», оформлення, 2008

ВСТУП

Місто Чернівці — столиця Буковини — лежить у Карпатських передгір'ях, на високих зелених пагорбах понад долиною річки Прут. Колись це було провінційне містечко Молдавії, потім — імперії Габсбургів, згодом — центр коронного краю Австро-Угорської монархії. У першій половині ХХ ст. Чернівці стали другим за величиною містом Румунії, а після Другої світової війни — обласним центром СРСР. Зараз місто є центром найменшої в Україні області з 260 тисячами мешканців.

Ця наукова монографія присвячена історико-містобудівним дослідженням Чернівців, занесених до Списку історичних населених місць України. Це публікація результатів науково-дослідної роботи, виконаної протягом 2006—2007 рр. Науково-дослідним інститутом пам'яткоохоронних досліджень на замовлення Чернівецької міської ради відповідно до договору від 31.07.2006 № 146, що передбачала коригування історико-архітектурного опорного плану і проекту зон охорони пам'яток та визначення меж і режимів використання історичних ареалів Чернівців¹.

Необхідність здійснення такої роботи впливає з вимог Закону України «Про охорону культурної спадщини», Постанов Кабінету Міністрів України від 26.07.2001 № 878 «Про затвердження Списку історичних населених місць України», від 03.07.2006 № 909 «Про затвердження Порядку визнання населеного місця історичним», від 13.03.2002 № 318 «Про затвердження Порядку визначення меж та режимів використання історичних ареалів населених місць, обмеження господарської діяльності на території історичних ареалів населених місць».

Об'єктом дослідження є ландшафт, розпланування і забудова Чернівців. Предметом дослідження є розпланувально-просторовий устрій міста, об'єкти культурної спадщини, а також пошук оптимальних методів і заходів з охорони нерухомої культурної спадщини та збереження традиційного характеру його середовища.

Географічні межі цього дослідження визначаються сучасною територією міста Чернівців; хронологічні межі охоплюють період від заснування перших відомих історико-містобудівній науці поселень на території сучасних Чернівців до теперішнього часу.

Мета дослідження полягає в забезпеченні збереження пам'яток та об'єктів культурної спадщини, традиційного характеру середовища Чернівців. Для досягнення цієї мети вирішуються такі завдання дослідження:

- вивчення джерельної бази;
- дослідження наявних на сьогодні розпланування і забудови міста, етапів та принципів їх формування;

¹ *Коригування історико-архітектурного опорного плану і проекту зон охорони пам'яток та визначення меж і режимів використання історичних ареалів м. Чернівців / Звіт про науково-дослідну роботу. — 164 с., 158 рис., 46 арк. креслеників, 3 с. додатків, 158 джерел. У 3-х томах.*

— коригування історико-архітектурного опорного плану міста, розробленого в 1986 р. інститутом КиївНДІТІ;

— коригування проекту зон охорони пам'яток, виконаного у 1986 р. інститутом КиївНДІТІ;

— визначення меж історичних ареалів міста;

— визначення режимів використання територій історичних ареалів міста.

Дослідницькі методи, які використані в цій роботі, виходять з загальноприйнятих методичних засад історико-містобудівних досліджень, спрямованих на охорону нерухомої культурної спадщини та збереження традиційного характеру середовища. Ці методичні засади відображені у спеціальній літературі, у т. ч. й у відповідній науковій монографії В. Вечерського². Відтак нами застосовано методи теоретичних досліджень, а саме історичний метод при системному підході, коли об'єкт вивчення розглядається у виникненні і розвитку. При цьому системний підхід полягає в комплексному вивченні об'єкта як певної єдності з узгодженим функціонуванням частин і цілого. Оскільки об'єкт дослідження є складною взаємопов'язаною багатоеlementною системою, то для його вивчення застосовано методи структурно-генетичного аналізу і синтезу. Застосовано методи бібліографічних, архівних, картографічних, іконографічних досліджень, а також методи суто емпіричних досліджень: спостереження, натурні дослідження, порівняння та картографування. Докладніше особливості методичних засад даного дослідження описані в розділі 1.

Результатом цих досліджень стали скориговані історико-архітектурний опорний план міста та проект зон охорони пам'яток, визначені межі й режими використання територій історичних ареалів міста, рекомендації щодо коригування місцевих правил забудови та збереження традиційного характеру середовища.

Наукова новизна цього дослідження полягає в уточненні класифікації об'єктів культурної спадщини міста, коригуванні меж і особливо — режимів використання територій зон охорони пам'яток Чернівців. Принципово новим моментом є здійснене вперше визначення меж і режимів використання територій історичних ареалів міста, а також пропозиції щодо перспектив створення історико-культурної заповідної території у середмісті.

Практичне значення дослідження полягає в призначенні його для використання в процесі коригування Правил забудови міста, уточнення зонування міської території (так званий зонінг). Результати цієї роботи будуть також корисні при уточненні предмета номінації Чернівців до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Серед широкого спектру пам'яткоохоронних досліджень, тобто таких, які спрямовані на охорону нерухомої культурної спадщини, провідна роль належить історико-містобудівним дослідженням, які в останні два десятиріччя вийшли на перший план як прояв нового системного підходу до збереження культурної спадщини з визнанням високої дієвості містобудівних методів охорони нерухомої культурної спадщини та традиційного характеру середовища. Прогресивність цього історико-містобудівного підходу засвідчують два такі різні документи, як Вашингтонська хартія 1987 р. та Закон України «Про основи містобудування» в редакції 2001 р. Міжнародна хартія з охорони історичних міст, ухвалена ICOMOS (Міжнародною радою з питань пам'яток і визначних місць) на конгресі у Вашингтоні 1987 р. (так звана Вашингтонська хартія) рішуче висловилося на користь тієї законодавчої форми збереження населених місць, яка

² Вечерський В.В. Спадщина містобудування України: Теорія і практика історико-містобудівних пам'яткоохоронних досліджень населених місць. — К.: НДІТІАМ, 2003. — 560 с.; іл.

розглядає кожне поселення як цілісну пам'ятку, де охороняється не тільки ландшафт, розпланування, парцеляція, форма і вигляд споруд, а головне — «історичний характер міста та сукупність матеріальних і духовних складових, які виражають його образ»³.

Вважаємо необхідним підкреслити, що виконана нами протягом 2006—2007 рр. робота не є першим дослідженням на цю тему. Бригада фахівців інституту КиївНДІТІ за участю двох авторів цього дослідження — В. Вечерського та Т. Скібіцької ще у 1986 р. опрацювала найперший історико-архітектурний опорний план з проектом зон охорони пам'яток Чернівців (госпдоговір № 3/86)⁴. Тоді нами було зроблено висновок про те, що архітектурно-містобудівна спадщина в межах міського ядра має всі якості архітектурного заповідника. Це компактне місто західноєвропейського типу зі щільною забудовою і великою кількістю вертикалей — вежами, дзвіницями, храмами, якому пощастило уникнути руйнувань протягом ХХ ст. Тож місто чудово зберегло весь історико-архітектурний комплекс, захист якого має забезпечити детально опрацьована система охоронного зонування.

Теперішня наша робота — це коригування історико-архітектурного опорного плану та проекту зон охорони пам'яток м.Чернівці, виконаних у 1986 р. Та робота включала вступ, історичну довідку, нарис містобудівного розвитку, аналіз архітектурного середовища міста, висновки та рекомендації з обґрунтуванням системи охоронного зонування, описом меж та режимів використання територій різних зон охорони. Робота у трьох томах була в установленому порядку передана Управлінню головного архітектора м. Чернівці, була схвалена, а автори роботи отримали подяку від головного архітектора міста. Проте у 2006—2007 рр. тієї роботи в Чернівцях нам виявити не вдалося — вона була або ж знищена, або викрадена. У Довідково-інформаційному фонді інституту НДІТІАМ⁵ нам також не вдалося виявити жодних слідів цієї роботи, хоча ми як автори не тільки здали її туди на безстрокове зберігання, а й мали інвентарні номери та шифри, під якими вона зберігалася⁶. Ця обставина спонукала авторський колектив історико-містобудівних досліджень Чернівців 2006—2007 рр. видати цю роботу у вигляді наукової монографії, зробивши результати досліджень доступними широкому колу фахівців.

Протягом 1989—1990 рр. Львівський інститут «Укрзахідпроектреставрація» виконав окремі історико-архітектурні дослідження Чернівців, які, проте, не змогли стати історико-містобудівною підосновою для вирішення актуальних питань реконструкції і забудови міста.

За таких обставин нам довелося протягом 2006—2007 рр. провадити не коригування раніше виконаних науково-проектних робіт, а розробляти з самого початку й по повній програмі й історико-архітектурний опорний план міста, і проект зон охорони пам'яток, і визначення меж та режимів використання історичних ареалів міста. На відміну від аналогічних розробок по інших історичних містах України, наша робота затверджена рішенням Чернівецької міської ради від 28.02.2007 р. № 252 та наказом Міністерства культури і туризму України від 16.06.2007 р. № 661/0/16—07. Тепер вона має

³ Див.: *Пам'ятки України*. — 1988. — № 2. — С. 39—40.

⁴ *Предпроектные историко-архитектурные исследования к проекту генерального плана г. Черновцы*. — В 3-х т. / КиївНДІТІ. — К., 1986. — Рукоп. — ДІФ НДІТІАМ. — Інв. №№ 1471, 1472, 1473. — 146 с., 5 арк. креслеників, 150 іл. (Колосок Б. В. (керівник роботи), Вечерський В. В., Скібіцька Т. В., Моїсєнко В. П.).

⁵ Так з 1991 року називався колишній інститут КиївНДІТІ.

⁶ У жовтні 2007 р. інститут НДІТІАМ згідно з наказом Мінрегіонбуду був ліквідований.

статус чинної містобудівної документації та нормативного документа, обов'язкового до виконання усіма суб'єктами містобудівної діяльності на території Чернівців.

До складу авторського колективу зазначеної вище роботи входили такі фахівці:

Вечерський Віктор Васильович, кандидат архітектури, Заслужений працівник культури України — науковий керівник роботи, автор більшості текстів, автор проектно-регулятивного розділу та концепції зон охорони пам'яток й історичних ареалів міста.

Сердюк Олена Михайлівна, історик, заслужений працівник культури України — забезпечувала організацію роботи та координацію з замовником і співвиконавцями.

Скібіцька Тетяна Василівна, мистецтвознавець — автор тексту розділу про архітектурне середовище Чернівців.

Шулешко Інна Володимирівна, історик — відповідальна за упорядкування додатків та формування списків об'єктів культурної спадщини.

Поштаренко Юрій Григорович, історик — виконавець креслеників і фотофіксації, учасник натурних обстежень міста.

Рутковська Ольга Анатоліївна, мистецтвознавець — учасник натурних обстежень міста, фотофіксації та виконання креслеників.

Вечерський Ярослав Вікторович, технік — учасник натурних обстежень міста та фотофіксації, забезпечував комп'ютерний набір текстів та допоміжні роботи.

Автори дослідження вдячні посадовим особам органу місцевого самоврядування, які надали неоціненну допомогу при виконанні цього дослідження. Це, передусім, Чернівецький міський голова Федорук Микола Трохимович та перший заступник міського голови Попадюк Микола Петрович. Особлива подяка — нашій чернівецькій колезі, кандидату мистецтвознавства Біленковій Світлані Вікторівні.

Авторський колектив цієї наукової монографії очолив кандидат архітектури, лауреат Державних премій України в галузі архітектури Віктор Вечерський, який написав усі тексти, крім розділу 4, підібрав ілюстративний матеріал та здійснив наукову редакцію всієї праці. Тетяна Скібіцька написала текст розділу 4. Олена Сердюк упорядкувала ілюстративний матеріал та забезпечила загальну координацію робіт.

Кресленики історико-архітектурного опорного плану з межами історичних ареалів та зон охорони пам'яток Чернівців виконали Юрій Поштаренко, Ольга Рутковська за участю Інни Шулешко під керівництвом Віктора Вечерського.

У виданні використані фотографії, виконані Ю. Поштаренком, І. Шулешко, О. Рутковською, В. Вечерським, а також іконографічні матеріали з особистого архіву В. Вечерського.

РОЗДІЛ 1. Методика дослідження

Методика цього дослідження відповідає загальнозживаній методиці історико-містобудівних пам'яткоохоронних досліджень, яка відображена у науковій монографії В. Вечерського⁷. Провідне значення мають методичні засади виявлення і оцінки історико-архітектурної спадщини міста. Вони передбачають попереднє вивчення міста з укладанням принципової схеми його територіального розвитку та виявленням основних структурних елементів.

Методика історико-архітектурної оцінки розпланування передбачає з'ясування ступеня збереженості системи чи елементів розпланування основних історичних епох розвитку міста. При цьому оцінюються такі елементи, як головні площі, наскрізні вулиці, композиційні вісі, межі середмістя, лінії укріплень, траси й габарити другорядних вулиць, розпланувальна структура кварталів. Таким чином визначається високий, добрий чи задовільний ступінь збереженості розпланування. Високий і добрий ступінь збереженості означає, що ми маємо справу з пам'яткою містобудування. Головним для визначення цінності є хронологічний критерій. Інші критерії — композиційний, ландшафтний — є факультативними, тобто допоміжними.

Методика історико-архітектурної оцінки забудови передбачає проведення наукової інвентаризації будівель і споруд досліджуваного терену з виділенням пам'яток архітектури, об'єктів культурної спадщини, фонові, традиційної забудови, дисгармонійних споруд. Ці визначення мають супроводжувати пропозиції щодо заходів, які слід уживати стосовно тієї чи іншої категорії будівель. Так, зокрема, дисгармонійна забудова у міру можливості підлягає знесенню чи радикальній реконструкції. При здійсненні інвентаризації враховуються і позначаються в матеріалах досліджень також пам'ятки історії, археології та монументального мистецтва, ділянки археологічного культурного шару. Важливе методичне значення має з'ясування ступеня збереженості історичної житлової забудови, яка повинна бути досліджена за комплексом параметрів і класифікована за трьома категоріями — високою, доброю та задовільною. Так само з'ясовують міру збереженості провідних громадських будівель міста. Тут одним з головних критеріїв є наявність пам'яток архітектури, що перебувають на державному обліку.

Окремий підрозділ історико-містобудівних досліджень присвячується методиці оцінки історично сформованого міського і природного ландшафту — структури рельєфу, водних басейнів, композиційно-видових зв'язків.

Комплексна оцінка історико-архітектурної спадщини історичного міста включає підсумковий розгляд вищеперелічених складових за категоріями цінності — роз-

⁷ Вечерський В.В. *Спадщина містобудування України: Теорія і практика історико-містобудівних пам'яткоохоронних досліджень населених місць*. — К.: НДІТІАМ, 2003. — 560 с.; іл.

планування, житлової забудови, будівель громадського призначення, міського ландшафту.

Кодифікованим підсумком науково-методичних напрацювань, здійснених дотепер у сфері містобудівної охорони нерухокої культурної спадщини, стала розроблена Київ-НДІПмістобудування спільно з НДІТІАМ Інструкція до складання історико-архітектурних опорних планів населених місць України, затверджена наказом Держбуду України 24.06.1991 № 76 і видана в 1992 р.⁸ У ній історико-архітектурний опорний план визначено як комплексний містобудівний обліково-охоронний документ, що фіксує відповідну інформацію про нерухомі пам'ятки культурної спадщини населеного місця і пов'язане з ними оточення. Інструкція містить основні вимоги до обстежень, науково-вишукувальних робіт і досліджень, необхідних для складання історико-архітектурних опорних планів, їх складу і змісту, а також послідовність розроблення, погодження й затвердження історико-архітектурних опорних планів.

Історико-архітектурний опорний план складають з урахуванням фактичних даних, наявних у різних установах і організаціях, одержаних після натурних обстежень і спеціальних досліджень, які виконуються незалежно від містобудівного проектування або під час передпроектних досліджень. Історико-архітектурний опорний план є обов'язковою складовою частиною генерального плану історичного населеного місця, містить дані про його нерухому культурну спадщину в обсязі, достатньому для вирішення питань її охорони та використання на стадії генплану, дає узагальнену характеристику спадщини. Матеріали історико-архітектурного опорного плану є вихідними для розроблення проекту або коригування зон охорони пам'яток культурної спадщини. Історико-архітектурний опорний план і Зони охорони пам'яток — це взаємодоповнюючі документи.

Залежно від кількості пам'яток культурної спадщини, величини історичного населеного місця та його природних особливостей склад досліджень до історико-архітектурних опорних планів та строки їх виконання можуть істотно відрізнятись. Дослідження включають виявлення, вивчення та оцінку всіх об'єктів культурної спадщини, визначення їх ролі в композиції та устроєві міста. Методика передбачає їх проведення, як правило, у два етапи. На першому етапі на основі натурних обстежень, пошуків та вивчення історичних планів, архівних матеріалів і літературних джерел виконують історико-містобудівні та історико-архітектурні дослідження, аналіз особливостей та меж композиційного впливу об'єктів культурної спадщини. На другому етапі при додатковому збиранні даних і детальному дослідженні окремих комплексів, кварталів, садиб, будинків уточнюють одержані раніше характеристики і збирають матеріали до облікових документів виявлених об'єктів культурної спадщини, що формують середовище. Результати першого етапу досліджень використовують у складанні історико-архітектурного опорного плану, другого — у складанні матеріалів історико-архітектурної інвентаризації забудови історичного населеного місця. Одразу зазначимо, що історико-архітектурна інвентаризація забудови Чернівців не входила до завдань цього дослідження, тож вона лишається актуальним завданням на найближчу перспективу.

Основа історико-архітектурного опорного плану складають дані двох головних частин першого етапу досліджень: однієї, що виявляє об'єкти культурної спадщини, і другої, що аналізує їхні художні якості та композиційний вплив. Документ складається

⁸ Інструкція до складання історико-архітектурних опорних планів населених місць України / Держбуд України. — К., 1992. — 26 с.

з основного креслення аналогічної назви, схем, що доповнюють його, та інших матеріалів, а також текстової частини. Основне креслення Історико-архітектурного опорного плану виконують на топогеодезичній підоснові у масштабі основних креслень генерального плану. На ньому показують:

- пам'ятки архітектури (ті, що перебувають на обліку, і виявлені об'єкти культурної спадщини);
- історичну забудову, що не має статусу об'єктів культурної спадщини;
- місця втрачених будинків, споруд, оборонних укріплень, що мали важливе історичне значення;
- дисгармонійні будівлі та споруди;
- пам'ятки містобудування (ті, що перебувають на обліку, і виявлені) та інші містобудівні об'єкти, які мають історичну та культурну цінність: архітектурні ансамблі та комплекси, історичні центри, квартали, площі, садиби, двори, вулиці, залишки старовинного розпланування і забудови;
- пам'ятки історії: будинки, споруди, пам'ятні місця;
- пам'ятки археології: городища, кургани, залишки давніх поселень, поховань, окремих споруд, укріплень, виробництв, каналів, доріг, могильників, кам'яні фігури, знаки, наскельні зображення, ділянки археологічного культурного шару;
- пам'ятки монументального і монументально-декоративного мистецтва;
- пам'ятки садово-паркового мистецтва та меморіальні парки;
- пам'ятки природи, цінні природні ландшафти, архітектурно-ландшафтні комплекси;
- у разі наявності — межі державних історико-культурних заповідників, території пам'яток, затверджені раніше зони охорони пам'яток.
- «Історико-архітектурний опорний план» (основне креслення) можуть доповнювати схеми «Історичний територіальний і розпланувальний розвиток міста», «Ландшафт міста» та «Прилеглі до міста території».

Результати дослідження особливостей композиційного впливу пам'яток містобудування й архітектури по їх ролі в композиції і устроєві історичного населеного місця у разі необхідності фіксують на схемах:

- «Міське середовище історичного центру (або району)»;
- «Архітектурно-просторова композиція історичного центру»;
- «Видове розкриття пам'яток архітектури».

Обов'язковою складовою аналізу видового розкриття пам'яток архітектури є фотофіксація характерних видів на пам'ятки архітектури, перспектив і панорам історичного району. До складу матеріалів фотофіксації входять демонстраційні фотопанорами, зняті з ключових для огляду історичного населеного місця точок.

Пояснювальна записка до історико-архітектурного плану розкриває результати збирання та узагальнення даних щодо нерухомої культурної спадщини населеного місця. Вона повинна містити:

- опис розвитку населеного місця, що розкриває основні етапи розвитку, умови і події, що безпосередньо впливали на становлення населеного місця і його архітектуру; особливості формування розпланування, забудови, опис пов'язаних з містом історичних подій, культурних процесів;

- аналіз існуючих розпланування і забудови історичного району (ареалу);
- характеристику середовища, а саме: архітектурно-художніх особливостей будівель, споруд та інших об'єктів, традиційних для даного населеного місця, а також озеленення, впорядження (благоустрою);
- характеристику ландшафту як найбільш сталого структуро-формуючого чинника виявлення природних особливостей місцевості, які визначають своєрідність розпланувально-просторової структури поселення;
- аналіз архітектурно-просторової композиції та композиційно-видового впливу об'єктів культурної спадщини;
- комплексну оцінку території населеного місця;
- узагальнену оцінку нерухомої культурної спадщини міста, що розкриває характерні риси і цінність сукупності об'єктів культурної спадщини;
- аналіз чинних містобудівних проектів щодо їх відповідності вимогам охорони нерухомої культурної спадщини.

У додатках до пояснювальної записки можуть наводитися описи пам'яток культурної спадщини різних видів та категорій, а також виявлених об'єктів культурної спадщини. У пояснювальній записці або в окремому томі наводяться картографічні й іконографічні документи — історичні плани, гравюри, малюнки, старі фотографії, а також пооб'єктна фотофіксація пам'яток, об'єктів культурної спадщини, характерних для даного історичного населеного місця будинків фонові та традиційної забудови.

На основі історико-архітектурного опорного плану історичного населеного місця з урахуванням узагальненої комплексної оцінки його території (історико-культурної, природно-ландшафтної і естетичної) розробляють зони охорони пам'яток. До їх меж входять території в зоні розташування та впливу пам'яток культурної спадщини. Режим використання територій зон охорони пам'яток повинен враховувати всі виявлені дослідженнями особливості культурної спадщини і переводити загальні вимоги охорони культурної спадщини в конкретні містобудівні обмеження і обтяження, що визначають можливість використання територій у межах зон охорони пам'яток.

Креслення «Зони охорони пам'яток» виконують на топогеодезичній підоснові в масштабі основних креслень генерального плану. На ньому показують усі пам'ятки культурної спадщини, нанесені на історико-архітектурному опорному плані; оглядові точки, вісі та фронти, які мають бути збережені; допустимі висоти нової забудови; межі територій пам'яток, державних історико-культурних і природних заповідників, зон охорони пам'яток, ділянки археологічного культурного шару; наводять перелік зон охорони пам'яток, їх розміри (в гектарах) та основні вимоги до режиму використання територій зон охорони пам'яток.

Пояснювальна записка до проекту зон охорони пам'яток повинна містити обґрунтування прийнятих рішень; площі зон охорони пам'яток; опис меж зон охорони пам'яток; систематизовані вимоги щодо режиму реконструкції та використання територій у межах зон охорони пам'яток; окремі конкретні пропозиції щодо формування розпланування, забудови та ландшафту, якщо вони розроблені в процесі визначення режиму зон охорони пам'яток.

У генеральних планах і детальних планах територій історичних населених місць історико-архітектурні опорні плани та зони охорони пам'яток є основою для прийняття проектних рішень щодо забезпечення охорони культурної спадщини, розпланування та забудови.

Інструкція до складання історико-архітектурних опорних планів населених місць України 1991 р. з правової точки зору на сьогодні застаріла, оскільки базується на старому радянському законодавстві, яке втратило чинність. Проте ця інструкція не втратила свого методичного значення, оскільки підготовлена була на високому науковому рівні. З огляду на ці обставини, а також зважаючи на кончу необхідність мати сучасний нормативно-методичний документ, який регулював би весь комплекс питань розроблення науково-проектної документації по історичних населених місцях, у 2002 р. на основі зазначеної «Інструкції» підготовлено проект Державних будівельних норм «Склад, зміст, порядок розроблення, погодження та затвердження історико-архітектурних опорних планів, спеціальної науково-проектної документації для визначення історичних ареалів населених місць України». На сьогодні ці ДБН не затверджені, оскільки проходять відповідні погодження. Проте їхні основні методичні положення, що мають універсальний характер, використовуються в даній роботі.

Основна методична вимога щодо Проекту зон охорони пам'яток полягає в тому, що він має бути результатом серйозної дослідницької роботи. Зони охорони пам'яток разом з територіями пам'яток та територіями заповідників мають становити в місті цілісну взаємопов'язану систему спеціально виділених територій, на яких докладно регламентується землекористування, будівництво та інша господарська діяльність з метою забезпечення збереження нерухомої культурної спадщини у комплексі з пов'язаними природними та антропогенними ландшафтами. Ці території можна охарактеризувати як форму захисту і збереження нерухомої культурної спадщини шляхом регулювання довкілля. Оскільки зони охорони пам'яток повинні забезпечувати належний містобудівний режим у межах розташування та композиційно-видового впливу об'єктів спадщини, ці зони не можуть бути запроектовані без вичерпних досліджень.

Особливої уваги потребують проблеми диференційованого встановлення археологічних зон, пов'язаних з охороною археологічної спадщини. У 1990-х рр. у вітчизняному пам'яткознавстві спостерігалася тенденція уникати терміну «археологічні» при означенні зон, про які йдеться. Їх воліли називати зонами «історичного культурного шару» чи просто «культурного шару». Ця тенденція є неслухною і розходиться зі світовою практикою. Так, у Хартії охорони і використання археологічної спадщини (1990 р.) дається таке визначення археологічної спадщини: «Археологічна спадщина — це частина матеріальної спадщини, основну інформацію про яку можна отримати археологічними методами. Спадщина включає всі сліди людського проживання і складається з місць, що фіксують усі прояви діяльності людини, у т. ч. із залишених будівель та руїн усіх видів (включаючи підземні та підводні) разом з усім підйомним (культурним) матеріалом». Загалом археологічна спадщина поділяється на нерухомі й рухомі об'єкти. Ця робота заторкує проблематику лише перших, що, звичайно, і називаються пам'ятками археології. Залежно від їх містобудівної ролі вони поділяються на три підгрупи:

1. Пам'ятки, виявлені в об'ємних формах на поверхні землі (городища, кургани, вали і рови, печери, руїни споруд тощо).
2. Пам'ятки, що не мають ознак на земній поверхні (селища, стоянки, ґрунтові могильники, культурні шари в містах тощо).
3. Пам'ятки, які можна виявити тільки за допомогою спеціальних методів, зокрема аерофотозйомки (сліди стародавніх меж, шляхи, канали тощо).

Оскільки вся археологічна спадщина є нестійким і невідновлюваним культурним надбанням, слід вживати заходів містобудівної охорони, тобто вдаватися до охоронного зонування з метою звести до мінімуму руйнування цієї спадщини внаслідок природних і антропогенних процесів. Характер охоронного зонування безпосередньо залежить від виду і характеру археологічної пам'ятки. Ми вважаємо, що в загальному випадку слід визначати три види археологічних зон:

1. Територія пам'ятки археології.
2. Охоронна зона пам'ятки археології.
3. Зона охорони археологічного культурного шару.

Територія пам'ятки археології — це земельна ділянка, що становить невіддільне матеріальне, історичне і функціонально-розпланувальне ціле з пам'яткою. Охоронна зона і зона охорони археологічного культурного шару достатньо прописані в чинному законодавстві, тому ми на їхній специфіці не зупиняємось.

Межі археологічних зон визначаються незалежно від меж інших зон охорони пам'яток і повинні покривати всі терени, які мають археологічний культурний шар. Режим використання територій, встановлюваний у кожній із цих зон має постійний характер — для територій пам'яток і охоронних зон і тимчасовий характер — для зон охорони археологічного культурного шару.

При розробленні охоронного зонування важливо не обійти увагою загальну проблему визначення територій пам'яток. В останнє десятиріччя методична і практична важливість цього питання перестала усвідомлюватися, а воно зовсім не таке просте, як видається при поверховому підході. Територія пам'ятки є найціннішою ділянкою історичного середовища. Вона безпосередньо прилягає до пам'ятки й становить з нею неподільне ціле. Територією пам'ятки є не будь-яка земельна ділянка, на якій пам'ятка розташована, а тільки та і в тих межах, що безпосередньо історично, розпланувально, матеріально і функціонально пов'язана з самою пам'яткою. Територія пам'ятки є первинним елементом територіальної (містобудівної) охорони пам'яток. Суть території пам'ятки і її відмінність від охоронної зони (і від усіх видів зон охорони) полягає в тому, що територія пам'ятки пов'язана з історичною матеріальною субстанцією пам'ятки, а не з її видовим розкриттям чи композиційним впливом.

Слід методично розрізняти такі види територій пам'яток:

- окремо розташованої пам'ятки;
- комплексу пам'яток, тобто їх групи, об'єднаної територіально;
- ансамблю пам'яток, тобто їх групи, об'єднаної спільністю території, історії виникнення і розвитку, спільністю композиційної побудови;
- пам'ятки містобудування (вулиці, площі, групи кварталів, історичного середмістя).

Кожен з цих видів має певні особливості щодо визначення меж і режимів використання територій. Для одиничних пам'яток територія визначається, як правило, у межах домоволодіння (садиби). При цьому досліджується еволюція домоволодіння, встановлюються зміни меж і обирається оптимальний варіант, орієнтуючись або на межі домоволодіння, які були при створенні пам'ятки, або на межі часу найбільшого розвитку пам'ятки. Зрозуміло, що встановлювані межі повинні враховувати об'єкти середовища і мати чітку топографічну прив'язку. Для комплексів та ансамблів пам'яток методичні вимоги щодо встановлення меж територій аналогічні: межі території мають враховувати стародавні межі (вали, рови, мури, інші лінії укріплень), як збереже-

ні, так і ті, що не збереглися, а також інші чинники, що вимежовували комплекс чи ансамбль у довкіллі, беручи за точку відліку етап найвищого розвитку й найширшого розпросторення комплексу. Для монастирських комплексів це означає включення монастирських садів, городів, господарських і гостинних дворів. Для фортифікаційних комплексів межі території суміщаються з зовнішньою межею глазиса або з лінією контрескарпу зовнішнього рову. У комплексах і ансамблях садово-паркової архітектури при визначенні меж території архітектурні об'єкти слід розглядати як єдине ціле з садами і парками. У межах території комплексу (ансамблю) немає потреби встановлювати межі території кожної пам'ятки зокрема, оскільки кожен такий комплекс розглядаються і охороняється як єдине ціле.

Території пам'яток містобудування визначаються з урахуванням специфіки цього виду пам'яток. Пам'яткою містобудування є, як правило, єдина система історичного розпланування і забудови у комплексі з навколишнім ландшафтом. Для автентичного існування такої пам'ятки важливо не тільки зберегти матеріальну структуру (збудову, розпланування, малі архітектурні форми, впорядження, озеленення), а й систему композиційних взаємозв'язків. Для цього межі території пам'ятки містобудування визначають таким чином, щоб до цих меж потрапили ділянки цінного розпланування й характерного ландшафту; архітектурні домінанти й акценти; масиви рядової забудови. Межі території приурочуються до історичних меж середмість і меж домоволодінь.

Оскільки історичне населене місце є просторовою системою, що розвивається у часі, то з методичного погляду єдиною прийнятною для нього є стратегія спадкоємного розвитку, в основі якої лежить орієнтація на найстабільніші чинники — природну підоснову, структуру й розпланування поселення, характер забудови певних ділянок середовища та їх взаємозв'язки. При цьому важливо зберігати три основні структуроутворюючі елементи: композиційні центри; композиційні вісі; системи відкритих, замкнених і напіввідкритих просторів.

Розглянуті вище науково-методичні підходи знаходять свою практичну реалізацію під час реконструкції історичних міст. Реконструкція зараз усвідомлюється як удосконалення наявного міського середовища і як така вона є безперервним процесом. Її об'єкт — зони старої міської забудови незалежно від їх хронологічних та ціннісних параметрів, а також окремі комплекси, квартали чи групи кварталів. Реконструкція має свою методику, що передбачає такий комплекс заходів: реставрація і реабілітація пам'яток культурної спадщини; модернізація і капітальний ремонт масової історичної забудови; вибіркове знесення амортизованих малоцінних будівель і нове будівництво; розвиток інженерної інфраструктури і транспортних мереж; озеленення і впорядження. Ці заходи мають вирішувати триєдине завдання: збереження і примноження культурно-історичного потенціалу; створення сприятливих умов функціонування історичних районів; забезпечення неантагоністичного поєднання нових будівель з історичним архітектурним середовищем. Загально визнаними вважаються п'ять методичних засад реконструкції: пріоритетність збереження нерухомої культурної спадщини; включення реконструкції у загальний процес соціально-економічного розвитку; програмно-цільовий підхід; міждисциплінарність і міжвідомчість; диференціація і плюралізм конкретних вирішень.

За ступенем радикальності перетворень розрізняють такі реконструктивні заходи: збереження (містобудівна консервація); оновлення; перетворення. Методично розрізняються такі види комплексної реконструкції в історичних містах:

1. ревіталізація — підвищення функціональної значущості комплексу, фрагменту середовища, середмістя шляхом відтворення втрачених ними громадських функцій або надання їм нових, що не порушують традиційний характер середовища;
2. ревалоризація — підвищення або відновлення архітектурно-художньої цінності середовища, у т.ч. шляхом реставрації пам'яток, видалення дисгармонійних нашарувань, компенсаційного будівництва, в окремих випадках — відтворення цінних втрачених об'єктів, архітектурних акцентів і домінант;
3. регенерація — відновлення та поліпшення розпланувально-просторової структури, композиційної цілісності та функціональної активності історичних середмість, окремих районів чи архітектурних комплексів.

При вирішенні практичних завдань різною мірою здійснюються всі три види реконструкції, що й передбачено синтетичним терміном «комплексна регенерація». Регенерація виходить із концепції «живої пам'ятки», тобто гармонійного збагачення архітектурної форми новими соціокультурними цінностями. При цьому забезпечується виконання трьох специфічних умов міського розвитку: збереження культурної спадщини; пристосування історичного міста до вимог сучасного життя через модернізацію його структур; поширення специфічних характеристик історичного міста на всю міську територію з метою збереження або надання своєрідності. Зрештою, усі види реконструктивних заходів мають сенс тільки в тому разі, якщо забезпечують пристосування історичних населених місць до вимог сучасного життя при збереженні культурної і природної спадщини.

Усі пропонувані специфічні заходи охорони архітектурної та містобудівної спадщини не є суб'єктивними приписами окремих фахівців чи органів охорони культурної спадщини. Це — об'єктивна необхідність, що випливає з самої сутності культури взагалі й архітектурно-містобудівного мистецтва зокрема. Відтак завдання збереження архітектурної і містобудівної спадщини з одного боку, а також вимоги створення повноцінного, естетичного і психологічно комфортного міського середовища — з другого — є несуперечливими й тісно взаємопов'язаними.

РОЗДІЛ 2. Ступінь дослідженості міста. Огляд літератури й архівних джерел

Джерельна база історико-містобудівних досліджень, спрямованих на охорону культурної спадщини та збереження традиційного характеру середовища, включає як самі старовинні об'єкти містобудування і архітектури, що є безцінним і незамінним джерелом інформації, так і відповідні графічні (картографічні й іконографічні) та текстові джерела (архівні й бібліографічні). Розглянемо коротко загальний стан джерельної бази.

Старовинні містобудівні та архітектурні об'єкти належать до найважливіших історичних джерел, натурне дослідження яких дозволяє виявити нові факти і закономірності розвитку архітектури й містобудування. Тому в сучасних дослідженнях акцент робиться на осмисленні натурних досліджень у поєднанні з архівними та бібліографічними.

Для вивчення хронологічно віддалених від нас етапів містобудівного й архітектурного розвитку населених місць України, окремих комплексів і ансамблів незамінним джерелом є старі картографічні матеріали, які здебільшого фіксують не тільки планіметричні особливості (структура, розпланування) а й природне докільля, об'ємно-просторову композицію і навіть архітектурні характеристики визначних будівель. Перші плани Чернівців, відомі нам, були створені після приєднання до Австрійської імперії значних теренів Буковини в 1770-х рр. Територія, на якій розташовані Чернівці, зазнала першого картографічного знімання в сучасному розумінні, тобто з застосуванням інструментальних і математичних методів, в останній третині XVIII ст. В Австрії Генеральне квартирмейстерство з 1763 по 1787 рр. виконувало з військовою метою так зване перше знімання території в масштабі 1 : 28 800. Після першого поділу Польщі з 1775 р. це знімання охопило також території Галичини й Буковини (Йосифінське картографування). Результатом стала детальна Йосифінська військова карта, на якій вперше так детально були зображені Буковина й Чернівці.¹

Опублікована Р.-Ф. Кайндлем карта «Чернівці й околиці в 1774 р.» дає загальне уявлення про містобудівну ситуацію на зламі двох етапів розвитку міста — молдавського й австрійського. На карті показані гідрографія і рельєф, населені пункти, шляхи, один з яких, проходячи вздовж пологого лівого берега р. Прут, у Чернівцях відгалужувався на правий берег. При перетині з теперішньою вулицею Анрі Барбюса він роздвоювався. Основна гілка йшла на південний схід по вулиці, яка зараз називається П. Сагайдачного, інша — на південь по вулиці Головній. Місто Чернівці, на відміну від інших поселень,

¹ *Соса Р. Історія картографування території України. Від найдавніших часів до 1920 р. Короткий нарис. — К.: Наукова думка, 2000. — С. 85.*

на цій карті показане з розплануванням вулиць і забудовою вздовж них. Основною була теперішня вулиця П. Сагайдачного. Від неї відходили тупикові вулиці, деякі з них можна ототожнити з сучасними вулицями А. Барбюса, Б. Хмельницького, Шолом-Алейхема. Найбільша щільність забудови була в районі вулиць Шолом-Алейхема і розвилки доріг.

У той же час було створено «Карту Королівства Галиції і Лодомерії» майора Ф. фон Міга 1779—1783 рр. Вона мала масштаб 1 : 28 800 і складалася з 413 аркушів формату 42 x 62 см. Включала також Буковину й Чернівці. Вона зберігається у Військовому архіві Відня.² Її можна вважати підсумковим картографічним документом по цьому регіону, що добре фіксує важливі містобудівні особливості. Цю карту нещодавно дослідив у Віденському архіві доктор архітектури, професор М. Бевз. В останній третині XVIII ст. було видано ще декілька австрійських картографічних документів, на яких присутні Буковина й Чернівці (топографічна карта Галичини й Буковини Й. Лізганіга 1790 р., Атлас Королівства Галиції і Лодомерії Ф. Мера 1790 р., карти А. Гельденфельда і Г. Бенедикті, Я. Ліхтенштерна та інші. Тоді ж почали широко створюватися й використовуватися кадастрові плани населених місць Галичини й Буковини на інструментальній топооснові, з досить точним нанесенням розпланувальної мережі й зазначенням особливостей забудови. До цієї історичної доби належить і план інженера Пітцелмі, який датується 1778 р. На цьому плані кожна парцеля (земельна ділянка) має власний номер, а в легенді наведені окремі назви і призначення будівель. Всього на плані нанесено 417 ділянок, 413 з них мають поштові номери, що є підтвердженням існування на них будинків.

У 1855—1863 рр. капітан Карл Кумерер Ріттер фон Куммерсберг видав у віденському видавництві «Artaria» Адміністративну карту Королівства Галиції і Лодомерії на 60 аркушах у масштабі 1 : 115 200. У її складі на окремому аркуші було видрукувано план Чернівців масштабу 1 : 10 800. У 1868 р. у Відні було видано навчальну географічну карту Галичини й Буковини, на якій врізками було вміщено плани Львова і Чернівців — двох краєвих центрів.

Багато тематичних карт Буковини у масштабах 1 : 150 000 і 1 : 500 000 містяться в ґрунтовній праці Е. Фішера «Буковина», виданій німецькою мовою у Чернівцях у 1899 р. Тектонічна, орографічна, геологічна, корисних копалин, гідрографії, клімату, флори, фауни, лісів, населення, економічна карти дають багато корисної інформації про тодішній чернівецький терен. Той самий Е. Фішер у 1897—1898 рр. видав німецькою та українською мовами фізичну та економічну карти герцогства Буковина в масштабі 1:150 000. На фізичній карті він врізкою помістив план Чернівців масштабу 1 : 20 000 ³.

Порівняння картографічних матеріалів кінця XVIII ст. з пізнішими картографічними матеріалами по Чернівцях, зокрема з планами К. фон Куммерсберга середини XIX ст., Е. Фішера 1898 р., Л. Веста початку XX ст.⁴, з планом румунської доби 1930-х рр. та з німецьким планом 1940-х рр. дозволяє простежити етапи містобудівного розвитку Чернівців.

² Соса Р. *Картографування території України: історія, перспективи, наукові основи*. — К.: Наукова думка, 2005. — С. 38.

³ Соса Р. *Історія картографування території України. Від найдавніших часів до 1920 р. Короткий нарис*. — К.: Наукова думка, 2000. — С. 154.

⁴ *Plan von Czernowitz mit Angabe der neuen Strassenbenennung, der Orientierungs-Nummern und Hohenzahlen. Nach amtlichen Aufzeichnungen zusammengestellt von dem Stadt. Bauingenieur Ludwig West/ Verlag von Andreas Juszyński, H. Pardinische Universitätsbuchhandlung.*

Особливо важливим для історії міської забудови документом є план Чернівців, складений Людвігом Вестом, міським будівельним інженером. На плані позначені назви вулиць, нумерація будинків і їх функціональне використання, зокрема: адміністративні будівлі крайового та міського управління, такі як крайове управління Буковини, крайовий комітет, магістрат, крайовий суд цивільних справ та служба поземельних книг, державна адвокатура, фінансова дирекція, податкова служба, архів карт, пошта та телеграф, дирекція майна православного релігійного фонду. Позначено також військові установи: штаб військового командування, крайове батальйонне командування; релігійні управління: православному митрополію, римський кафедральний деканат, греко-католицький деканат, вірмено-католицьку парафію, вищий раввінат; навчальні заклади: Цісарсько-королівський університет, вищу гімназію, вищу реальну школу, державну школу ремесел, крайову сільськогосподарську школу, вищу школу дівчат, школу для хлопців, школу для хлопців і дівчат, три народні школи, православному народну школу, євангелістську народну школу, німецько-єврейську загальну школу; церкви: кафедральний православний собор, римо-католицький костел Св. Хреста (Кройцкірхе), греко-католицьку церкву Петра і Павла, православні церкви Святої Параскеви, Миколаївську, костел єзуїтів, євангелістську кірху, єврейські Темпл та синагогу, вірмено-католицьку церкву; лікарні: крайовий шпиталь та лікарню для психічнохворих, військовий шпиталь (нині вул. Головна, 135), єврейський шпиталь (вул. Барбюса, 29), пологовий будинок; казарми: інфантерійську казарму ерцгерцога Альбрехта (вул. Головна, 119), кавалерійські (вул. Мізюна), ландвер-казарми, жандармські казарми, єгерські казарми, продовольчі склади; лазні: Софійську, Римську, Турецьку, Імператорську, оздоровчий комплекс з холодною водою, школу плавання, курсалон; готелі: «Білий орел» (Центральна площа, 9), «Чорний орел» (Центральна площа, 7), «Золоте ягня», «Золотий лев» (вул. Поштова, 1), «Золота груша» (вул. Головна, 61), «Руський», «Париж» (вул. Головна, 47), «Молдавія» (вул. Головна, 14), «Галичина», «Золотий орел»; громадські організації та мистецькі об'єднання: союз стрільців, музичне товариство (сучасна Філармонія, пл. Філармонії, 1), спортивне товариство, громадське казино, офіцерське казино (вул. Головна, 22), румунське товариство літератури, рутенське товариство («Народний дім», «Бесіда»), польське товариство братньої допомоги (вул. О. Кобилянської, 39), міський театр, товариство біженців (тих, хто просить державного притулку), католицьке товариство біженців для дітей, товариство народної кухні; промислові об'єкти: паровий млин Штайнера, парову пивоварню Штайнера, парову лісопилку Штайнера, цегляний завод, винокурню, консервний завод, фабрику «Мило і свічі» Хайнбаха. На плані нанесено 118 вулиць. Л. Вест наводить перелік вулиць і площ міста, серед їх назв є такі: Кам'яна, Висока, Єгерська, Вузька, Канатників, Зміїна, Дров'яна, Рівчакова, Анкерна, Пожежників, Фарбувальників, М'ясників, Польова, Квіткова, Цецина, Садова.

Важливим джерелом для вивчення містобудівного розвитку упродовж ХХ ст. є різноманітні проектні матеріали радянської доби. Це різні схеми, плани, проекти, перекладом — схеми і проекти районного планування, генеральні плани міста, проекти детального планування центру та окремих районів тощо. Ці матеріали зберігаються в технічних архівах проектних інститутів, архівах головних управлінь містобудування і архітектури обласної державної адміністрації та виконкомі міської ради. Без аналізу цих розпланувальних документів і ступеня їх реалізації та міри впливу на міське середовище годі зрозуміти метаморфози Чернівців як історичного населеного місця за радянської доби.

Сучасні картографічні матеріали по Чернівцях є незамінною підосною для наших історико-містобудівних досліджень, зокрема для визначення міри збереженості містобудівної та іншої нерухомої культурної спадщини. Для цього застосовується сучасна топогеодезична підоснова масштабів 1 : 2000, 1 : 5000, 1 : 25000. Для вирішення деяких спеціальних дослідницьких завдань застосовувалася також підоснова інших масштабів — 1 : 1000, 1 : 10000.

Іконографічні матеріали про Чернівці представлені досить широко і в різноманітних сховищах — центральних та обласному архівах, краєзнавчому, художньому музеях тощо. Всі вони мають велику цінність для дослідника. Найважливіші з них — малюнки, гравюри й літографії, що фіксують загальні вигляди, панорами, перспективи міста, його вулиць, площ, архітектурних комплексів і ансамблів. З середини XIX ст. по Чернівцях видавалися літографії, що розповсюджувалися досить широко. Важко переоцінити джерельну вартість фотографії, яка на наших теренах з'явилася з 2-ї половини XIX ст. Ці натурні знімки фіксують окремі архітектурні об'єкти, комплекси й ансамблі, панорами, перспективи й фрагменти забудови. Вони зберігаються в багатьох українських центральних та обласному архівах і музеях, у окремих краєзнавців. Найповніша збірка таких фотодокументів за період 2-ї пол. XIX — середини XX ст. зберігається в Довідково-інформаційному фонді інституту НДІТІАМ, а також в Архіві пам'яткоохоронної документації Держбуду України (нині — Мінрегіонбуду). Зазначені фотографії наприкінці XIX — на початку XX ст. послужили основою для видання численних листівок з видами міста Чернівців та їхніх визначних будівель. Видавали їх численні австрійські, німецькі, згодом — польські та румунські фірми, часто — з двомовними текстівками. Нині ці листівки є раритетними іконографічними джерелами, без залучення яких не обходиться жодне історико-містобудівне дослідження. Найкращим на сьогодні виданням, що містить іконографічні матеріали по Чернівцях XIX — початку XX ст. є книжка Р.-Ф. Кайндля «Geschichte von Czernowitz» (1908 р.).

Велике значення мають текстові архівні матеріали, що стосуються розвитку й забудови міста. Загалом у справах, які зберігаються у вітчизняних центральних та обласному архівах, а також у зарубіжних архівосховищах, широко відображені питання розпланування міста, зведення чи знесення, а також ремонтів і перебудов різноманітних споруд, міського впорядження, будівництва гребель, мостів, промислових підприємств, змін природної підоснови. В архівних матеріалах також відображено статистику по місту за різні періоди, що має важливе значення для дослідника. Докладніший аналіз текстових і графічних архівних матеріалів подано наприкінці цього розділу.

Для вирішення завдань, які стоять перед історико-містобудівними дослідженнями, спрямованими на охорону культурної спадщини та збереження традиційного характеру середовища, якнайширше залучаються літературні джерела, зокрема з історії України загалом і з історії Буковини зокрема. Основним і найдавнішим джерелом є фундаментальна німецькомовна праця професора Цісарсько-королівського Чернівецького університету Раймунда-Фрідріха Кайндля «Історія Чернівців»⁵, якою послуговувалися всі без винятку автори, котрі писали про Чернівці після Кайндля, у тому числі й дослідники радянської доби. Зазначимо принагідно, що радянська доба з 1945 по 1985 рр. — це пропачий час, що характеризується майже повною відсутністю ґрунтовних історико-містобудівних досліджень Чернівців. З публікацій того

⁵ Keindl R.F. *Geschichte von Czernowitz (von der ältesten Zeiten bis zur Gegenwart)*. — Czernowitz, 1908.

часу слід згадати хіба що історико-архітектурний нарис Ю. Хохла і Ю. Ковальова «Чернівці» 1966 р. зі спробою дати огляд історико-містобудівного розвитку в основному на підставі напрацювань Р.-Ф. Кайндля, а також короткий нарис про Митрополичу резиденцію в Чернівцях істориків І. Винокура та Б. Тимощука, виданий у 1958 р. Певний інтерес як документ свого часу становить стаття про Чернівці 1940 р. відомого українського архітектурознавця О. Повстенка. Найдавнішим етапам розвитку поселень на території сучасних Чернівців присвячені публікації Б. Тимощука «Твердиня на Пруті» 1978 р. та спільна праця його та І. Русанової «Древнерусское Поднепровье» 1981 р.

Загалом, після характерних для радянської доби гласних і негласних заборон на дослідження історико-краєзнавчого характеру, своєрідний «бум» історико-краєзнавчих досліджень і публікацій спостерігається з початку 1970-х рр., наростаючи по мірі занепаду комуністичного режиму. Тоді одним з каталізаторів зростання зацікавлення історією населених місць України стала фундаментальна історико-краєзнавча праця небаченого доти масштабу. 26-томну працю «Історія міст і сіл Української РСР» можна вважати своєрідним «історіографічним шедевром» радянської доби. Вона була підготовлена під керівництвом центрального комітету та обласних комітетів правлячої в СРСР комуністичної партії і видана протягом 1962—1974 рр. українською мовою (розпочате видання відповідних томів російською мовою так і не було завершено). Це видання стало унікальним для СРСР (причому, Росія на таку працю не спромоглася), отримало безліч схвальних відгуків радянських вчених, близько 200 статей і рецензій у пресі, а відтак 1976 р. було удостоєно Державної премії СРСР. Ця одіозна праця, в якій містяться великі й докладні статті про Буковину й Чернівці, могла би вважатися етапною, підсумковою і енциклопедичною, якби вона не мала всіх вад, притаманних українській радянській історіографії, таких як: неприпустима редукція всієї «дорадянської» історії як маловартісної, штучного роздмухування радянської доби та її уявних «здобутків», замовчування невігідних режиму історичних фактів і явищ, зведення історичного процесу до добродійності «керівної і спрямовуючої ролі» комуністичної партії, «ленінської» дружби народів чомусь під керівництвом тільки одного народу — російського. У нарисах про конкретні населені місця, у т. ч. про Чернівці та їх околиці, подибуємо розлогу інформацію про свиноферми, надої молока і врожаї, про так зване соціалістичне змагання й так званих передовиків, а головне — що всі міста і села «невпізнанно змінилися» за роки радянської влади. І водночас — надто мало інформації про справжній історичний розвиток цих поселень, не кажучи вже про архітектурно-містобудівну еволюцію та нерухому культурну спадщину. В цілому, ця велетенська колективна праця понад 100 тисяч краєзнавців, істориків, викладачів і журналістів з усієї України⁶ була заснована на хибних методологічних засадах. Тому її слід оцінити з сучасних наукових позицій як засадничо фальсифікаторську. Цей 26-томник був документом свого часу, того часу, який безповоротно відійшов у минуле. Більш корисним для наших досліджень виявився нарис, присвячений загальній історії Буковини, виданий у Чернівцях в 1998 р.

Завдання історико-містобудівних досліджень неможливо вирішити без залучення праць з історії української архітектури та містобудування. Це, зокрема, такі фундаментальні узагальнюючі праці, як 2 томи «Нарисів історії архітектури Української РСР»,

⁶ 2360 авторських аркушів тексту, 9659 статей, понад 9 тисяч ілюстрацій, опрацьовано понад 1,5 млн архівних справ і 250 тисяч бібліографічних джерел.

5 томів «Історії українського мистецтва», 6-й том «Всеобщей истории архитектуры», присвячений, зокрема, й архітектурі України, а також новітнє фундаментальне видання «Історія української архітектури» (2003 р.)⁷.

Важливим внеском у вивчення історичних населених місць Буковини, їх архітектурних та мистецьких пам'яток, стали праці доктора мистецтвознавства Г. Логвина «По Україні», «Украинские Карпаты» та деякі інші, а також російського дослідника Д. Гобермана «По Северной Буковине».

Етапним довідковим виданням щодо архітектурної спадщини України став 4-томний ілюстрований довідник-каталог «Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР», виданий у Києві протягом 1983-1986 рр. У ньому зібрані текстові довідки, кресленики і фото понад 2000 пам'яток містобудування й архітектури всіх регіонів України. На жаль, цей каталог далекий від повноти, оскільки в ньому не враховані кілька тисяч пам'яток архітектури місцевого значення. Матеріал по Чернівцях міститься у 4-му томі. Найкращі пам'ятки архітектури й містобудування України, які мають справді європейське значення, репрезентовані у книзі «Пам'ятки архітектури й містобудування України: Довідник Державного реєстру національного культурного надбання» (2000 р.), де Чернівці представлені двома найвизначнішими пам'ятками: Резиденцією Буковинських митрополитів та церквою Різдва Богородиці (Георгіївською), статті про які написав В. Вечерський. Найвизначніші пам'ятки архітектури й містобудування Чернівців, а саме ті, що належать до пам'яток національного значення або повинні отримати цей статус після проведення відповідних досліджень, представлені у вигляді списку в офіційному виданні «Державний реєстр національного культурного надбання (пам'ятки містобудування і архітектури України)» 1999 р., підготовленому В. Вечерським.

Якщо питання історії архітектури України в цілому досліджено досить повно, то стан наукової розробки окремих питань містобудування (розпланування і забудови міст, у т. ч. Чернівців, композиційної ролі та розпланувально-просторового устрою архітектурних комплексів і ансамблів) на сьогодні не можна визнати задовільним. Зокрема, містобудівні аспекти висвітлені в літературі недостатньо.

Важливим етапом у вивченні архітектурно-містобудівної, а ширше — і всієї культурної спадщини міста, стала робота, виконана інститутом КиївНДІТІ у 1986 р.⁸ Тоді вперше були проведені повномасштабні дослідження всієї території міста, класифікація об'єктів культурної спадщини, розроблено історико-архітектурний опорний план міста та проект зон охорони пам'яток, основні положення яких є чинними дотепер. Ця робота була відображена в кількох фахових публікаціях, найпершою з яких була спільна стаття Б. Колоска, Т. Скибицької і В. Вечерського в журналі «Строительство и архитектура»⁹. Пізніше ця робота була проаналізована і розвинута у двох публікаціях В. Вечерського: в огляді «Историко-архитектурные предпроектные исследования городов Украины», виданому в Москві у 1990 р., та в фундаментальній моно-

⁷ *Історія української архітектури* / Ю. Асеев, В. Вечерський, О. Годованюк та ін.; За ред. В. Тимофійенка. — К.: Техніка, 2003.

⁸ *Предпроектные историко-архитектурные исследования к проекту генерального плана г. Черновцы.* — В 3-х Т. / КиївНДІТІ. — К., 1986. — Рукоп. — ДіФ НДІТІАМ. — Інв. №№ 1471, 1472, 1473. — 146 с., 5 арк. креслеників, 150 іл. (автори: Колосок Б.В. (керівник роботи), Вечерський В.В., Скибицька Т.В., Моїсеєнко В.П.).

⁹ Колосок Б., Скибицкая Т., Вечерский В. Черновцы — архитектурный заповедник // *Строительство и архитектура.* — 1988. — № 3. — С. 22—24.

графії «Спадщина містобудування України: Теорія і практика історико-містобудівних пам'яток охоронних досліджень населених місць» 2003 р., де Чернівцям присвячено окремий розділ. Після роботи, проведеної по Чернівцях колективом науковців КиївНДІТІ, слідами киян пішов львівський інститут «Укрзахідпроектреставрація», фахівці якого протягом 1989—1990 рр., використавши передані місту напрацювання КиївНДІТІ, знову розробили історико-архітектурний опорний план, але не на все місто, а тільки на його історичний центр. Ця робота відображена у двох публікаціях Р. Могитича 2002 та 2003 р. Фактично, це одна й та ж сама стаття, опублікована двічі¹⁰, що викликає деякий подив.

Починаючи з 1990-х рр. почали з'являтися серйозні фахові публікації, присвячені окремим архітектурним пам'яткам міста: стаття В. Безякіна у фаховому збірнику 1996 р. про реставрацію і пристосування Вірменської церкви, статті про чернівецькі синагоги у львівському виданні 1998 р. «Синагоги України», підготовленому співробітниками інституту «Укрзахідпроектреставрація». У 1996 р. опублікована стаття К. Павельчука про Чернівецький музей народної архітектури й побуту, у якій, на жаль, окрім загальних міркувань, дуже мало конкретної інформації про цей музей. На початку XXI ст. з'явилися публікації С. Біленкової (у т. ч. у співавторстві) про архітектурну спадщину Чернівців і проблеми її збереження.

У 2001 р. в Чернівцях була проведена міжнародна наукова конференція, присвячена архітектурній спадщині Чернівців Австрійської доби. Публікація матеріалів цієї конференції на теперішній час є найзначнішим внеском у справу дослідження і публікації чернівецької архітектурно-містобудівної спадщини¹¹. Серед цих матеріалів — стаття Б. Колоска про містобудівну спадщину Чернівців, яка є найсерйознішим з усіх опублікованих досліджень, що розкриває специфіку, характер, етапи формування містобудівного устрою Чернівців. Стаття І. Коротун також присвячена етапам розвитку та забудови Чернівців, проте вона дуже поверхова і, на відміну від Б. Колоска, не базується на серйозних самостійних дослідженнях. Стаття О. Ремешило-Рибчинської попри її складну наукоподібну назву, насправді присвячена історичній іконографії Чернівців. Впливу австрійської, віденської архітектури, творчості провідних австрійських архітекторів на формування архітектурного образу Чернівців присвятили свої статті Д. Редль, Л. Вандюк, М. Віорал-Чапка, Ф. Був'є. Стаття С. Агне присвячена чернівецьким дахам, Ю. Бірюльова — мистецьким зв'язкам Львова та Чернівців у XIX — на початку XX століття, Т. Дугаєвої — скульптурно-архітектурним композиціям Руського кладовища у Чернівцях середини XIX — поч. XX ст. та їх стильовим формам, І. Міщенко — монументальним розписам та іконостасу роботи австрійських майстрів у кафедральному соборі, В. Проскуракова — міському театру, І. Сьомочкіна — чернівецькому періоду творчості знаменитого львівського архітектора Юліана Захаревича.

Завдання історико-містобудівних пам'яток охоронних досліджень слід вирішувати у всеозброєнні сучасних **науково-методичних напрацювань**. Для цього, окрім методики, викладеної вище у розділі 1, необхідно залучати праці провідних учених з методики вивчення, реконструкції, збереження стародавніх

¹⁰ Могитич Р. Містобудівельний розвиток Чернівців у XIV—XIX ст. Шляхи охорони урбаністичного середовища міста // Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація». — Львів, 2002. — № 12. — С. 68—75; Його ж: Містобудівельний розвиток Чернівців у XIV—XIX ст. Шляхи охорони урбаністичного середовища міста // Архітектурна спадщина Чернівців австрійської доби: Матеріали міжнародної наукової конференції. — Чернівці: Золоті литаври, 2003. — С. 26—34.

¹¹ Архітектурна спадщина Чернівців австрійської доби: Матеріали міжнародної наукової конференції. — Чернівці: Золоті литаври, 2003.

містобудівних систем. Це опубліковані роботи О. Щенкова, Б. Михайловського, Т. Зарембської, М. Кудрявцева, Т. Кудрявцевої, Г. Мокеева, Ю. Ранинського, Б. Колоска, Т. Трегубової, Є. Водзинського¹²; роботи з методики складання історико-архітектурних опорних планів Г. Алфьорової, С. Регаме, Л. Соколова¹³. Вважаємо необхідним підкреслити значущість робіт Ю. Ранинського¹⁴, присвячених виявленню архітектурної своєрідності міст, та досліджень Є. Водзинського і С. Регаме¹⁵ щодо видового розкриття об'єктів нерухомої культурної спадщини у міській забудові. Питанням виявлення, облікування й охорони історичних міст присвячені публікації А. Іконнікова, В. Островського, А. Беккера, М. Бевза, Є. Водзинського¹⁶. Проблеми й методику виявлення, поцінування і моніторингу пам'яток архітектури розробляли В. Завада, Г. Таукач, Є. Федосова¹⁷. Містобудівній охороні нерухомих

¹² Щенков А. Исследования связи планировочной структуры и эстетических качеств исторических городов // Источники и методы исследования памятников градостроительства и архитектуры. — М.: Стройиздат, 1980. — С. 33—45; Михайловский Б. Планировка города как памятник архитектуры // Памятники архитектуры и современная городская застройка. — М.: Стройиздат, 1973. — С. 19—44; Зарембская Т. Историко-градостроительные исследования к генеральным планам реконструкции старинных городов // Город и время. — М.: Стройиздат, 1973. — С. 218—235; Кудрявцев М., Кудрявцева Т. Ландшафт в композиции древнерусского города // Архитектурное наследие. — Вып. 28. — М.: Стройиздат, 1980. — С. 3—12; Мокеев Г. Типология древнерусских городов // Архитектурное наследие. — Вып. 25. — М.: Стройиздат, 1967. — С. 3—11; Ранинский Ю. Центры исторических городов и проблемы их реконструкции // Архитектура СССР. — 1974. — № 5. — С. 50—53; Колосок Б. Традиции использования рельефа в градостроительстве // Исследования и охрана архитектурного наследия Украины. — К., 1980. — С. 25—32; його ж. Предпроектные историко-градостроительные исследования в Украинской ССР // Архитектурное творчество в Украинской ССР: Сб. тр. / КиевНИИТИ. — К., 1988. — С. 56—61; Трегубова Т., Водзинский Е. Изучение и учет исторических населенных мест Украины // Строительство и архитектура. — 1990. — № 10. — С. 8—9.

¹³ Алфорова Г. Русские города XVI—XVII веков. — М.: Стройиздат, 1989. — 216 с; Регамэ С. Градостроительные вопросы охраны памятников на примерах городов Горького и Вологды // Вопросы охраны, реставрации и пропаганды памятников истории и культуры. — Вып. 4. — М., 1976. — С. 37—62; Соколов Л., Регамэ С. Методика сохранения и развития своеобразия исторических городов // Градостроительная охрана памятников истории и культуры. — М., 1987. — С. 22—38.

¹⁴ Ранинский Ю. Основы сохранения памятников архитектуры в преемственном развитии ансамбля. — М., 1980; його ж. Основные принципы сохранения и использования памятников архитектуры в ансамбле города. — М., 1980; його ж. Памятники архитектуры и градостроительства. — М.: Высшая школа, 1988. — 62 с.

¹⁵ Водзинский Е. Инструменты анализа городских пейзажей // Градостроительство / Научно-технический сборник. — Вып. 45. — К.: НИПИГрадостроительства, 1993. — С. 84—96; Регамэ С., Трубникова Н. Учет влияния памятников архитектуры на новую застройку // Реконструкция центров исторических городов. — К.: Будівельник, 1973. — С. 17—22.

¹⁶ Іконніков А. Эстетическое значение структуры города // Город и время. — М.: Стройиздат, 1973. — С. 86—102; його ж. Искусство, среда, время. — М.: Советский художник, 1985. — 334 с.; Островский В. Комплексы исторической застройки в современном городе // Город и время. — М.: Стройиздат, 1973. — С. 180—200; Беккер А. О сохранении градостроительных систем прошлого // Теория и практика реставрационных работ. — № 3. — М.: Стройиздат, 1972. — С. 21—24; Бевз М. Історичні міста Галичини: проблеми вивчення та збереження // Записки Наукового товариства імені Шевченка. — Т. ССХІ. — Праці Комісії архітектури та містобудування. — Львів, 2001. — С. 84—112; його ж. Львів — у Списку всесвітньої культурної спадщини // Пам'ятки України: історія та культура. — 2001. — № 1—2. — С. 3—7; його ж. Магдебурзьке право та урбаністичний уклад приватного міста-резиденції XVII—XVIII ст. (на прикладі м. Жовкви) // Українська академія мистецтва: Дослідницькі та науково-методичні праці. — Вип. 7. — К., 2000. — С. 68—75; Водзинський Є. Питання охорони містобудівної спадщини // Архітектурна спадщина України. — Вип. 1. — К.: Українознавство, 1994. — С. 231—238; його ж. Питання охорони своєрідності історичних міст України // Архітектурна спадщина України. — Вип. 2. — К.: Українознавство, 1995. — С. 242—253.

¹⁷ Завада В. Комплексна оцінка архітектурної спадщини України // Архітектура України. — 1990. — № 5. — С. 40—44; Таукач Г., Федосова Е. Моніторинг в сохранении памятников архитектуры // Строительство и архитектура. — 1990. — № 11. — С. 20—21.

пам'яток різних видів присвячено дослідження І. Кроленко, А. Шабельникова, В. Сергіна, Е. Щукіної¹⁸. Комплексний аналіз міського середовища є предметом праць Е. Трутнева, О. Високовського, В. Чистової, О. Пруцина, Б. Римашевського та В. Борусевича¹⁹, а також колективної монографії інституту КиївНДІПмістобудування²⁰.

Особливо слід відзначити прекрасну монографію А. Беккера і О. Щенкова «Сучасне міське середовище і архітектурна спадщина» з аналізом еволюції міського середовища під впливом процесів розвитку міста, з виділенням тих якостей середовища, які актуальні тепер²¹. У цій монографії сформульовані важливі методичні засади щодо принципів поєднання нових архітектурних об'єктів з архітектурною та містобудівною спадщиною. Важко переоцінити також вплив на формування містобудівних підходів в охороні нерухокої культурної спадщини колективної монографії за редакцією А. Іконникова та М. Гуляницького «Памятники архитектуры в структуре городов СССР»²². Загальнокультурні аспекти діяльності з охорони історичних міст акцентував у своїх статтях покійний російський академік Д. Лихачов²³. Питанням комплексної реконструкції старовинних міст і районів історичної забудови присвячено збірку наукових праць московського інституту «ЦНИИП реконструкции городов» 1989 р., в якій висвітлені як теоретичні проблеми, так і різноманітний досвід реконструкції історичних міст, накопичений у СРСР і за кордоном²⁴. Важливе методичне значення має невелика за обсягом стаття українського архітектора з Румунії Г. Куринського-Ворони, котрий запровадив поняття містобудівної реставрації та запропонував методику селективної реконструкції²⁵. А загалом, у дослідженнях неможливо обійтися без урахування великого, різноманітного й дуже корисно-

¹⁸ Кроленко И. Вопросы градостроительной защиты памятников археологии // Градостроительная охрана памятников истории и культуры. — М., 1987. — С. 38—52; Шабельников А. Зоны охраны ландшафта // Источники и методы исследования памятников градостроительства и архитектуры. — М.: Стройиздат, 1980. — С. 97—103; Сергин В. Об охране памятников археологии // Проблемы археологии Сумщины. — Сумы, 1989. — С. 3—4; Щукина Е. Сохранение и использование памятников садово-паркового и ландшафтного искусства // Градостроительная охрана памятников истории и культуры. — М., 1987. — С. 104—116.

¹⁹ Трутнев Э. Средовая активность горожан. Отечественная и зарубежная практика // Архитектура и градостроительство. — М.: ВНИИТАГ, 1990. — Вып. 4. — С. 29—31; Высоковский А. Использование средового подхода для принятия градостроительных решений // Архитектура и градостроительство. — М.: ВНИИТАГ, 1990. — Вып. 4. — С. 26—28; Чистова В. Городская среда. Пути гуманизации // Архитектура СССР. — 1986. — № 5. — С. 56—59; Пруцын О., Римашевский Б., Борусевич В. Архитектурно-историческая среда. — М.: Стройиздат, 1990. — 408 с.

²⁰ Устенко Т., Кондратенко Е., Водзинский Е. Формирование архитектурно-художественного облика центров городов. — К.: Будівельник, 1989. — 120 с.

²¹ Беккер А., Щенков А. Современная городская среда и архитектурное наследие: Эстетический аспект. — М.: Стройиздат, 1986. — 204 с.

²² Памятники архитектуры в структуре городов СССР. — М.: Стройиздат, 1978. — 208 с.

²³ Лихачев Д. Образ города // Историческое краеведение в СССР: вопросы теории и практики. — К.: Наукова думка, 1991. — С. 183—189; його ж. Екологія культури // Наука і культура. — Вип. 21. — К., 1987. — С. 300—320.

²⁴ Комплексная реконструкция исторических городов. Опыт и проблемы. — М.: ЦНИИПреконструкции городов, 1989. — 102 с.

²⁵ Куринский-Ворона Г. Градостроительная реставрация // Архитектура СССР. — 1985. — № 3. — С. 108—111.

го зарубіжного досвіду²⁶, у т. ч. нормативних і методичних напрацювань. Проблемам збереження архітектурно-містобудівної спадщини історичних міст України присвячені новітні публікації професора М. Бевза²⁷, а також В. Вечерського²⁸.

Огляд архівних джерел Державного архіву Чернівецької області

Цей короткий тематичний огляд стосується тільки документів з історії містобудування і архітектури міста, які зберігаються в Державному архіві Чернівецької області (далі — ДАЧО). Це документи установ, організацій і підприємств періоду належності Буковини до Австрійської імперії та Австро-Угорської монархії (1775—1918 рр.), а також періодів належності до королівства Румунії (1918—1940 рр.) та радянської доби — радянських установ, організацій і підприємств з 1940 р. до 1991 р. Документів щодо містобудування і архітектури до анексії Буковини Австрією в 1775 р. в архіві немає. У 1775 р. після першого поділу Польщі Буковина була приєднана до Австрії і для управління краєм були створені й діяли місцеві органи державної влади і державного управління: Окружне управління Буковини — 1786—1853 рр.; Краєве управління Буковини — 1853—1918 рр.; Чернівецький міський магістрат — 1781—1918 рр. та ін. У документах цих установ, а також в фонді митрополії Буковини (1873—1940 рр.) містяться відомості про міське будівництво, благоустрій вулиць і площ міста, проведення водогону і каналізаційної системи, трамвайної лінії, будівництво громадських будівель, церков, створення парків і скверів. Є ситуаційні плани міста, плани окремих будівель, відомості про архітектурні пам'ятки. Так, у фонді митрополії Буковини зберігаються поверхові плани будівлі резиденції буковинських митрополитів і прилеглих до неї корпусів.

У 1918 р. у зв'язку з розпадом Австро-Угорської монархії Буковина була окупована військами королівства Румунії і зрештою приєднана до цієї держави. У фондах румунських установ за 1918—1940 рр. — префектури (повітової управи) Чернівецького повіту і *примарії* (міської управи) м. Чернівці, створених у зв'язку з анексією краю як органів повітового й міського управління, містяться відомості, ситуаційні плани, карти, кресленики та інші

²⁶ Реконструкция центров исторических городов: Советско-французское научно-техническое сотрудничество. — М.: Стройиздат, 1987. — 224 с.; W. Schieder, J. Scherg. *Denkmalfibel. Praktische Hinweise zu Denkmalschutz und Denkmalpflege in Bayern.* — München: Callwey, 1991. — 188 s.; *Recording historic structures / HABS/HAER*; edited by J. Burns and the staff of HABS/HAER, National Park Service, U.S. Department of the Interior. — Washington: The American Institute of Architects Press, 1989. — 246 s.; *The American mosaic: preserving a nation's heritage* / edited by R. Stipe and A. Lee. — Washington: US/ICOMOS, 1988. — 292 s.; *Readings in Historic Preservation: Who? What? How?* / edited by N. Williams, E. Kellogg, F. Gilbert. — New Brunswick, N. J.: The Center for Urban Policy Research, Rutgers University, 1983. — 314 s.

²⁷ Бевз М. *Методологічні основи збереження та регенерації заповідних архітектурних комплексів історичних міст (на прикладі Західної України)* / Автореферат дис. доктора архітектури. — Харків, 2004; Його ж: *Збереження та регенерація історичних центрів міст в Західній та Центрально-Східній Європі* // Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація». — 2003. — № 13. — С. 13—32; Його ж: *Проблеми регенерації заповідних територій історичних міст* // *Архітектура* / Вісник Національного університету «Львівська політехніка». — 2001. — № 429. — С. 146—155.

²⁸ Вечерский В. *Нормативно-правовая база охраны исторических городов* // *Международная научная конференция «Этапы развития и перспективы охраны исторического ареала г.Одессы».* — Одеса, 2001. — С. 27—28; Вечерський В. *Спадщина містобудування України: Теорія і практика історико-містобудівних пам'яток охоронних досліджень населених місць.* — К.: НДІТІАМ, 2003. — 560 с.; Його ж: *Нормативно-правові впливи на збереження історичного образу міста* // *Будуємо інакше (Львів).* — 2001. — № 3—4. — С. 6—7; Його ж: *Національна програма: облік пам'яток та історичних міст як перший етап розробки* // *Археометрія та охорона історико-культурної спадщини (Київ).* — 2000. — Вип. 4. — С. 102—110.

документи щодо міського будівництва і архітектури міста Чернівці та Чернівецького повіту. Так, у фонді примарії м. Чернівці знаходиться окремий опис № 5 в кількості 175 справ за 1918—1940 рр., який містить плани міста і його передмість, розпланування кварталів, площ, вулиць, плани й інші кресленики будівель, промислових підприємств тощо.

У червні 1940 р. північна частина Буковини і колишня Хотинська область Бессарабської губернії були окуповані військами СРСР і приєднані до Радянської України. Була утворена Чернівецька область з центром у місті Чернівці. У фондах виконавчого комітету Чернівецької обласної ради депутатів трудящих (1940—1941, 1944—1969 рр.), обласного управління у справах будівництва і архітектури (1944—1991 рр.) містяться постанови, рішення і розпорядження Чернівецького облвиконкому й міськвиконкому, плани благоустрою, житлового, культурно-побутового і промислового будівництва, документи щодо розпланування і забудови міста, звіти, доповіді, інформації, довідки й відомості про хід і якість промислового, культурно-побутового і житлового будівництва, технічна і кошторисно-фінансова документація на будівництво і реконструкцію різних об'єктів, а також списки пам'яток історії та культури.

Документи з історії містобудування та архітектури за австрійський період (1775—1918 рр.)

У фондах Окружного управління Буковини, Краєвого управління Буковини і Чернівецького міського магістрату за 1787—1796, 1805—1914 рр. зберігаються доповідні записки, статистичні зведення, протоколи, плани, кошториси, листування з питань відведення земель під міське будівництво, про забудову площ і вулиць у Чернівцях, про благоустрій міста. Представлені плани міста, його передмістя і вулиць²⁹.

Серед документів Чернівецького міського магістрату за 1908—1913 рр. зберігаються плани, кошториси, протоколи, листування з питань організації робіт з реконструкції архітектурного ансамблю площі Єлизабетпляц (нині Театральна площа)³⁰.

Поміж документів Краєвого управління Буковини і Чернівецького магістрату за 1868—1898 рр. знаходяться плани, технічна документація, протоколи і листування з Чернівецьким міським магістратом про будівництво водогінної і каналізаційної систем у Чернівцях, про експропріацію деяких земельних ділянок задля розширення вулиць і забезпечення безпеки водосховища, про розширення каналізаційної системи в Чернівцях³¹.

У доповідній записці Чернівецького магістрату за 1869 р. Краєвому управлінню Буковини повідомлялось про введення освітлення вулиць у Чернівцях газовими лампами.

²⁹ Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 106, 757, 1561, 4656, 4792. Ф. 3. — Оп. 2. — Спр. 156, 591, 628, 981, 1967, 3674, 3699, 5539, 7831, 8400, 8472, 11846, 13817, 12209, 12459, 14474, 15565, 16014, 16089, 176456, 190246, 20425, 21894, 23755, 23790, 2288, 24633, 25769. Ф. 39. — Оп. 1. — Спр. 882, 1014, 4430—4438, 2853—2859, 3108, 3111, 3407—3408, 3410, 3514, 3543—3549, 4115, 4117, 4121—4123, 4454—4455, 4753—4760, 5075—5077, 5313—5326, 5572—5577, 5827, 5830, 5833, 6064, 6170. Ф. 39. — Оп. 2. — Спр. 5, 6, 18, 22, 23, 25-27, 29, 30, 39, 161, 239, 304, 3116, 609, 610, 611, 640, 694, 880.

³⁰ Ф. 39. — Оп. 1. — Спр. 4428.

³¹ Ф. 3. — Оп. 2. — Спр. 2926, 3796, 10772, 14442, 14141, 16348, 16352, 17632, 17179, 23760, 1967, 24636, 24640, 16026, 16355, 16356, 16851, 17629, 18613, 18614, 27784, 16958, 17384, 16025, 25700, 27424, 27854. Ф. 39. — Оп. 1. — Спр. 879, 4492, 162, 1672, 1782, 2699, 5829. Ф. 39. — Оп. 2. — Спр. 133.

У документах Чернівецького міського магістрату і Краєвого управління Буковини за 1896-1908 рр., 1913—1918 рр. знаходиться поперечний розріз приміщення Чернівецької електростанції, відомості про прокладення електричного кабеля в місті, про розширення електромережі, про проведення електроосвітлення на залізничному вокзалі, в резиденції митрополитів та інших громадських будівлях³².

У цих же фондах є проект будівництва і план трамвайної лінії в Чернівцях (1893, 1899 рр.), листування щодо організації робіт з проведення трамвайної лінії, про брукування вулиць і прокладення нових трамвайних ліній (1902—1918 рр.)³³.

Документи з історії архітектури міста (громадські будівлі)

У документах Краєвого управління Буковини і Примарії м. Чернівці за 1868—1896 рр. знаходяться кошториси, звіти, відомості, плани, листування з приводу спорудження будинку Краєвого управління Буковини (за радянської доби в цьому будинку містився Чернівецький обласний комітет комуністичної партії України). Збереглося листування з міністерством внутрішніх справ Австро-Угорщини про придбання земельної ділянки на Австрійській площі для зведення будинку (1868 р.). Він був побудований у 1871—1873 рр. Тоді ж перед будівлею розпланували сквер, який існує дотепер. У 1905—1907 рр. був надбудований 4-й поверх будинку³⁴.

У центрі міста з середини XIX ст. з'являються муровані будівлі. Найдавнішою з них є будівля колишньої ратуші. Тепер це будинок міськвиконкому. В 1841 р. була придбана земельна ділянка, а закладення фундаменту відбулося 19 квітня 1843 р. Будівництво ратуші велося за проектом архітектора Андрія Микулича. В 1847 р. будівництво було закінчене. У фондах Краєвого управління Буковини, Чернівецького міського магістрату і Примарії Чернівців є листування і довідка про будівництво ратуші, а також плани будівлі³⁵.

На центральній площі Чернівців стоїть будинок Художнього музею, збудований 1901 р. у стилі модерн для розміщення Австрійської ощадної каси. За радянської доби тут містився міський комітет комуністичної партії України. Плани цієї будівлі зберігаються в документах Чернівецького міського магістрату і Примарії Чернівців³⁶.

У фонді Окружного управління Буковини зберігається листування з Чернівецьким міським магістратом і Галицьким губернаторством про будівництво споруди Чернівецької міської тюрми і дворянського суду, що містився при тюрмі. Будівлю тюрми було побудовано в 1816—1822 рр.³⁷

У фонді Чернівецького міського магістрату зберігається проект будівництва споруди Управління австрійських залізниць та її генеральний план. Побудовано її в 1906—1907 рр. за проектом архітектора Ганса Граніхштедтена. Будівля розташована на ву-

³² Ф. 3. — Оп. 2. — Спр. 7447, 23814, 26165. Ф. 39. — Оп. 1. — Спр. 1880. Ф. 39. — Оп. 4. — Спр. 17.

³³ Ф. 3. — Оп. 1. — Спр. 10987. Ф. 3. — Оп. 4. — Спр. 3602. Ф. 39. — Оп. 1. — Спр. 2198, 2592, 5826.

³⁴ Ф. 3. — Оп. 1. — Спр. 9723, 10764. Ф. 3. — Оп. 2. — Спр. 6946. Ф. 3. — Оп. 4. — Спр. 2154. Ф. 43. — Оп. 5. — Спр. 77.

³⁵ Ф. 3. — Оп. 2. — Спр. 153. Ф. 39. — Оп. 1. — Спр. 324, 319, 116. Ф. 39. — Оп. 4. — Спр. 11. Ф. 43. — Оп. 5. — Спр. 156. Ф. Р-1245. — Оп. 1. — Спр. 102.

³⁶ Ф. 39. — Оп. 4. — Спр. 14. Ф. 43. — Оп. 5. — Спр. 80.

³⁷ Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 3216, 3551, 3609.

лиці Гете, за міським театром. В ній раніше містилося управління Львівської залізниці, згодом — школа-інтернат для дітей з вадами слуху³⁸.

У фонді Краєвого управління Буковини є плани, протоколи, кошториси, акти, відомості, листування з міністерством громадських робіт Австро-Угорщини, фінансовим департаментом і президентом фінансової дирекції про спорудження будівлі фінансової дирекції. За радянських часів тут містилося Управління внутрішніх справ Чернівецького облвиконкому. В документах є указ міністерства фінансів від 19 серпня 1910 р. про спорудження цієї будівлі. Будівництво почалось 5 січня 1911 р. і завершилось у 1915р.³⁹

У 1910—1912 рр. на Театральній площі зведено будинок палати торгівлі та ремесел. Його фасад прикрашають різнобарвні щити, на яких зображено основні символи ремесла того часу. На одному із щитів зображено герб міста Чернівці, який має форму відкритої брами. За радянських часів це був один з корпусів медичного інституту. У фонді Краєвого управління Буковини є листування з міністерством торгівлі Австро-Угорщини і палатою торгівлі і промислу про будівництво цього будинку⁴⁰.

У фонді «Управління православного церковного фонду Буковини» є поверхові плани будинку цього управління, побудованого в XIX ст. З 1956 р. в цьому двоповерховому будинку розміщений Чернівецький краєзнавчий музей; фасадом він виходить на вулицю О. Кобилянської⁴¹.

У фонді Краєвого управління Буковини зберігаються плани, кошториси, звіти, протоколи, листування про будівництво корпусів Чернівецького університету. Цісарсько-королівський університет в Чернівцях був відкритий у 1875 р. У 1878 р. розпочалась підготовка до будівництва другого корпусу університету, розташованого на вулиці Університетській. У 1880—1883 рр. його було побудовано, це так званий фізичний факультет. У 1905—1907 рр. зведено будинок для медичного факультету (за радянських часів — медучилище). В 1935 р. споруджено будинок теперішнього хімічного і біологічного факультетів.

У документах Краєвого управління Буковини і Примарії Чернівців за 1891—1898 рр. є проект і поверхові плани будівлі Краєвого музею і листування про його будівництво. Будівля розташована на вулиці Міцкевича, 2 (загальнотехнічний факультет Університету).

У 1955 р. Чернівецькому державному університету було передано приміщення колишньої резиденції буковинських митрополитів. Тут розмістили ректорат, історичний, філологічний, географічний факультети і факультет романо-германської філології. Ансамбль колишньої резиденції буковинських митрополитів є найзначнішою пам'яткою архітектури й містобудування Чернівців. Він зведений у 1864—1882 рр. за проектом знаменитого чеського архітектора і вченого Йосифа Главки (1831—1908 рр.).

У фондах Краєвого управління Буковини і Митрополії Буковини зберігається листування з міністерством культів і освіти Австро-Угорщини і православною консисторією Буковини щодо проекту побудови резиденції буковинських митрополитів (1857—1858 рр.), про затвердження плану будівництва і надання грошей (1863 р.), про закладення фундаменту (1864 р.), протоколи засідань будівельного комітету, листування з міністерством культів і освіти, технічним департаментом і консисторі-

³⁸ Ф. 39. — Оп. 1. — Спр. 3555.

³⁹ Ф. 3. — Оп. 2. — Спр. 26792, 27850—27862, 28785.

⁴⁰ Ф. 3. — Оп. 2. — Спр. 26727.

⁴¹ Ф. 321. — Оп. 3. — Спр. 22.

єю Буковини про хід будівельних робіт і витрати грошових коштів на будівництво, кошториси, акти, звіти, відомості з витрати грошей, списки робітників-мулярів, поверхові плани корпусів резиденції. Є плани, протоколи і листування у справах розширення і благоустрою вулиць навколо резиденції (1868—1898 рр.), листування з міністерством культів і освіти та православною консисторією про закінчення будівництва резиденції (1880 р.)⁴².

У фонді Чернівецького міського магістрату зберігаються проектні кресленики, плани, протоколи і листування про спорудження будівлі міського театру, який розташований на Театральній площі і вважається однією з найкрасивіших будівель міста. Його збудовано в 1904—1905 рр. за проектом віденських архітекторів Ф. Фельнера і Г. Гельмера — авторів понад 50 театрів у Центрально-Східній Європі, у т. ч. й в Одесі, Відні, Будапешті, Празі, Софії. Стиль — історизуючий модерн на основі псевдобарокко. Фасад будівлі прикрашений скульптурами із грецької міфології, бічні фасади мають встановлені в нішах бюсти Гете, Шіллера, Бетховена, Мольєра, Шуберта та ін.⁴³

У фонді Чернівецької єврейської релігійної громади за 1907—1908 рр. є кошториси витрат, звіти, протоколи, листування про будівництво єврейського народного будинку в Чернівцях. Його було зведено в 1907—1908 рр. на Театральній площі (за радянської доби тут містився палац працівників легкої промисловості)⁴⁴.

У фонді Краєвого суду Буковини за 1903—1906 рр. містяться відомості про будівництво палацу юстиції (за радянської доби — облвиконком). Є дарчий акт на земельну ділянку, призначену для будівництва палацу юстиції, листування з президією вищого краєвого суду в Львові про асигнування коштів на будівництво, листування з міністерством юстиції про будівництво, договори і технічні умови на виконання будівельних робіт, будівельний статут, кошториси витрат. Будівництво палацу розпочали в 1904 р. і завершили в 1906 р. У документах є промова президента Краєвого суду Буковини на урочистому відкритті палацу юстиції 8 жовтня 1906 р.⁴⁵

У фондах Краєвого управління Буковини, Чернівецького міського магістрату і Примарії Чернівців є плани будівель, кошториси, кресленики, проекти, договори, технічні умови, листування про будівництво народних училищ, ліцеїв, гімназій, шкіл у Чернівцях у ХІХ та на початку ХХ ст. У цих будівлях в теперішній час розташовані різноманітні навчальні заклади⁴⁶.

У фонді Примарії Чернівців за 1918—1940 рр. є плани й інші кресленики будівель кінотеатрів, збудованих у ХІХ ст. в австрійський період як німецький і польський народні будинки⁴⁷.

⁴² Ф. 3. — Оп. 1. — Спр. 2548, 4181. Ф. 3. — Оп. 2. — Спр. 2500-2503, 3029, 2861. Ф. 3. — Оп. 3. — Спр. 3745. Ф. 3. — Оп. 2. — Спр. 11998, 11219—11222, 11647, 12900, 13163, 12583, 794, 4615—4616, 7148—7150, 7679, 6113, 6396, 6708—6709, 7680, 3257, 3720, 2083, 8103—8105, 8624, 5828—5831, 9014, 9464, 9908, 9911—9913, 9914—9916, 10272—10274, 10607—10608, 10942—10946, 11287, 11734—11736, 11316—11323, 11462, 10946, 12969, 17831, 20836—20864. Ф. 320. — Оп. 2. — Спр. 68. Ф. 320. — Оп. 3. — Спр. 3745. Ф. 43. — Оп. 5. — Спр. 82.

⁴³ Ф. 3. — Оп. 1. — Спр. 9454, 9455. Ф. 39. — Оп. 1. — Спр. 3120—3122. Ф. 39. — Оп. 2. — Спр. 99, 206. Ф. 39. — Оп. 4. — Спр. 37.

⁴⁴ Ф. 325. — Оп. 1. — Спр. 762, 837.

⁴⁵ Ф. 115. — Оп. 1. — Спр. 1612, 1227.

⁴⁶ Ф. 3. — Оп. 2. — Спр. 7601, 8054, 10900, 15422—15423, 15814, 16561, 1893—1898, 19429, 20806—20808, 27373. Ф. 39. — Оп. 1. — Спр. 4445, 4770. Ф. 39. — Оп. 3. — Спр. 20—21, 23. Ф. 39. — Оп. 4. — Спр. 19—23. Ф. 43. — Оп. 5. — Спр. 85—89.

⁴⁷ Ф. 43. — Оп. 5. — Спр. 97—99.

У фондах Краєвого управління Буковини, Чернівецького міського магістрату і Примарії Чернівців є кресленики, ситуаційні плани, кошториси, листування про будівництво психіатричної лікарні в 1902 р., її відкриття і виділення грошей на її забезпечення, про закладення фундаменту і створення комітету з будівництва міської дитячої лікарні в 1908—1920 рр., про будівництво пологового будинку, плани інфекційної лікарні⁴⁸.

Військово-оборонні будівлі (казарми)

У фондах Краєвого управління Буковини і Чернівецького міського магістрату за 1894 р., 1901—1914 рр. містяться плани, кошториси, листування про будівництво казарм для австрійських військових частин: кавалерійського, 41-го піхотного, артилерійського полків та ін. За радянських часів у цих австрійських казармах містилися військові частини 66-ї гвардійської Полтавської мотострілецької дивізії, дислоковані в місті⁴⁹.

Сакральна архітектура

У фондах Окружного і Краєвого управління Буковини і Митрополії Буковини зберігаються численні документи про будівництво церков, костелів і монастирів на Буковині в XIX ст. Це архітектурні плани церков, ескізи, інші кресленики, кошториси витрат на будівництво і ремонт церков, протоколи, рапорти, доповіді, доповідні записки, повідомлення, листування з міністерством культів і освіти Австро-Угорщини, будівельним департаментом, православною консисторією Буковини, повітовими управліннями та ін. про будівництво церков і монастирів.

Найстародавніша церква Чернівців збудована в 1607 р. Це церква Святого Миколая по вул. Сагайдачного (за радянської доби — Волгоградській) — нині пам'ятка архітектури й містобудування національного значення. Вона дерев'яна, рубана з брусів, реконструйована в 1748 р., відремонтована в 1855 р. У фонді Краєвого управління Буковини є справа про ремонт будівлі церкви в 1855 р.

Церква Святої Параскеви збудована в 1843—1862 рр. за проектом архітектора Павловського. В тому ж фонді є листування з Галицьким губернаторством про будівництво цієї церкви.

Церква Сятого Георгія в передмісті Чернівців Гореча збудована 1730 р. Вона була дерев'яною і в 1767 р. на її місці була збудована мурована церква за кошти, виділені російською імператрицею Катериною II у пам'ять про врятування імператора Петра I під час невдалого для нього Прутського походу проти турків. Всередині церква прикрашена фресками. Фасади мають ордерну архітектуру з застосуванням пілястр коринфського ордера. У фонді Краєвого управління Буковини є кресленики будівлі церкви, кошториси, відомості і листування щодо її ремонту в 1854—1888 рр.

Римо-католицький костел по вулиці Головній збудований у 1814 р. В 1853—1854 рр. його перебудували. Дзвіниця згоріла під час пожежі в 1866 р. Після ремон-

⁴⁸ Ф. 3. — Оп. 2. — Спр. 15814, 16561, 15422, 15423, 19282, 20101, 22986—22987. Ф. 39. — Оп. 1. — Спр. 4448, 4976. Ф. 43. — Оп. 1. — Спр. 5584. Ф. 43. — Оп. 2. — Спр. 1211. Ф. 43. — Оп. 5. — Спр. 70—75.

⁴⁹ Ф. 3. — Оп. 2. — Спр. 16050, 16052, 16378, 16380—16382, 16799, 16800, 21190. Ф. 39. — Оп. 1. — Спр. 5080, 5588, 5591, 5844, 2372. Ф. 39. — Оп. 4. — Спр. 7, 8.

ту на її місце був встановлений годинник. У фонді Краєвого управління Буковини за 1811—1894 рр. є справа про будівництво цього костелу.

Вірмено-католицька церква збудована в 1875 р. за проектом архітектора Йосифа Главки. У тому ж фонді є справа про будівництво цієї церкви з креслеником плану.

Римо-католицький єзуїтський костел на вул. Шевченка збудований у 1891—1894 рр. за проектом архітектора Юзефа Лейнцера у неоготичній стилістиці. Кам'яні роботи виконував Лаврентій Кукуруза. У фонді Краєвого управління Буковини є кресленики, кошторис, листування про будівництво костелу.

Кафедральний греко-католицький собор на Австрійській площі збудовано в 1844—1864 рр. й урочисто відкрито в 1864 р. Автор — архітектор Рель, художній розпис в інтер'єрі Карла Йобста. У фондах Окружного і Краєвого управління Буковини є плани, кошториси, листування та інші документи про будівництво собору.

Всі ці матеріали зосереджені у кількох фондах обласного архіву⁵⁰.

Документи з історії містобудування за румунський період (1918—1940 рр.)

Основні громадські, адміністративні і промислові будівлі Чернівців були збудовані до 1918 р. За румунської влади містобудівні заходи звелися, переважно, до брукування вулиць, їх озеленення і влаштування скверів. У фонді Примарії Чернівців є плани кварталів, вулиць і площ міста та його передмість, кошториси, плани і листування щодо брукування вулиць і площ, проведення зливової каналізації на вулицях, продовження трамвайної лінії, озеленення міста⁵¹.

Документи щодо історії архітектури за румунський період. Громадські і промислові будівлі

В архітектурному ансамблі Чернівців виділяються будівлі, побудовані в румунську добу в стилі «Ар-деко», характерному для 1930-х років. На Театральній площі в 1937 р. за проектом архітектора Хорія Крянге зведено будівлю Румунського народного дому, який за радянської доби був гарнізонним будинком офіцерів. З його створенням завершився архітектурний ансамбль Театральної площі, один з найдовершеніших у міс-

⁵⁰ Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 394—397, 399, 556, 557, 2048, 2269, 2962, 2731, 3235, 3432, 4302, 4305, 4306, 46471, 5494, 5501, 5707, 57116, 5987, 5317, 2963, 2268, 2013, 1803, 3949, 6136, 2044. Ф. 3. — Оп. 2. — Спр. 812, 830, 892, 1650, 1218, 1335, 12161, 2548, 21044, 7699, 1649, 5151, 16295, 3722, 329, 330, 2090, 1207, 3761, 1767, 4011, 4216, 3233, 3245, 3246, 13430, 13431, 13620, 14334, 14605, 14852, 14864, 15145, 15457, 15843, 16207, 16210, 16218, 16584, 16585, 17438, 20121, 20126, 26348, 27453, 26346, 28457, 29283, 12060, 10610, 10611, 10615, 11504, 11345, 11341, 11334, 11326, 10277, 5838, 6306, 3656, 18910-18912, 12318, 13312, 12216-12219, 23449, 23450, 12976, 12977, 17448, 17444, 25250, 25251, 25241, 26345, 10380, 23633, 24487, 24488, 13036, 16699, 18418, 889, 21036, 21040, 21041, 17544, 17545, 17547, 17548, 18022, 521, 506, 17003, 1666, 3659. Ф. 39. — Оп. 1. — Спр. 24, 1252. Ф. 320. — Оп. 2. — Спр. 2482, 2622, 2329, 2627, 2628. Ф. 320. — Оп. 3. — Спр. 1941, 1957, 1967, 1968, 1785, 1847, 1940, 2052. Ф. 320. — Оп. 5. — Спр. 191, 199.

⁵¹ Ф. 43. — Оп. 1. — Спр. 661, 1820, 1821, 5259, 5394, 5592, 5843, 6819, 6820, 6829, 7301—7305, 8113—8116. Ф. 43. — Оп. 5. — Спр. 1—52.

ті. У фонді управління православного церковного фонду Буковини зберігаються кошториси витрат на будівництво вищевказаної будівлі та її кресленики⁵².

У фонді Примарії Чернівців зберігаються кресленики, що включають і поверхові плани будівлі бібліотеки Чернівецького університету. Спорудження цього будинку розпочалося в 1936 р. за проектом архітектора Василя Ончула. За цим проектом бібліотека планувалася двоповерховою. На основі цієї будівлі в 1956 р. було побудовано 7-поверховий корпус університетської бібліотеки⁵³.

У цьому ж фонді є поверхові плани будівлі біологічного факультету Чернівецького університету, збудованої в 1935 р.⁵⁴

У фонді Чернівецької окружної каси соціального страхування зберігаються кресленики фасаду й поверхові плани поліклініки №3 по вул. Лесі Українки, колишнього диспансера каси соціального страхування⁵⁵.

У фонді Примарії Чернівців зберігаються ситуаційні і схематичні плани, кресленики будівель і фасаду обласної, дитячої лікарень і пологового будинку.⁵⁶

У фонді Примарії Чернівців є план концертного залу Чернівецької філармонії, складений архітектором В. Грекулом. Будинок філармонії було збудовано в 1876—1877 рр. як концертний зал музичного товариства, заснованого в 1862 р.⁵⁷

У 1929 р. був збудований міський стадіон. У 1960-ті роки тут побудовано комплекс спортивних споруд «Буковини». У фонді Примарії зберігаються кресленики, кошториси і договір на проведення будівельних робіт⁵⁸.

Будівництво казарм

У фонді Примарії Чернівців є ситуаційні і генеральні плани, інші кресленики казарм стрілецького, прикордонного, артилерійського і кавалерійського полків м. Чернівці⁵⁹.

Будівництво житлових будинків

У фонді Примарії Чернівців зберігаються кресленики багатопверхових житлових будинків по вулицях Шептицького (колишня Щорса), П. Сагайдачного (Волгоградській), Котляревського, Лесі Українки, Поповича (Кірова), Кобилянської, М. Кордуби (Орджонікідзе), Шкільній (Боженка), І. Франка, Б. Хмельницького, 28 червня і Міцкевича. Є також ескізні проекти будинків і господарських будівель до них, систематизовані по вулицях⁶⁰.

⁵² Ф. 321. — Оп. 2. — Спр. 28.

⁵³ Ф. 43. — Оп. 1. — Спр. 7774.

⁵⁴ Ф. 43. — Оп. 5. — Спр. 83.

⁵⁵ Ф. 282. — Оп. 9. — Спр. 106.

⁵⁶ Ф. 43. — Оп. 5. — Спр. 70—74.

⁵⁷ Ф. 43. — Оп. 5. — Спр. 81.

⁵⁸ Ф. 43. — Оп. 5. — Спр. 64, 65.

⁵⁹ Ф. 43. — Оп. 1. — Спр. 585, 5258, 5585, 5589. Ф. 43. — Оп. 3. — Спр. 2. Ф. 43. — Оп. 5. — Спр. 60—62.

⁶⁰ Ф. 43. — Оп. 1. — Спр. 2743, 4752, 5260, 5261, 6833. Ф. 43. — Оп. 5. — Спр. 107—129.

Сакральна архітектура

У фондах Примарії Чернівців і Митрополії Буковини зберігаються кресленики, кошториси, звіти та акти і листування про будівництво православної церкви Святого Миколая на вулиці Руській і православних церков у передмістях Клокучка і Гореча⁶¹.

Садово-паркова архітектура

Головним у місті є Центральний парк культури і відпочинку, що знаходиться по вул. Головній (за радянської влади — Леніна). Він був заснований в 30-х рр. XIX ст. на місці лісового масиву першим ректором Чернівецького університету Томащуком. В 1956 р. при вході в парк відкрито пам'ятник М. Калініну, а в 1957 р. в парку побудовано зелений театр на 2200 місць. У фондах Чернівецького міського магістрату зберігаються ситуаційні плани, схеми профільних розрізів, кресленики розширення парку, рисунок фасаду читального залу (раніше клубу велосипедистів), складені інспектором Чернівецького міського будівельного відділу Георгом Райфом і міським садівником Антоном Петровським⁶².

Дитячий парк ім. Т. Шевченка розташований у районі вулиці Кримської. Його загальна площа 13 га. При вході в парк на кам'яному постаменті встановлений бюст Тараса Шевченка. В парку багато павільйонів, є літній театр на 1000 місць. У фондах Чернівецького міського магістрату і Краєвого управління Буковини зберігаються: плани лісонасадження парку, складені інспектором Чернівецького міського будівельного відділу Георгом Райфом; робота розпочалася в 1888 р. і закінчилася в 1889 р. Є також кресленики й листування про будівництво дренажних споруд на горі Домінік⁶³.

Ботанічний сад Чернівецького університету заснований у 1877 р. Посаджені тоді тополі збереглися до нашого часу. Одночасно були побудовані оранжерея і двоповерхова будівля, в якій пізніше розмістилася кафедра ботаніки і фізіології рослин Чернівецького університету. Сад має площу 3,4 га, у ньому ростуть близько 400 видів тропічних і субтропічних культур, 380 видів дерев і кущів. У фонді Краєвого управління Буковини зберігається ситуаційний план, кошторис і листування щодо проведення водогону й каналізації на території саду⁶⁴.

Університетський парк заснований у 1876—1878 рр. на території колишньої резиденції митрополитів Буковини. Тепер він належить університету. Парк має площу 8 га і розташований на колишньому пустирі за будівлею резиденції. В парку ростуть хвойні, фруктові та екзотичні дерева. Тут є оранжерея і дослідні ділянки біологічного факультету університету. У фонді Краєвого управління Буковини зберігаються кошториси і листування щодо будівництва дренажних споруд для боротьби зі зсувами і укріплення огорожі парку⁶⁵.

У фонді Примарії Чернівців є проекти розпланування та озеленення скверу на Театральній площі, складені архітектором Штубхеном⁶⁶.

⁶¹ Ф. 43. — Оп. 1. — Спр. 7654, 7655. Ф. 43. — Оп. 3. — Спр. 2167.

⁶² Ф. 39. — Оп. 1. — Спр. 2296. Ф. 39. — Оп. 2. — Спр. 69.

⁶³ Ф. 3. — Оп. 2. — Спр. 6709. Ф. 39. — Оп. 1. — Спр. 2371.

⁶⁴ Ф. 3. — Оп. 1. — Спр. 11848.

⁶⁵ Ф. 3. — Оп. 2. — Спр. 6709.

⁶⁶ Ф. 43. — Оп. 1. — Спр. 132.

Документи щодо містобудування і архітектури радянської доби (1940-1991 рр.)

У фондах виконавчого комітету Чернівецької обласної ради народних депутатів, Обласного відділу в справах будівництва та архітектури є проектні завдання, плани, кошториси, пояснювальні записки, фінансові розрахунки, зведення витрат на будівництво житлових районів у м. Чернівці: «Південний», «Хлібокомбінат», між вулицями Тельмана і Буковинською, Червоноармійською, Чапаєва і Кременчуцькою, проспекту 50-річчя Жовтня, вулиць Молодіжної і Фізкультурної, на влаштування проїжджої частини і тротуарів по вул. Приміській, будівництво тролейбусних ліній по вул. Леніна, Гагаріна, Житомирській, Новосільській і тролейбусного депо на 50 машин, на розширення водозабірних споруд на р. Прут, на реконструкцію вуличного освітлення міста, будівництво опалювальних котелень⁶⁷.

Громадські і промислові будівлі

У фонді Чернівецького облвиконкому знаходяться проектні завдання, кресленики, кошторисо-фінансові розрахунки на реконструкцію аеровокзалу (1965 р.), будівлі по вул. Комунарів під телестудію (1964 р.), на будівництво готелю «Буковина» на вул. Леніна (1960 р.), гуртожитку, їдальні і побутового комбінату Чернівецького медінституту по вул. Чорноморській (1969 р.)⁶⁸.

Документи про охорону пам'яток історії та культури

У фондах Управління головного архітектора м. Чернівці і Обласного відділу в справах будівництва і архітектури є рішення, доповідні записки, довідки, реєстри пам'яток, кошториси, акти, висновки і листування з питань обліку, обстеження і проведення ремонтно-реставраційних робіт, виготовлення охоронних дощок для пам'яток історії та архітектури⁶⁹.

Підводячи загальні підсумки по цьому розділу, доходимо таких висновків. Якщо звернутися до проблем джерельної бази по конкретному історичному населеному місцю Чернівцях, то виявиться, що ця джерельна база дуже неоднорідна, а бібліографія характеризується певною однобічністю: у ній недостатньо відображені етапи містобудівного розвитку та формування архітектурного середовища. Це свідчить про загальний недостатній ступінь вивченості містобудівної структури та архітектурно-просторового середовища Чернівців на всіх історичних етапах їх формування. Незважаючи на велику кількість і нерідко високий фаховий рівень публікацій, це старовинне місто досі належно не оцінене як історико-культурний феномен, що залишає поле для нових досліджень і підготовки солідної наукової монографії про архітектуру й містобудування Чернівців.

⁶⁷ Ф. Р-3. — Оп. 4. — Спр. 77. Ф. Р-3. — Оп. 5. — Спр. 395, 443, 451, 471, 475, 488, 501, 551, 555, 557, 624, 675, 686, 688, 701, 781, 782, 783, 821—825, 867, 868, 1026, 1027, 1028. Ф. Р-932. — Оп. 1. — Спр. 83, 151, 152, 153.

⁶⁸ Ф. Р-3. — Оп. 5. — Спр. 43, 44, 493, 773, 820, 862, 863.

⁶⁹ Ф. Р-932. — Оп. 1. — Спр. 16, 86, 90, 99—101, 134, 137, 172, 192—194, 211—214, 271, 272, 291—294, 317—321, 341—343. Ф. Р-1245. — Оп. 1. — Спр. 15, 63, 102.

Історико-містобудівні дослідження Чернівців

Наші історико-містобудівні дослідження базуються на всіх нині доступних картографічних, іконографічних, бібліографічних, архівних і проектних матеріалах, враховують результати археологічних розвідок і розкопок, новітні методичні напрацювання і досвід аналогічних робіт, проведених у інших містах України та за кордоном. Головний акцент ми робимо на натурному вивченні містобудівної структури, архітектурного середовища, збережених архітектурних і містобудівних об'єктів.

РОЗДІЛ 3. Містобудівний розвиток Чернівців

Площа міста — 15 340 гектарів. Адміністративно воно поділяється на 3 райони. Це важливий транспортний вузол, що має залізничний вокзал, аеропорт, автовокзали. У Чернівцях розташовані вищі та середні навчальні заклади: Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича, Буковинська державна медична академія; інститути: торговельно-економічний, фінансово-економічний, економіко-правничий, 18 навчальних закладів I—II рівнів акредитації, 10 професійно-технічних училищ, 57 шкіл, гімназій і ліцеїв, науково-дослідні, проектні інститути. В місті працюють 18 лікарень і 14 поліклінік, інші медичні заклади відомчого підпорядкування. У Чернівцях діє понад 100 релігійних організацій і єпархіальних управлінь, філософсько-теологічний факультет Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича, богословська семінарія. Містоутворюючу базу формують також промислові підприємства та заклади торгівлі.

Місто Чернівці у своєму містобудівному розвитку пройшло **п'ять основних етапів**:

1. XII—XV ст.
2. XV ст. — 1774 р.
3. 1774 р. — 1918 р.
4. 1918 р. — 1940 р.
5. 1940 р. — 2006 р.

Хронологічні межі між різними етапами визначаються найважливішими переломними історичними моментами в житті міста, які пов'язані з великими геополітичними змінами в Центрально-Східній Європі, під час яких Чернівці переходили у підпорядкування тих чи інших держав.

Сучасне місто має дуже характерну ландшафтну ситуацію. Воно поділене долиною р. Прут на дві частини: лівобережна має спокійний рівнинний рельєф місцевості, тоді як правобережна — це високе надрічкове плато, схили якого порізані численними ярами та допливами Прута річками Клокучкою і Мольницею. Між ними лежить мисоподібне плато, на якому місто розвивалося з XV до кінця XIX ст. Кінець цього мису, що виходить у простір долини й панує над ним, роздвоюється, утворюючи два локальних миси, кожен із яких має пагорб. Найзначнішим у композиційно-просторовому аспекті є північно-західний мис, оскільки він потрапляє у фокус природного амфітеатру протилежних схилів. Його верхній майданчик підноситься над рівнем долини на 90—100 м. А плавне підвищення цього плато на південний захід утворює в межах середмістя ще один, найвищий пагорб, на якому сформувався Австріяпляц (нині майдан Незалежності). Північно-східний мис, що також виходить у простір заплави, значно нижчий і відіграє підпорядковану композиційну роль.

Чернівецьке плато має виразні візуально-просторові характеристики: у нього вилужисті північно-східні схили і круті — південно-західні. Тому історичне середмістя прекрасно проглядається з широких просторів заплави р. Прут, а також зі східних пагорбів. Зате з південного заходу історичне середмістя візуально не сприймається як єдине ціле: проглядаються лише окремі архітектурні доміанти.

Різноманітним рельєфом відрізняються сусідні з Чернівецьким мисом території. Лівий берег долини річки Клокучки утворює кілька мисів зі стрімкими схилами. Це створювало добрі топографічні умови для розташування на них давніх укріплених поселень. Вигідні стратегічні якості мала Винна гора і деякі миси й пагорби вздовж р. Мольниці. Результати археологічних досліджень підтверджують, що більшість з цих мисів і пагорбів використовувалися для розміщення стародавніх укріплених поселень.

Своєрідні й дуже виразні форми рельєфу визначили розвиток міста і формування його розпланувально-просторової композиції. Долина р. Прут, що є найкрупнішою формою рельєфу в чернівецькому доквіллі й головною природною віссю міста, ще за доби раннього середньовіччя була визначальним чинником розселення. Уздовж неї пролягав важливий торговельний шлях, на якому виникали поселення, фортеці, міста.

Важливими елементами гідрографії були міські струмки та маленькі річки, які зараз сховані під міськими вулицями — Богдана Хмельницького, Турецькою, Братів Русаків, Ірини Вільде, Садовою, Лук'яна Кобилиці та іншими. Розташування міських річок та струмків, у тому числі й тих, що сьогодні опинились під землею, фіксує місця розташування різних виробництв і промислових підприємств у старовину, оскільки вони скидали в ці річечки свої стічні води.

Історія заселення людьми території міста починається від найдавніших часів. Великий вплив на розвиток регіону спричинило розташування його на межовій території давніх великих держав. У V ст. до нашої ери Геродот згадує річку Прут, на якій є місто під назвою Пората Піретос. На території сучасного міста відомо понад 80 археологічних пам'яток (городища, неукріплені поселення і могильники), що вказують на безперервне заселення цієї території, починаючи з часів пізнього палеоліту (40—13 тис. років тому). Це археологічні пам'ятки кам'яного віку, доби міді-бронзи, епохи раннього заліза. Більшість з них були розташовані вздовж р. Прут та її допливів. Це було зумовлено практичними (наближеність до води) й оборонними потребами. Вибрані для поселень місця підносилися над місцевістю. Відповідно до появи у VI ст. нової ери писемних згадок про слов'ян археологи фіксують ареал їх розселення на території сучасної Буковини. З часів Княжої держави відомі слов'янські поселення в Горечі, Садгорі й на горі Цецино, — останнє було укріпленим. Проте у нас бракує даних, які б дозволяли вважати ці поселення середньовічними містами. У X—XII ст. ці терени входять до складу Київської Русі, з другої половини XI ст. — до Тербовлянського князівства, з середини XII ст. — до Галицького князівства Ярослава Осмомисла. Від тих часів на території сучасного міста залишилися пам'ятки археології — Ленківське городище, а також фортеця Черн, знищені в період монголо-татарської навали.

Історики й археологи дійшли висновку, що місто Чернівці започаткувалося на одному з островів лівобережної заплави р. Прут, розташованому на північно-західній околиці нинішніх Ленківців — колишнього села, що зараз входить у межі міста. Ленківська фортеця (город) була збудована в другій половині XII ст., ймовірно, при князі Ярославі Осмомислі (1153—1187 рр.) і захищала південно-західні кордони Галицько-

го князівства, контролюючи важливий торговий шлях по долині р. Прут. Разом з Коломиєю і Снятином Ленківська фортеця утворювала надпрутську систему укріплених міст. Приналежність до Галицького князівства пояснює, чому фортеця містилася на лівобережжі. Фортецю збудували на пересипі, шириною 300 м, між протокою Совиця і одним з річищ Пруту — Хабаловкою. Непролазні болота і численні струмки в заплаві ускладнювали доступ до фортеці. Єдиний суходільний проїзд між Совицею і Хабаловкою перекривала фортеця. Загалом це місто складалося з дерев'яно-земляної фортеці діаметром близько 80 м і укріпленого посаду площею близько 30 га, які були оточені системою наповнюваних водою ровів. Оборонна система міста доповнювалася сторожовими пунктами, які розміщувалися на висотах, зокрема на пагорбі Цецино. Місто і його укріплення були спалені десь у середині XIII ст., можливо в 1259 р., коли татарський воєвода Бурундай примусив князя Данила Галицького зруйнувати фортеці тоді вже Галицько-Волинського князівства. Ймовірно, частина мешканців зруйнованого міста шукала інше місце для укріпленого поселення, хоча поруч з колишнім містом продовжувало існувати поселення Ленківці. Воно використовувало півтораметрові вали городища, які в XVI ст. підсипали до 3 м. У XVII ст. до них прибудували бастіони. Ленківське городище частково збереглося дотепер і досліджене археологом Б. Тимощуком. Його вважають історичним попередником сучасних Чернівців. Вважається також, що після 1259 р. поселення перемістилося на протилежний, правий берег річки, там де нині знаходиться історичний центр Чернівців.

Ми підтримуємо висновки відомого дослідника Чернівців Б. Колоска¹ про те, що наступне міське ядро стало формуватися на мисі, де зараз існує вулиця А. Барбюса. Це опосередковано підтверджує і записана в 1782 р. легенда, в якій мовиться про лівобережне Ленківське городище і про переселення міщан на правий берег. Крім того, археологи знайшли сліди поселення XIV—XV ст. у межах сучасної вул. П. Сагайдачного й ототожнюють це поселення з уперше згаданим в 1408 р. у грамоті молдавського господаря Олександра містом Чернівці. На думку Б. Колоска, поселення в межах вул. П. Сагайдачного виконувало роль посаду при укріпленій частині міста в районі сучасної вул. А. Барбюса. Мис між долинами річок Прут і Мольниця надавав добрі природні умови для оборони. Потрапити на плато мису можна було лише з заходу, з боку перетину п'яти сучасних вулиць (А. Барбюса, П. Сагайдачного, Головної, Б. Хмельницького, Ю. Гагаріна). Цей перетин п'яти вулиць відзначає, найімовірніше, місце розташування міської брами. З інших боків плато оточували крутосхили. Площа плато, придатна для забудови, становила близько 5 га. Навіть без оборонних споруд це плато було важкодоступним для ворога. Встановити характер оборонних укріплень міста наразі неможливо без повномасштабних археологічних досліджень. Проте цілком імовірно, що місто було оточене щонайменше оборонним ровом і дерев'яним парканом (частоколом). Природна захищеність зазначеного терену доповнювалася такими цінними особливостями, як близькість до великого торгового шляху по долині р. Прут і наявністю джерел води на верхніх позначках плато при перетині п'яти вулиць. Локалізація тут міського ядра підтверджується наявністю потужного, до 2,5 м, культурного шару, що відкрився в результаті зсуву в 1995 р.

У 1350 р. татаро-монголів з цього регіону відтіснили угорський король Лайош (Людвіг, Людовик) і Великий та польський король Казимир III Великий, після чого територія була розділена: південна Буковина відійшла до угорського королівства, північна,

¹ Колосок Б. Містобудівна спадщина Чернівців // Архітектурна спадщина Чернівців австрійської доби: Матеріали міжнародної наукової конференції. — Чернівці: Золоті литаври, 2003. — С. 18—25.

з'єднана з Галицьким князівством, — до польського. Серед польських істориків існує версія, що король Казимир Великий збудував на території, визволеній від татар, декілька фортець, у т. ч. Хотинську і Цецинську. З 1359 р. трансільванський князь Богдан I зайняв територію між Карпатами й Дністром і почав правити як перший господар Молдови, незалежність якої визнав у 1365 р. угорський король Лайош.

Початок перебування краю у складі Молдавського князівства був часом відносної стабілізації, відродження міст, занепалих після монголо-татарського нашествия. Через територію Буковини тоді проходили міжнародні торговельні шляхи з Прибалтики у Північне Причорномор'я — через Львів і Сучаву з відгалуженням на Кам'янець (Поділля), Бистрицю та Брашов (Трансільванія) до Білгорода в гирлі Дністра й Кілії на Нижньому Дунаї. У зв'язку з цим молдавський господар Олександр Добрий заснував прикордонні митниці, в тому числі в Чернівцях і Хотині. Його добою датується перша з відомих нам писемна згадка про Чернівці в «Уставництві о митах», що датується 8 жовтня 1408 року.

У часи правління молдавського господаря Стефана III Великого його військо розгромило в Козминській Буковині у 1497 р. польського короля Яна Ольбрахта. Ця подія літописно закріпила за цим краєм назву «Буковина». В подальшому середньовічні хроніки свідчать про неодноразове знищення польським військом міста Чернівців у 1509, 1531, 1537, 1538 рр. У 1538 р. Молдавське князівство потрапило у васальну залежність до Османської імперії, після чого Буковина разом з Чернівцями стає театром військових дій у численних турецько-польсько-козацько-російських війнах. Унаслідок успішних військових дій польського короля Яна III Собеського проти Туреччини у 1687—1699 рр. місто було завойоване Польщею і стало центром повіту у складі Польсько-Литовської Речі Посполитої.

Уперше згадані в 1408 р. Чернівці локалізувалися, як уже було зазначено, на північно-східному мисоподібному пагорбі, який мав дуже вигідні військово-топографічні умови, зокрема круті неприступні схили та джерела води. Тут і були зведені найперші архітектурні доміанти.

На думку дослідника Чернівців Р. Могитича², містоутворюючими осями розвитку містобудівної структури давніх Чернівців були торговельні шляхи вздовж правобережжя р. Прут на Снятин (теперішні вулиці Гагаріна, Нікітіна й Чернишевського). Продовження цього шляху на захід — трасою вул. П. Сагайдачного та Руської — провадило до численних надпрутських поселень, а далі — до молдавського міста Ясси. Другою містоутворюючою віссю був шлях на південь, з Галичини до молдавських Сірету й Сучави, що проходив по трасі вул. Головної, а далі — по вул. Червоноармійській. За трасою сучасних вулиць Б. Хмельницького — А. Барбюса проходив шлях місцевого значення, що сполучав села (нині — передмістя) Рошу й Каличанку. Поблизу перетину цих шляхів розвинувся міський посад пізньосередньовічних Чернівців. Вулична мережа сформувалася стихійно за напрямками шляхів, а також підпорядковуючись топографічним особливостям території.

Деякий час поселення розвивалося уздовж р. Мольниці, а в XVIII—XIX ст. місто почало зростати уздовж пологого схилу до вершини всього Чернівецького плато. Спрямування містобудівного розвитку до нової ландшафтної вершини відбилося й на розташуванні архітектурних доміант, які двома ланцюжками потяглися до цієї вершини. Ці ж напрямки закріплені й вуличною мережею.

² Могитич Р. Містобудівельний розвиток Чернівців у XIV—XIX ст. Шляхи охорони урбаністичного середовища міста // Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація». — Львів, 2002. — № 12. — С. 68—75.

Отже, підсумовуючи вищенаведене, можемо виснувати, що в цілому напрямки росту містобудівної структури визначалися торговельними шляхами, які розходилися від центрального торгового майдану на Галич, Ясси, Сучаву, на приміські поселення Рошу й Каличанку.

В останній чверті XVIII ст., унаслідок російсько-турецької війни 1768—1774 рр. Буковина на короткий час була окупована російськими військами, а потім за Кучук-Кайнарджийським мирним договором відійшла до Австрійської імперії Габсбургів. На час анексії Чернівці являли собою невеличке поселення приблизно з 200 будинків з населенням 1000 чоловік. З 1786 р. Чернівці стають центром повіту у складі «Королівства Галиції і Лодомерії» як регіону Австрійської імперії, а з 1849 р. — центром Буковинського краю, який ще називався «Герцогство Буковина».

З перших років приєднання Буковини до Габсбурзької монархії сюди почали запрошувати переселенців з інших країв, передусім з Німеччини — для прискорення економічного розвитку та посилення впливу німецького етнічного елемента. Переселенцям надавалися значні пільги. З 1782 р. і до кінця 30-х рр. XIX ст. на Буковину переселилось до 3000 німецьких родин, які заснували на Буковині 19 німецьких колоній, зокрема в передмістях Чернівців Стара Жучка, Роша, Каличанка.

Після включення Буковини до складу Австрійської монархії в 1774 р. економічно занепалий край був залучений до європейських ринків. Цісарсько-королівська влада розпочала впорядкування шляхів, які мали забезпечити транспортний зв'язок через Буковину між периферійними в імперії Галичиною і Трансільванією. Через Чернівці проліг т. зв. сьомий державний шлях, що проходив з Моравії через Перемишль, Львів, Галич, Снятин, Чернівці до Сучави й кордонів Трансільванії. Це сприяло пожвавленню економічних зв'язків і стимулювало розвиток краю. Чернівці, перетворені в 1779 р. на центр адміністративного округу Буковина, отримали значний стимул до розвитку. Кінець XVIII і початок XIX ст. — це часи планомірних містобудівних заходів, які остаточно сформували структуру міського центру.

Про містобудівний устрій Чернівців на момент приєднання до Австрії свідчить перший міський кадастровий план земельних ділянок інженера Пітцелмі 1778 р. На ньому позначено розпланувальне ядро зі щільними розплануванням та забудовою площею близько 10 га (в межах сучасних вулиць Шолом Алейхема, К. Лібкнехта, Головної, А. Барбюса та П. Сагайдачного. Це пізньосередньовічне середмістя. На цій території дотепер майже не змінилися розпланування і парцеляція. Від цієї території вище по рельєфу лежала площа Святого Хреста, на якій стояли будинок військового адміністратора краю та костел Святого Хреста, а неподалік — гауптвахта. На південь містилися будинки військової комендатури, аудитора, військового комісаріату, а на периферії знаходилися виробничі об'єкти: пивоварня (сучасна вул. Гагаріна 13, 15), водяний млин монастиря Гореча (в районі залізничного переїзду по вул. Руській), винокурний завод, цегельня. В районі сучасної Театральної площі містилися військові казарми, продовольчий (сучасна вулиця Грушевського) та пороховий склади, військовий шпиталь, пожежна варта. Вулиці Головна та І. Франка від Центральної до Соборної площі — ще одна ділянка старої регулярної міської забудови, розпланувальна структура якої збереглася дотепер. На кадастровому плані позначені чотири дерев'яні церкви, три з яких збереглися дотепер: кафедральна Св. Трійці на перехресті сучасних вулиць І. Богуна, Б. Хмельницького та Горького (перенесена до Музею народної архітектури та побуту у Львові), Свято-Миколаївська на вул. П. Сагайдачного, 87-а, а також Свято-Успенська (перенесена на вул. Новоушицьку).

План Пітцелмі 1778 р., на думку його дослідника Б. Колоска³, вказує щонайменше на чотири етапи містобудівного й територіального розвитку. Під час першого етапу головна міська площа розташовувалася на мисі на роздоріжжі сьогodнішніх вулиць Куп'янської і А. Барбюса. Міська площа другого етапу містилася на перетині вулиць А. Барбюса, П. Сагайдачного, Головної, Б. Хмельницького, Ю. Гагаріна. На плані видно розширення вулиці А. Барбюса. Це — колишня площа, згодом щільно забудована. Під час третього етапу міська площа утворилася вздовж вулиці П. Сагайдачного. Відповідне їй розширення показано на плані між вулицями Шолом-Алейхема і Турецькою. У найширшій частині видно видовженого абрису квартал, імовірно, утворений на місці первісної площі. Четвертий етап відзначений інтенсивною забудовою вздовж вулиць Головної-Червоноармійської, на відрізьку від Центральної площі до Соборної. Невеликі розміри ділянок, що тут відводилися, свідчать про їх високу вартість і престижність, пов'язану з формуванням нового міського центру.

Найбільша щільність забудови фіксувалася в районі другого і третього центрів міста. Можна нарахувати близько 45 вулиць плану, трасування яких збігається з трасуванням сучасних вулиць. Не тільки багато вулиць, але й низка парцель зберегли з часів плану Пітцелмі свої обриси. Найбільшими є ділянки № 402 (Резиденція митрополитів) і № 321 (сучасна Театральна площа). Теперішня вул. Щепкіна відповідає ділянці № 387. Освоєна тоді територія приблизно дорівнювала половині території міста на початку ХХ ст.

На плані відзначено кілька монументальних сакральних споруд. З них лише Миколаївська церква 1607 р. на вул. П. Сагайдачного збереглася дотепер на своєму місці. На місці нинішньої мурованої церкви Св. Параскеви 1840—1860 рр. показана її дерев'яна попередниця. На перетині вулиць Турецької і П. Сагайдачного стояла церква Вознесіння Діви Марії (1709—1716 рр.), переміщена в 1876 р. на Каличанку. Неіснуюча нині Троїцька церква показана на перетині вулиць М. Горького і Б. Хмельницького на ділянці нинішньої школи (колишньої вчительської семінарії кінця ХІХ ст.).

На східному узвишші, на найбільшій за площею ділянці, план фіксує резиденцію буковинського митрополита. Р. Могитич вважає, що ця домінуюча в ландшафті ділянка могла раніше бути садибою чернівецьких старостів — державних намісників, що їм було підпорядковане місто. Тут же, на північ від резиденції, були залишки старих укріплень, вірогідно, якимось пов'язані з гіпотетичною старостинською фортецею.

Таким чином, пізньосередньовічне місто мало нерегулярну, ландшафтного типу розпланувальну структуру. Укріплений центр-посад з дуже щільною парцеляцією і забудовою не був головним у структурі міста. Він мав торговельно-ремісничий характер, проте без великої торгової площі, що забезпечила б можливість проведення торгів та ярмарків — функцію, надто важливу для пізньосередньовічного й ранньомодерного міста. Відтак торг містився десь на передмістях. Домінантну позицію в топографії міста посідала, як вважає Р. Могитич, вже згадувана гіпотетична старостинська садиба, де й містився адміністративний центр міста.

Спершу, з 1774 р., австрійці встановили в Чернівцях військово правління. У перші роки правління військової адміністрації (до 1786 р.) було запроваджено регулювання міської забудови. Інструкція 1778 р. «Про порядок будівництва в місті» вимагала погодження з інженером міської управи плану, фасаду й розрізу кожної будівлі. У «Міському впорядкуванні» 1786 р. генерала Енценберга — першому міському ста-

³ Колосок Б. Містобудівна спадщина Чернівців // Архітектурна спадщина Чернівців австрійської доби: Матеріали міжнародної наукової конференції. — Чернівці: Золоті литаври, 2003. — С. 18—25.

туті Буковини, який розповсюджувався і на Чернівці — були викладені приписи про будівництво мурованих будівель та заохочувальні пільги для мешканців, які їх зводять. Особливими привілеями користувались ремісники, торговці, промисловці й малоземельні мешканці. Статут передбачав поділ міста на квартали, відтак на 1786 р. у Чернівцях було 16 кварталів і 16 квартальних майстрів, які обходили місто, стежили за порядком і протипожежною безпекою. Завдяки статуту розпочалася поступова заміна дерев'яних споруд на муровані. У 1793 р. міський уряд заборонив будівництво без затвердженого плану будівлі та дотримання ширини вулиці.

За даними Р.-Ф. Кайндля, зміна дерев'яної забудови на кам'яну і цегляну відбулася саме завдяки міському статуту 1786 р. Він регламентував також планування вулиць і площ. Нормоване впорядкування міського розпланування почалося з головної вулиці міста (тепер вулиця Головна на відрізьку між площею Центральною і вулицею Гагаріна), що була реконструйована до 1780 р. З 1793 р. на підставі пропозиції окружного інженера почався благоустрій вулиці, що проходить через нижнє місто і яка сьогодні носить ім'я П. Сагайдачного.

Загалом доба з кінця XVIII до середини XIX ст. була дуже важливою в історії розвитку міста. В цей час було розпочато формування оновленої містобудівної структури. Нова австрійська влада не стала використовувати тісний і незручно розпланований пізньосередньовічний центр, а почала розвивати необхідні для адміністративного центру функції на території колишніх передмість. Головним напрямком розвитку став південний — уздовж Сучавського шляху, що сполучав Чернівці із новою столицею — Віднем (через Сучаву), і де були добрі топографічні умови й не було значної забудови. Трохи вище від церкви Св. Параскеви було визначено місце для римо-католицького костелу, що мав символізувати присутність нового компонента в національно-релігійній структурі міста. Центральна площа була доволі коректно вписана в існуючу на той час структуру ділянок за рахунок мінімального знесення некапітальної забудови та незначного коригування зовнішніх меж збережених земельних наділів. Наступним важливим розпланувальним заходом було спрямування до цієї площі кількох вулиць, які поєднали її з традиційними торговельними шляхами. Це прокладена в 1816 р. вулиця Руська, що під прямим кутом відійшла від площі на схід та згодом отримала завершення вісьової перспективи церквою Св. Петра і Павла. Далі ця нова вулиця переходила у старовинну, що виводила на давній торговельний шлях. Так само від площі відходила вулиця Університетська, вісьову перспективу якої планувалось замкнути ще одним новим храмом — для протестантської громади. Близько 1826 р. вулиця була продовжена теперішньою вулицею 28 Червня, що поєднала площу з правобережним надпрутським торговельним шляхом. Таким чином Центральна торговельна площа отримала безпосередній розпланувальний зв'язок з основними шляхами.

Крім суто практичних аспектів, у концепції нового міського плану можна простежити й ідеологічні засади. Основні вулиці, що відходять від площі, були зорієнтовані на храми нових для Буковини конфесій: римо-католицький костел, греко-католицьку церкву та протестантський храм (щоправда, остання ідея не була реалізована). У такий спосіб підкреслювалася багатоконфесійність і рівнозначність конфесій, характерна для регіону Центрально-Східної Європи.

Провідною домінантою і композиційним центром головної площі стала класицистична ратуша. Вона посіла земельну ділянку не в центрі площі, а на її наріжнику на найвищій позначці рельєфу. Вона не має поблизу інших домінант чи архітектурних акцентів, унаслідок чого площа візуально сприймається як цілісний простір, у якому

домінує співмірна з нею за масою і виразна за силуетом та архітектурою будівля ратуші, що стала символом не державної влади, а міського самоврядування.

На відміну від аналогічних заходів, запроваджуваних у цю добу на підросійській Україні, у Чернівцях заходи з класицистичного перепланування міста відбулися з мінімальним втручанням у сформовану вуличну мережу й парцеляцію. До цього спричинилися як економічні чинники, так і європейські традиції взаємовідносин державної влади з підданими, що передбачають повагу до місцевих обставин.

Між 1774 та 1848 рр. в місті інтенсивно ведеться муроване будівництво. Зводяться адміністративні, громадські та сакральні будівлі, житлові будинки чиновників, крамарів, ремісників. У центральній частині будівлі переважно двоповерхові, з характерною симетричною композицією головного фасаду. До громадських та сакральних будівель цього хронологічного етапу належать римо-католицький костел Св. Хреста (вул. Головна, 20), споруджений у 1783—1814 рр. під керівництвом інженера Тенікоріса; греко-католицька церква Успіння Пресвятої Богородиці (первісна назва Петра і Павла) на вул. Руській, 28, споруджена у 1820—1821 рр.; гімназія на вул. Емінеску, 1814—1824 рр.; вже згадана ратуша на Центральній площі, 1, збудована у 1843—1848 рр. під керівництвом крайового інженера Марина за участю А. Микулича; Велика Синагога на вул. А. Барбюса, 29, 1810—1850 рр. Архітектурне вирішення цих будівель — у стилістиці пізнього австрійського класицизму з мінімальним фасадним декором, проте з застосуванням ордеру. У 1830 р. засновано Народний парк — (Фолькспарк, сучасна вул. Головна) з курсалоном — купальнею.

Таким чином, перша половина XIX ст. представлена в Чернівцях класицистичною забудовою, яка поклала початок створенню цілісних ансамблів кількох головних вулиць та Центральної площі. За винятком вузького кварталу між вулицями Головною та І. Франка, інші парцелі, забудовані в цей період, хоч і мають зімкнуту по фронту забудову, однак їх значна глибина дозволяла розмістити внутрішній двір, оточений флігелями і навіть сад. Периферійні вулиці міського центру формувалися садибною забудовою.

Березнева революція 1848 р. в монархії Габсбургів викликала значні зміни в політичному устрої держави, які мали наслідки і для Буковини: у 1849 р. вона визнана окремим, відділеним від Галичини автономним краєм — герцогством, а в 1861 р. вона отримує самоврядування. У 1867 р. імперія перетворюється на дуалістичну монархію Австро-Угорщину з демократичними свободами: рівністю всіх громадян перед законом, свободою пересування, заняття, володіння рухомим і нерухомим майном, правом вільно висловлювати свої думки, видавати часописи, сповідати свою віру, учити і навчатися рідною мовою, подавати прохання, збиратися, засновувати товариства, партії, інші об'єднання. Конституційні закони 1867 р. завершили формування системи управління Австро-Угорщиною, яка з невеликими змінами проіснувала до її розпаду в 1918 р. Буковина входила до австрійської частини монархії і була одним з 17 її автономних коронних країв. Усе це вплинуло на забудову міст держави, у т. ч. й Чернівців — поряд з адміністративними та житловими будівлями починається зведення будівель громадського призначення, народних домів, а також *чиншових* (прибуткових) будинків.

На вершині всього Чернівецького плато у середині XIX ст. утворився комплекс Австрія-плац із найважливішими адміністративними будівлями — тюрмою та будинком крайового уряду. На середину та кінець XIX ст. припадає будівництво (або завершення будівництва) найзначніших адміністративних та громадських будівель, які й до-

тепер формують обличчя міста. Це, зокрема, греко-католицький кафедральний собор Св. Духа (1844—1864 рр.), резиденція митрополитів Буковини (1864—1882 рр.), вірмено-католицька церква Петра і Павла (1869—1875 рр.), крайове управління Буковини (1871—1873 р.), корпуси університету (початок будівництва в 1874 р.), учительська семінарія (1882—1883 р.), казарми (кавалерійська, арештантська, інфантерії — принца Альбрехта, жандармська) новий залізничний вокзал (1893—1908 рр.), крайовий шпиталь ім. Марії-Терезії, лікарня для психічно хворих, пологовий будинок (1897 р.), морг, єврейський шпиталь; готелі — «Шварцер Адлер» (Чорний орел), «Молдова», «Русіє», «Париж», «Золотий орел», «Золотий лев». Чиншові будинки були, як правило, дво- триповерхові, а в кінці XIX ст. у центральній частині міста — і чотириповерхові. На периферійних територіях з'являються райони садибної забудови з вишуканими віллами.

На той час у місті існувало 12 площ, з яких дотепер статус площі зберегли лише 4: Центральна — колишня Рінгпляц, Соборна (колишня Австріяпляц), Театральна, яка частково збігається з колишньою Елізабетпляц, і Філармонії (колишня Рудольфспляц). Частина площ поглинулася вулицями, шляхами й перетворилась на міські перехрестя. Відтак колишні площі: Фонтанна — це нині початок вулиць П. Сагайдачного та А. Барбюса; Марії — перетин вулиць Турецької-Сагайдачного; Старий ринок — нині перетин вулиць Шолом Алейхема і П. Сагайдачного. Решта колишніх площ перетворились на сквери: площа Св. Петра — це сквер на розі вулиць Руської та Садовського; Фердинанда — сквер на розі вул. Кордуби-Шевченка; Франца Йосифа — сквер-пам'ятка природи між Соборною площею та кафедральним собором; Св. Хреста — сквер на розі вулиць Шкільної та Головної. Колишня Пожежна площа нині забудована. Це квартал між вулицями Ватутіна, І. Франка, Штерна.

Львівський дослідник Р. Могитич проаналізував формування Австріяпляц та деяких інших площ Чернівців цієї доби⁴ і дійшов висновку, що формування нових громадських площ відбувалось переважно на територіях колишніх передміських торгових майданів. Західна частина площі Соборної ще в 1786 р. була призначена для торгівлі худобою, пізніше — для торгівлі деревом. Формування периметра її забудови розпочалося з такого функціонально «периферійного» об'єкта, як окружна в'язниця. Посідаючи найвищу позначку в периметрі площі, ця споруда за своїми функціями та образом не відповідає громадському центру. Дещо відокремлено формувалася східна частина площі, де розмістили Святодухівський собор — на в'їзді до Чернівців по новому Сучавському шосе. Соборна земельна ділянка виходила і на головний шлях і на найпараднішу вулицю міста Герренгассе (Верхню панську — тепер вул. О. Кобилянської). Проте розташування цієї величної будівлі на рельєфі є невдалим з композиційного погляду. Церква не зорієнтована на жодну містобудівну вісь, а в теперішній композиції Соборної площі займає найнижчу позначку і тому, незважаючи на значний об'єм і виразний силует, домінує лише на локальних ділянках середовища. Головною домінантою площі є Цісарсько-королівське крайове управління, проте і його маси виявилось замало для домінування в такому надто обширному і складному за формою просторі. Один з планів міста середини XIX ст. показує, що за первісним задумом теперішня площа мала складатися з двох частин, розділених кварталом на місці теперішнього скверу. Корективи, вірогідно, довелося внести у зв'язку з тим, що територія навколо собору з громадської площі була перетворена на церковне подвір'я. Унаслідок такого

⁴ Могитич Р. Містобудівельний розвиток Чернівців у XIV—XIX ст. Шляхи охорони урбаністичного середовища міста // Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація». — Львів, 2002. — № 12. — С. 68—75.

формування площі програла, зокрема, і найпарадніша в місті вулиця О. Кобилянської, не отримавши у перспективі гідної архітектурної домінанти й розпланувального рішення.

Наприкінці XIX ст. у центрі Чернівців ущільнюється мережа вулиць і забудова. Часто будівництво ведеться одночасно на кількох суміжних ділянках або й на цілих кварталах, що уможливило створення ансамблів житлових будинків. Розплановуються ділянки нових кварталів у південній частині міського центру та в районі колишнього Хлібного ринку й провіантських складів. Центром композиції нових груп кварталів стають визначні громадські будівлі: міський театр, Новозуїтський костел, Палац юстиції, яким як архітектурним домінам було підпорядковано навколишню забудову. Однак будівлі, які сформували площу перед міським театром, змінили традиційне уявлення про субординацію різних об'ємів і мас у ансамблі, оскільки театр, що є функціональною та композиційною домінантою площі, водночас є найнижчою будівлею в ансамблі. Цей відхід від класичних канонів можна пов'язати з впливом сецесійної ідеології.

У 1866 р. була побудована залізнична колія Чернівці—Львів та вокзал (старий), у 1895 р. — електростанція, у 1897 р. — трамвайна лінія⁵, телеграф, телефонна мережа. Впроваджено електричне освітлення вулиць. У 1895—1912 рр. споруджується міський водозабір, водогін та каналізація. Будівництво залізниці в заплаві р. Прут стало початком освоєння її під забудову промисловими об'єктами — так виник центральний промисловий район XX ст. Як наслідок цього процесу, в даний час майже вся заплава в межах від Клокучки до Каличанки забудована великими промисловими спорудами. Житлова ж забудова до початку XX ст. продовжувала розвиватись у південному напрямку. В масовій забудові міста переважали *чиншові* (прибуткові) багатоквартирні будинки. У центральній частині для них переважно залишились ділянки, які до того часу вважались непридатними чи замалими. Дуже часто такі будинки займають майже всю площу парцель і перевищують оптимальну для довкілля висоту, що призвело не лише до зміни традиційних масштабних параметрів середовища, а й до надмірної щільності забудови та недостатньої інсоляції.

Так на початок XX ст. повністю сформувалося невелике, компактне, добре упорядковане й озеленене місто західноєвропейського типу з щільною забудовою, численними вертикалями веж, дзвіниць, храмів. Упродовж століть тут поступово змінювалося населення, дещо мінялися традиції освоєння простору. Проте стабільною лишалася ландшафтна основа, а відтак проникливі спостерігачі завжди вважали найприкметнішою характеристикою міста його розгашування на горбистому рельєфі, поліетнічність і мультикультурність.

З 1918 р. Чернівці увійшли до складу Румунії, ставши другим містом країни за кількістю населення (140 тис. чоловік). На цей період припадає будівництво кварталу фешенебельних котеджів на вулицях Федьковича, Фрунзе. Високий рівень архітектурних вирішень більшості будинків цього району робить його важливим з точки зору збереження традиційного характеру середовища. У ті ж часи здійснено будівництво румунського народного дому (палац короля Міхая), будинку соціального забезпечення, поліклініки на вул. Лесі Українки, бурси ім. Ністора, Миколаївської, Михайлівської, Петропавлівської (по вул. Сторожинецькій) та інших церков, кварталів 4—5-поверхових кооперативних житлових будинків. У стилістиці забудови міста, з огляду на ідеологічні чинники, переважають стилі «неороманськ» та функціоналізм

⁵ Демонтована в 1964—1965 рр.

(конструктивізм). Проте румунській владі не вдалося помітно змінити архітектурний образ міста на румунський кшталт, хоча таке ідеологічне завдання і було поставлене. Протягом 1920-х — 1930-х рр. будуються нові промислові об'єкти — заводи і фабрики. На 1940 р. у місті нараховувалось 123 промислових та 461 торгове підприємство. Всі вони були націоналізовані радянською владою після анексії Буковини Радянським Союзом у 1940 р. Площа території міста у 1940 р. становила 20 кв. км., а разом з передмістями — 64 кв. км.

Під час Другої світової війни Чернівці знаходилися в румунській зоні окупації і потерпіли менше від інших міст, зокрема тут не було такого винищення архітектурної спадщини єврейської громади, як на теренах, окупованих німецьким вермахтом. Але й тут сталися руйнування: зруйновано телефонну станцію, мости через р. Прут, кілька житлових будинків, а також центральний корпус резиденції митрополитів Буковини, підпалений при відступі з Чернівців румунської армії.

Проте загалом Чернівцям у ХХ ст. пощастило: місто майже не зазнало руйнувань і чудово зберегло всі свої архітектурно-містобудівні особливості. Рядова історична забудова середмістя виявилася достатньо капітальною для того, щоб не потребувати реконструкції протягом 40—50-х років після Другої світової війни. Тому нове будівництво у Чернівцях за радянської доби провадилося за межами історичного середмістя, що й зумовило його повну збереженість.

У повоєнні роки переважало промислове та житлове будівництво. Перший житловий масив масової забудови «Рогатка» був побудований в 1950—1960 рр. біля вулиць Боярка і Головна, а перший мікрорайон — на південь від вул. Чапаєва. Першим генеральним планом міста 1956 р., розробленим Харківським філіалом проектного інституту «Діпромісто», передбачався подальший розвиток міста в південному напрямку. Було вирішено повністю відмовитися від вибіркового будівництва в історичному центрі й розвивати масове будівництво на нових територіях із застосуванням тільки типових проектів. Це рішення захистило історичний центр Чернівців від вторгнення в сформовану історичну забудову дисгармонійних об'єктів. Відтак масиви забудови радянської доби займають величезні площі на периферії Чернівців. За композицією, масштабом, характером архітектурних форм вони не мають нічого спільного з архітектурою цього міста чи цього регіону. Тож якщо розглядати Чернівці в їх теперішніх межах як єдине ціле, то найхарактернішою рисою міського середовища слід визнати різкий, дисонансний контраст архітектурного устрою середмістя і районів радянської забудови.

Високі темпи розвитку міста призвели до необхідності розширення його території. Розвиток промислової зони в заплаві р. Прут фактично призвів до її злиття з районним центром Садгорою. Така ж ситуація склалась із Ленківцями, Старою Жучкою, Рогізною. Тож у 1965 р. до складу Чернівців офіційно увійшли довколишні, у минулому самостійні, населені пункти — районний центр Садгора, а також Ленківці, Стара Жучка, Рогізна. На цій основі було створено третій адміністративний район міста — Садгірський.

Селище міського типу Садгора розташоване за 6 км. на північний схід від Чернівців в широкій долині р. Прут, на його лівому березі. Виникнення Садгори слід віднести до ХVIII ст. Під час російсько-турецької війни 1768—1774 рр. російські війська зайняли територію Молдавії, в склад якої входила Буковина. За дорученням російського уряду в 1771 р. на місці сучасної Садгори в густому лісі на березі річки Тарновка було засновано монетний двір і збройова майстерня при ньому. Тут карбувалися мід-

ні монети 23 видів для армії і населення захоплених областей, медалі, відливалися церковні дзвони з трофейних турецьких гармат. Біля монетного двору поступово виросло ремісниче поселення. Після закінчення російсько-турецької війни у 1774 р. монетний двір був ліквідований, а обладнання продане. Проте ремісниче селище й далі розвивалося. Вважається, що назва *Садгора* походить від прізвища австрійського генерала Гартенберга, котрий був безпосередньо причетний до розвитку поселення. Вже в 1779 р. у Садгорі нараховувалося 200 будівель з населенням 1136 чоловік, а в 1894 р. населення Садгори становило 5000 чоловік. Протягом ХІХ ст. Садгора була власністю великого поміщика барона Мустаці, поступово ставши торговим центром, де торгували сільськогосподарськими продуктами та худобою.

У радянський період Садгора була районним центром області з розвиненою легкою промисловістю. Садгора має мальовничі околиці. Зі сходу до неї підступають лісові масиви. З високих пагорбів відкриваються чудові види на долину р. Прут і на самі Чернівці.

За радянських часів історико-містобудівна й архітектурна цінність Чернівців не визнавалася не лише владою, а навіть провідними дослідниками й пам'яткоохоронцями, свідченням чого може бути такий абзац із широковідомої книги Г. Логвина: «Застройка современного города относится в основном к ХІХ — началу ХХ вв. и выполнена в стиле венской эклектической архитектуры в ее провинциальном варианте. Но ее художественные и градостроительные недостатки с лихвой окупаются дивным расположением города на высоких холмах с массой зелени, садов и парков»⁶.

Парадоксальність як об'єктивно наявної чернівецької ландшафтно-містобудівної ситуації, так і її інтерпретації Г. Логвином полягає в тому, що високі пагорби з масою зелени, садів і парків візуально не сприймаються з історичного середмістя, яке композиційно замкнуте саме на себе. Розпланування міста зовсім не розраховане на візуальні взаємозв'язки з довколишнім ландшафтом.

Всі ці речі стали очевидними й отримали належну наукову інтерпретацію тільки після проведення у 1986 р. інститутом КиївНДІТІ історико-містобудівних досліджень до генерального плану розвитку Чернівців, за результатами яких було розроблено історико-архітектурний опорний план міста та проект зон охорони пам'яток. Зазначене дослідження дало можливість об'єктивніше поцінувати історико-культурну вартість місцевої архітектурно-містобудівної спадщини, а саме — територій та забудови Чернівців і численних передмість. Результати нашого дослідження дозволили висувати, що історико-культурний статус Чернівців у цілому суттєво вищий, ніж доти вважалося, а також поставити питання про доцільність створення Чернівецького історико-архітектурного заповідника. І хоча дотепер заповідник у Чернівцях так і не створений, проте міська влада змушена була заопікуватися питаннями збереження та реставрації так званої заповідної території, яка була визначена в межах історичного середмістя.

За висновками нашої роботи 1986 р., які зберігають свою чинність і дотепер, найбільшу історико-культурну цінність має комплекс забудови історичного середмістя, сформований протягом дуже короткого часу — з початку ХІХ ст. до 1930-х рр. Проте відсутність звичайної для історичного міста множинності різночасових та різностильових нашарувань не тільки не знизилася цінності архітектурного середовища, а й стала тією характерною прикметою, яка визначила образ Чернівців, його відмінність

⁶ Логвин Г.Н. *Украинские Карпаты*. — М.: Искусство, 1973.

як від інших старих міст західного регіону України, так і від решти провінційних міст Центрально-Східної Європи австро-угорського культурного кола.

Містобудівний уклад та характер архітектурного середовища Чернівців визначають такі стабільні чинники:

- збереженість міського розпланування всіх етапів розвитку Чернівців від XIV до XX ст.;
- повна збереженість усіх архітектурних домінант та акцентів і внаслідок цього — висока пластична й силуетна виразність міської забудови;
- висока насиченість міської тканини пам'ятками культурної спадщини всіх видів, типів і категорій цінності;
- добра збереженість історичної житлової забудови;
- типологічна неоднорідність архітектурного середовища міста;
- високий естетичний потенціал архітектурного середовища;
- композиційно-художня єдність забудови вулиць, площ, кварталів;
- камерність міських просторів, обумовлена масштабними співвідношеннями ширини вулиць, поверховості й висоти будинків, розмірів кварталів.

Усі ці чинники у комплексі визначили візуальну різноманітність образу міста та психологічну комфортність його середовища.

Особливу роль у структурі й панорамі історичного середмістя відіграє унікальний, знаковий для Чернівців архітектурний ансамбль резиденції буковинських митрополитів, що увінчує північно-західний мис плато, видний звідусіль. Збудований протягом 1864—1882 рр. за проектом чеського архітектора Й. Главки, він став символом міста, кульмінаційним пунктом його архітектурної еволюції, визначив подальший високий мистецький рівень формування архітектурного середовища і навіть його стилістику. Специфічна функція зумовила певну просторову ізольованість його від решти міста. Архітектурне середовище цього досить значного за масштабом ансамблю організоване на основі контрасту великого репрезентативного курдонера, зверненого до міста, з ландшафтним парком, до якого виходить тильний фасад головного корпусу, а також з невеликими камерними просторами внутрішніх двориків. Неовізантійсько-романську стилістику митрополичої резиденції підтримує Вірменська католицька церква у середмісті, збудована в 1869—1875 рр. за проектом того-таки Й. Главки.

Окремі райони старого міста мають виразні риси архітектурного середовища, обумовлені ландшафтними, розпланувально-просторовими, етно-конфесійними, функціональними чинниками, місцем у загальній містобудівній системі. До таких виразно своєрідних районів відноситься так зване єврейське місто на північно-східному мису в районі вулиці А. Барбюса (за Австрії ця частина Чернівців називалася «Юденштадт») з добре збереженими будівлями мурованої великої синагоги першої половини XIX ст., школи, лікарні й усіма спорудами, що традиційно формували функціональну й архітектурно-просторову структуру єврейського «штетла». Загалом цей тип середовища з переважно двоповерховою забудовою своєю «містечковістю» відрізняється від решти історично сформованого середовища на плато, що пояснюється, передовсім, етно-конфесійними особливостями єврейських поселень.

Риси ансамблевості властиві таким головним площам міста, як Центральна, Театральна, Незалежності, вулицям Головної, О. Кобилянської, І. Франка, Українській, і навіть невеличким вулицям Гоголя, Емінеску, які складаються лише з кількох будинків. Одним з найкраще збережених вуличних ансамблів другої половини XIX —

початку ХХ ст. є лінійний пішохідний центр Чернівців — вулиця О. Кобилянської (за Австрії називалася Герренгассе — Панською вулицею), на якій історично зосереджувалися функції торгівлі й розваг. Її розпланувально-просторова структура ґрунтується на чіткій парцеляції, що визначає рівномірну ритміку фасадної суцільної забудови, симетрично-вісьовій композиції більшості будинкових фасадів. Перехрестя вулиць акцентовані наріжними будинками з вежами, еркерами, шпилями, характерними високими мансардовими дахами. Вихід цієї вулиці на Центральну площу акцентує будинок банку з винятково пластичним ризалітом, увінчаним вежею. Домінантою площі і другим архітектурним символом Чернівців є будинок ратуші з високою вежею.

Ще репрезентативніший тип архітектурного середовища представляють квартали довкола Театральної площі, забудовані капітальними будівлями в перші десятиріччя ХХ ст. На відміну від Герренгассе, у цих кварталах зосереджувалися адміністративні, культурно-освітні, навчальні й видовищні заклади, що й зумовило найвищий у всьому місті якісний рівень архітектурних вирішень будівель, які формують це середовище майже сецесійного за стилістикою міського театру (1905 р., віденські архітектори Ф. Фельнер і Г. Гельмер), єврейського клубу з еклектичним поєднанням різнорідних стильових форм, неоренесансного палацу правосуддя (1906 р.), неокласицистичних корпусів університетських факультетів та гімназії, румунського народного дому 1930-х рр. у стилістиці «Ар-деко», близькій до тогочасного європейського функціоналізму. На колишній Австріяпляц головною домінантою був і лишився донині репрезентативний неоренесансний будинок крайового уряду Буковини 1871—1873 рр.

Щодалі від центральних вулиць і площ — забудова стає іншою: зменшується її щільність і поверховість, з'являються просторіші розриви по фронті забудови, збільшується кількість зелені, стає різноманітною стилістика. У периферійних районах спостерігається переважання колоритної малоповерхової капітальної забудови, яку за всіх зусиль не можна співвіднести з жодною усталеною стилістикою, так що дослідники залічують її до так званого місцевого архітектурного фольклору. Загалом у забудові міста відбилася як стилістична еволюція європейської архітектури впродовж ХІХ—ХХ ст., впливи сусідніх європейських архітектурних шкіл, так і значні регіональні особливості та стилістичні контамінації. Внаслідок цього певні фрагменти середовища виявляються спорідненими то з архітектурою Галичини чи Поділля, то з традиційною румунською архітектурою.

Від найдавнішої доби розвитку Чернівців збереглися дерев'яна Миколаївська церква 1607 р. на вул. Сагайдачного та ще кілька дерев'яних храмів ХVІІ—ХVІІІ ст. на передмістях (Успенський, Спиридонівський, Вознесенський), а також барокова Георгіївська (Різдва Богородиці) мурована монастирська церква 1767 р. в урочищі Гореча.

Початок капітальної забудови суто міського типу в Чернівцях збігся зі стильовою епохою класицизму. Пам'ятки тієї доби в Чернівцях нечисленні, але дуже цінні для формування образу міста. Це кілька збережених житлових будинків, римо-католицький костел 1814 р. (реконструйований у 1853—1854 рр.), православний Святодухівський кафедральний собор 1844—1864 рр., адміністративні будівлі.

Набагато численнішою є спадщина стилістичної епохи історизму, домінуючим напрямком якого у Чернівцях був неоренесанс. Інша стилістика, притаманна другій половині ХІХ — початку ХХ ст., відбилася в церкві Св. Параскеви 1843—1862 рр. (романо-візантійський стиль, архітектор А. Павловський), костелі Ісуса 1891—1894 рр. (неоготика, архітектор Ю. Лейнцер), Михайлівській церкві на передмісті

Роша 1914 р. (неовізантійський стиль). Сецесія представлена у Чернівцях численними й дуже різноманітними творами — від віденського за характером будинку ошадної каси 1901 р. на Центральній площі (архітектор Г. Гесснер, художник М. Івасюк), вирішеного у стилістиці декоративної сецесії, до ретроспективно-сецесійних і національних контамінацій (будинки управління австрійських залізниць 1905—1907 рр. та дитячої лікарні 1908—1920 рр.) та раціоналістичних пошуків у межах загального сецесійного напрямку (вони представлені численними житловими будинками перших двох десятиріч ХХ ст.).

Поява конструктивізму в Чернівцях не спричинила архітектурної революції, оскільки конструктивістські архітектурні форми виникли досить органічно як розвиток стилістики раціоналістичної сецесії. Тим більше, що чернівецькому конструктивізму властива стриманість у застосуванні новаторських прийомів композиції та архітектурних форм. У житловій забудові 1920-х — 1930-х рр. конструктивізм нерідко поєднувався з формами більш традиційними для регіону Північної Буковини — фахверковими конструкціями, виявленими на фасадах, трилопатевою формою арок, мансардовими дахами тощо.

У Чернівцях пам'ятки архітектури не становлять якоїсь виразно виокремленої групи будівель, оскільки загальний рівень історико-архітектурної цінності забудови всього середмістя є дуже високим. У 1986 р. на додачу до вже зареєстрованих пам'яток архітектури республіканського та місцевого значення дослідницька група інституту КиївНДІТІ виявила, обстежила й забезпечила взяття на державний облік ще 225 будівель і споруд. Проте й вони не вичерпують ті об'єкти архітектурної спадщини, які мають підлягати державній охороні.

У 1998—1999 рр., формуючи Державний реєстр національного культурного надбання (пам'ятки містобудування і архітектури України) ми ще раз переглянули ціннісну категоризацію відповідних видів пам'яток Чернівців. У результаті до категорії пам'яток архітектури й містобудування національного значення запропоновано віднести, окрім тих об'єктів, які вже були включені в списки (переліки) пам'яток, затверджені Урядом у радянську добу, ще й архітектурні комплекси Театральної площі, Центральної площі (9 будинків), Герренгассе (вул. О. Кобилянської, 48 будинків), Гауптштрассе (вул. Головна, 66 будинків), Чернівецького музею народної архітектури та побуту, а також будинок крайового уряду Буковини.

Ще у 1986 р. уся територія історичного середмістя на плато була диференційована нами на терени двох категорій: ділянки з переважанням пам'яток архітектури, а також вулиці, площі й квартали, що можуть розглядатися як цілісні пам'ятки містобудування (вони зазначені вище по тексту); периферійні ділянки, де переважає традиційна та фоновіа забудова. Тут є також ділянки з малоцінною забудовою, на яких можливе вибіркоче нове будівництво. Проте в межах середмістя повністю відсутні ділянки дисгармонійної забудови, що є унікальним явищем для історичних міст сучасної України.

Високий мистецький потенціал архітектурного середовища міста виник на ґрунті неповторного ландшафту та нерегулярної центричної системи розпланування ландшафтного типу, сформованої в основному на кінець ХVІІІ ст. Це зумовило мальовничу об'ємно-просторову композицію міста, яка в сукупності з пластичною виразністю ансамблів і високими архітектурними якостями не тільки провідних, а й рядових будівель, а також оригінальними елементами міського впорядження дозволяє розглядати територію історичного середмістя як єдине ціле стосовно решти міських терито-

рій, тобто як єдину, комплексну пам'ятку містобудування і архітектури або історико-архітектурний заповідник.

За межами історичного середмістя містяться окремі території з цінною архітектурно-містобудівною спадщиною. Це Петропавлівська церква по вул. Сторожинецькій; великий масив садибної забудови 1910 — 1930-х рр. в районі вул. Федьковича; міська й дитяча лікарні по вул. Буковинській. Нині в межі міста включено багато колишніх передмість, приміських сіл (Клокучка, Каличанка, Роша, Гореча, Рогізна, Стара Жучка, Гарячий Урбан, Ленківці) і навіть невелике містечко Садгора. В них збереглася архітектурна й археологічна спадщина, історичне розпланування, цінний ландшафт, вони зберегли візуальні зв'язки з історичним середмістям. Тому всі ці території об'єктивно мають високий історико-культурний статус, який має враховуватися при реконструкції і забудові Чернівців.

У заплаві р. Прут, на її правому й лівому берегах між вулицями Хотинською-Гагаріна й Одеською-Білоруською, є значні території, зайняті великими масивами дисгармонійної промислової забудови. Оскільки ці території входять у межі зони видимості історичного середмістя, мають із ним безпосередній візуальний зв'язок, то їхня роль у композиції міста є дуже важливою. Власне, вони суттєво псують цю композицію. Окремі дисгармонійні промислові будівлі розташовані також на схід від історичного середмістя. Там само, між залізничним відводом і вул. Декабристів, у районі колишньої Виноградної гори, є велика територія, спотворена кар'єрами. І саме звідси відкривається найцінніший безперервний видовий фронт в оптимальному секторі видимості (від 30° до 60°) на забудову історичного середмістя. Ця ж територія проглядається з окремих важливих видових точок середмістя. Тому всі ці терени становлять певну цінність для формування образу міста й відтак підлягають реконструкції чи рекультивациі.

Одним із результатів наших історико-містобудівних досліджень Чернівців 1986 р. стала комплексна, єдина для території всього міста система зон охорони пам'яток. Її особливість полягає в тому, що все історичне середмістя в межах Чернівецького мису було запропоновано оголосити заповідним зі спеціальним режимом використання території, що прирівнюється до режиму території пам'ятки архітектури й містобудування. Така система охорони, на відміну від дискретної, коли визначається багато охоронних зон, для кожної пам'ятки зокрема, уможливорює цілісне збереження традиційного характеру середовища на цій території.

У цілому для всієї території міста нами було визначено такий склад зон охорони пам'яток:

1. Територія заповідника (в межах історичного середмістя).
2. Охоронні зони окремо розташованих пам'яток культурної спадщини.
3. Зони регулювання забудови.
4. Зони охоронюваного ландшафту.
5. Зони охорони археологічного культурного шару.

Зони охорони археологічного культурного шару встановлювалися з консультативною допомогою чернівецьких археологів. При цьому відомі й досліджені археологічні пам'ятки (Ленківецьке городище, городище в Цецино) отримали окремо визначені території пам'яток, охоронні зони, навколо яких і було проведено зони охорони культурного шару.

Зони охоронюваного ландшафту в Чернівцях покликані зберегти високомистецький архітектурно-ландшафтний комплекс, який має дуже складну структуру й обіймає

значні території, що дуже різняться за своїми ландшафтними характеристиками. Тому ландшафтній охороні підлягають заплава р. Прут у межах міста, долини річок Клокучки й Мольниці, підніжжя й схили гірського пасма у Садгорі, а також антропогенний ландшафт у радіусі до 1000 м довкола церковного комплексу в Горечі та регіонального Музею народної архітектури.

Протягом 1989—1990 рр., як уже згадувалося, львівський інститут «Укрзахідпроектреставрація» продовжив наші розробки, внісши деякі корективи до історико-архітектурного опорного плану заповідної території історичного центру, опрацювавши паспорти на пам'ятки, проект комплексної реконструкції забудови вул. О. Кобилянської, програми регенерації деяких кварталів історичного середмістя. За результатами своїх досліджень, львівські колеги дійшли висновку, що ансамбль історичного центру Чернівців є визначною, цілісною пам'яткою архітектури та містобудування, де на розпланувальній основі, сформованій у XIV—XVII ст., реалізовано містобудівні ідеї кінця XVIII—XIX ст. стилістичних епох класицизму, історизму та модерну. Повнокровність міського життя в ті часи сприяла формуванню цілісного урбаністичного ансамблю центральної частини, високому рівню та стильовій однорідності архітектури. Чернівці не зазнали воєнних руйнувань у XX ст. і належать до міст з рідкісним для України високим рівнем збереженості історичного середовища⁷.

Запропоновані львівськими колегами межі історико-архітектурної заповідної території суттєво не відрізняються від визначених нами. Проте охоронне зонування 1989—1990 рр. охоплювало тільки центральну частину Чернівців, а не все місто, як було у нашій роботі 1986 р. У роботі «Укрзахідпроектреставрація» було запропоновано в межах заповідної території історичного центру встановити територію історико-архітектурного заповідника, оскільки тут збереглася цілісна містобудівна структура XV — початку XX ст. з переважанням пам'яткової забудови.

На підставі розробленої науково-проектної документації, письмових рекомендацій Державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики України від 18.05.1995 р. Чернівецька міська рада, розглянувши документи, представлені Управлінням містобудування і архітектури міськвиконкому, оголосила центральну частину міста, загальною площею 226 га у межах, визначених історико-архітектурним опорним планом, історико-культурною заповідною територією. Вказаним рішенням затверджено «Положення про історико-культурну заповідну територію» та створено орган охорони культурної спадщини органу місцевого самоврядування — відділ історико-культурної заповідної території (ІКЗТ).

Історико-архітектурна заповідна територія — центр міста Чернівці — це унікальний комплекс міської забудови, характерний для регіону Центрально-Східної Європи. Він насичений пам'ятками культурної спадщини: це понад 600 пам'яток архітектури, історії, садово-паркового та монументального мистецтва. З них, зокрема, пам'яток архітектури — 485, у тому числі 11 — національного, 474 — місцевого значення.

У Чернівцях, поряд зі збереженою цінною архітектурною та містобудівною спадщиною, є чимало невирішених досі містобудівних проблем. Ми означимо лише кілька найважливіших з огляду на питання, яким присвячена ця робота.

Перш за все у містобудівній структурі й композиції міста не проявлена належним чином його головна природна вісь — долина р. Прут. Вона просто не осмислена ар-

⁷ Могитич Р. Містобудівельний розвиток Чернівців у XIV—XIX ст. Шляхи охорони урбаністичного середовища міста // *Архітектурна спадщина Чернівців австрійської доби: Матеріали міжнародної наукової конференції*. — Чернівці: Золоті литаври, 2003. — С. 26—34.

хітекторами й урбаністами. Зараз великі й цінні території в долині річки захаращує різна промислова забудова. У районі Виноградної гори, в найціннішій видовій зоні міста, краєвид псують глиняні кар'єри. З огляду на це, впорядкування функціонального зонування Чернівців є необхідним як з містобудівної точки зору, так і за вимогами збереження традиційного характеру середовища.

Другою проблемою значного соціального масштабу є невідкладна потреба в реставрації та реабілітації великих масивів історичної пам'яткової житлової та іншої забудови середмістя, без чого неможливе збереження традиційного характеру середовища. Це завдання слід вирішувати, залучаючи приватні інвестиції, але за неодмінної умови забезпечення належного фахового контролю з боку органів охорони культурної спадщини.

І третя найважливіша проблема, що вимагає якщо не вирішення, то хоча б осмислення, — як зробити нові райони забудови, розташовані за межами історичного середмістя, також «чернівецькими», знайти для сучасних архітектурних вирішень ті прийоми і форми, які були б суголосними стилю саме цього міста — одного з найкрасивіших в Україні.

РОЗДІЛ IV. Архітектурне середовище міста

Предметом розгляду даного розділу є архітектурне середовище історичного центру Чернівців, територія якого обмежена: з північного сходу лінією залізниці, з південного сходу — вулицями Л. Кобилиці, Наливайка, з півдня — вулицею Садовою, із заходу — вулицями Червоноармійською, А. Пумнула, 30-го Березня і паралельними краю плато вулицями Лесі Українки, Драгоманова, Некрасова, з півночі лінією залізниці. До історичного центру міста належать також розташовані за межами цієї території розпланувальні зони особняків та обласної лікарні, які розділені Парком культури і відпочинку ім. Т. Шевченка.

Забудова історичного ядра міста повністю сформувалась у порівняно короткий період, який охоплює близько півтора сторіччя — з початку XIX ст. до кінця 1930-х рр., що обумовило його масштабно-стильову та композиційну цілісність. На підставі натурних обстежень історичного центру Чернівців, аналізу його найзначніших композиційних вузлів були визначені основні характеристики архітектурного середовища.

Опис архітектурного середовища та пам'яток міста Чернівці слід розпочати з пояснення методики та критеріїв класифікації споруд, які були прийняті авторами даного дослідження.

Методику оцінки архітектурних об'єктів другої половини XIX ст., які домінують у забудові міста, досі недостатньо розроблено. Прийняті у практиці історико-архітектурних досліджень визначення пам'ятки архітектури і містобудування, цінної та фонові будівлі змінюють своє ціннісне наповнення залежно від загального потенціалу культурного середовища міста. Крім того, уявлення про цінність об'єкта культурної спадщини навіть у межах одного міста змінюються залежно від контексту розташування будівлі. Тому необхідно підкреслити відносність прийнятих авторами характеристик та їх певну умовність (особливо це стосується нижчих ціннісних категорій).

Основними критеріями оцінки архітектурних об'єктів є:

- роль будівлі (споруди) у містобудівній та ландшафтній ситуації;
- архітектурно-мистецька і наукова цінність (час спорудження, авторство, оригінальність типології і конструкції, ступінь враженості стильових і регіональних ознак, майстерність виконання тощо);
- історико-архітектурна цінність об'єкта для даного населеного пункту, області, краю.

Залежно від цих критеріїв визначається ціннісна категорія споруди:

- пам'ятка архітектури і містобудування (національного, місцевого значення);
- щойно виявлений об'єкт культурної спадщини;
- фонові будівля (звичайно рядова капітальна забудова, яка є фоном або середовищем пам'яток архітектури і містобудування);

— так звана традиційна забудова (поняття традиційної забудови введено авторами для характеристики житлових будівель масового типу, які відображають характерні риси забудови різних районів міста).

За смисловим наповненням це наближено до категорії фонові будівлі:

а) для районів садибної забудови другої половини XIX — початку XX ст. це одноповерхові житлові будинки, фасади яких мають тридільний симетричний поділ та видозмінюють неоренесансні форми декору;

б) для районів садибної забудови 1920—1930-х рр. — особняки з типовою об'ємно просторовою структурою;

в) у колишньому єврейському кварталі — ранні приклади житлової забудови міста, одноповерхові житлові будівлі, естетичні якості яких не дозволили віднести їх до категорій об'єктів культурної спадщини та фонові забудови; це будівлі етнографічного типу, так званий міський архітектурних фольклор;

— дисгармонуюча будівля чи споруда (що підлягає знесенню).

Зазначені вище особливості архітектурного середовища Чернівців обумовили необхідність виділення об'єктів, яким слід у майбутньому надати статусу пам'яток містобудування, якими фактично є низка вулиць і площ історичного центру. До пам'яток містобудування були віднесені окремі вулиці (відрізки вулиць), площі, квартали, які мають високий ступінь композиційно-художньої єдності, риси ансамблевості. Поряд з будинками-пам'ятками вони включають також фонові та традиційні об'єкти. Залежно від рівня цінності забудови визначаються її вуличні фронти. Така класифікація дозволила виявити та запропонувати як об'єкти охорони не лише окремі пам'ятки, а й різні типи міського середовища — порівняно однорідні у містобудівному відношенні типові його ділянки.

Архітектурний образ Чернівців відрізняється цілісним характером міського ландшафту, його високою композиційно-художньою якістю та виразністю. Образ міста формують такі його містобудівні елементи, як квартали, містобудівні вузли, вулиці, візуальні орієнтири. Архітектурне середовище Чернівців, як і більшості історичних міст, неоднорідне. Його мозаїчний склад, історично обумовлений певними соціальними та національними чинниками та особливостями ландшафту, дає підстави виділити в ньому декілька різних за своєю предметною характеристикою типологічних ділянок забудови та низку середовищних міні-ареалів з досить чітко окресленими специфічними ознаками.

Основними композиційними центрами розпланувально-просторової структури є Центральна і Соборна площі. Більш рання за часом формування **Центральна площа (Рінгспляц)** є місцем сходження найбільших магістралей — вулиць Головної, І. Франка, Університетської, Руської, О. Кобилянської. Основа забудови Центральної площі відноситься до середини XIX — початку XX ст. Домінуючим у її композиційно упорядкованому архітектурному просторі є будинок колишньої ратуші (нині — будинок Чернівецької міської ради, 1843—1848 рр., архітектори Ф. Радор, Е. Микулич, інженер А. Марин). Систему візуальних орієнтирів утворюють архітектурні акценти, які фіксують початок вулиць або інші вузлові місця у забудові. Такими орієнтирами є вежі ратуші, будинків № 1 по вулиці О. Кобилянської та № 1 по вулиці Худякова, мансарда будинку № 4 на Центральній площі та висотний, складної конфігурації дах будинку № 10. Забудова площі має рівномірні ритмічні членування фасадних площин, що характерно в цілому для архітектурних комплексів доби капіталізму. Систему внутрішніх,

локальних орієнтирів площі складають акценти балконів, скульптурний або живописний декор. Проте комплекс площі залишається незавершеним з північного боку, де нині знаходиться рекреаційна зона.

Серед найважливіших міських магістралей, які беруть початок від Центральної площі, особливе місце займає пішохідна **вулиця О. Кобилянської**. Це своєрідний лінійний центр з яскраво вираженою характерністю архітектурного середовища. Функціональний зміст вулиці як місця торгівлі, прогулянок та розваг зумовлений історично і зберігається до сьогодні. Це одна з найбільш красивих, а відтак, найбільш відвідуваних вулиць, що пов'язано також з розташуванням тут численних магазинів, ресторанів, кафе, кінотеатрів, галерей тощо. Ансамбль являє собою так звану вулицю-коридор зі щільною забудовою у 2—5 поверхів. Об'ємно-просторовій структурі забудови притаманні такі характерні ознаки містобудівних комплексів доби історизму та модерну, як рівномірність ритміки та симетрично-осьова орієнтація, фронтальність та площинність фасадів. Перехрестя та кути перпендикулярних вулиць акцентовані різного роду вежами, мансардами, високими із заламами дахами, еркерами тощо. На даний час лише наріжна частина вул. Вірменської не має первісного архітектурного акценту. На вулиці міститься ряд яскравих в архітектурному відношенні будівель, які перебувають на обліку як пам'ятки історії та архітектури. Це будинки №№ 1, 3/1, 5/21, 12—16, 29, 36, 51/2, 28/19, 42, 29 та інші, що відобразили стильові риси архітектури доби історизму і модерну. Риси ансамблевості у забудові вулиці О. Кобилянської дозволили віднести її до пам'яток містобудування. Однак це не виключає існування в структурі її забудови споруд різних категорій цінності, у тому числі й не віднесених до категорій пам'яток та щойно виявлених об'єктів культурної спадщини. Це фонові і так звані традиційні будівлі другої половини XIX ст. — №№ 11, 13, 15, 17, 21, 24, 25 та деякі інші, однотипні за своїм розплануванням та прийомами оформлення фасадів.

На схилі, між вулицями О. Кобилянської та Головною, було розплановано декілька невеликих вуличок з цілісним, однорідним фронтом забудови — вулиці Митрополита Гакмана, Гоголя, Кохановського.

Магістральною трасою, яка перетинає весь історичний центр Чернівців від вулиці Гагаріна до південної окружної дороги, є **вулиця Головна**. Неоднорідна на всьому своєму протязі, з мінливим, неоднорідним характером архітектурного середовища, вона віднесена авторами даної роботи до категорії пам'яток містобудування на відрізку від вул. П. Сагайдачного до вул. Т. Шевченка (парний бік) та Парку культури і відпочинку (непарний бік). Початковий відтинок траси до Соборної площі пролягає на підйомі рельєфу, що забезпечує яскраву характерність перспектив і складність ракурсів огляду. Характер архітектурного середовища на даному відтинку змінюється послідовно від початку вулиці до Центральної площі і далі від Центральної до Соборної площі та до кінця парку. Далі забудова стає однобічною (уздовж парку) та значно розрідженою.

Архітектурне середовище певного компактного міського ареалу (в межах вулиці, кварталу, району) залежить від часу формування забудови, історично обумовленого функціонального та соціального наповнення і, відповідно, типів будівель, рівня благоустрою, озеленення тощо. Так, відрізок від Центральної площі до Соборної є найбільш виразним за силуетом і пластикою, різноманітним у стилістичному відношенні. Будівлі парного боку даної частини вул. Головної своїми протилежними фасадами звернені до вул. І. Франка, формуючи таким чином унікальний за структурою квартал, шириною в один будинок. Внутрішні прохідні двори з відкритими дерев'яними галереями забезпечують сполучення між вулицями. Житлові будинки з дворовими галереями

(будинки галерейного типу) характерні для забудови Чернівців другої половини XIX ст. Маючи у своїй основі лінійні (коридорні) комунікації між приміщеннями, вони передували появі секційного житла (№№ 34, 38, 40 по вул. Головна, кілька будинків по вул. О. Кобилянської тощо).

За Центральною площею характер забудови та середовища вулиці Головної змінюється. Тут переважають будівлі початку XIX ст., виконані у характерних для доби пізнього класицизму лаконічних архітектурних формах. На фоні рядової забудови домінують масиви римо-католицького костелу (1814 — 1853/54 рр.) і церкви Св. Параскеви (1843—1862, архіт. А. Павловський), будинку № 25/1 з вежею («Корабель») на перетині вулиці Головної і Шолом-Алейхема (поч. XX ст.).

Однією з особливостей міського середовища Чернівців, що яскраво виявлена на описаній вище ділянці вул. Головної, є наявність невеликих площ, утворених у місцях сходження декількох вулиць. Це — площа Філармонії, площа біля колишньої синагоги, Фонтанна площа (Шпрінгбрунненплатц) по вул. П. Сагайдачного. По всій довжині вул. Головної таких композиційних вузлів чотири — Центральна площа, площа біля Римо-католицького костелу (колишня площа Святого Хреста), площа біля церкви Св. Параскеви та біля сходження вулиць Ю. Гагаріна і П. Сагайдачного.¹ Їх забудова являє собою міні-ансамблі з домінуючими будівлями-пам'ятками та фоновими будівлями, системою субдомінант та акцентів, які є надзвичайно цінними фрагментами міського ландшафту зі збереженим архітектурним середовищем середини XIX — початку XX ст.

Невелика, прямокутна за планом **площа Філармонії** утворена в місці сходження шести вулиць. Простір площі зі щільною периметральною забудовою у 3—6 поверхів та центральною спорудою ринку 1930-х рр. (знесений у 2004 р.) перенасичено різноманітною ритмікою фасадних площин. Площа має розвинену систему візуальних зв'язків між акцентами веж, дахів, еркерів тощо. Площа Філармонії не має чітко вираженого композиційного центру; роль фокусуєчих елементів у її загальній структурі нині виконують будівлі філармонії (1876—1877, архіт. В. Грекул) та колишнього готелю «Брістоль» (поч. XX ст., вул. Заньковецької, 11). Таку ж містобудівну роль у композиції площі первісно виконував нині знесений ринок.

До районів з високим потенціалом середовища належать розташовані на захід від Центральної площі квартали, які тяжіють до **Театральної площі**. Її ансамбль, один з найбільш яскравих та художньо виразних в місті, сформувався в короткий період перших десятиліть XX ст. Панорама витягнутої по осі захід-схід, прямокутної за планом незамкненої площі розкривається з вул. Ватутіна. Центром її розпланувально-просторової композиції і образно-сисловою домінантою є будинок Музично-драматичного театру ім. О. Кобилянської (1904—1905 рр., архіт. Ф. Фельнер, Г. Гельмер), розташований перед сквером на штучно пониженому рельєфі (планування і озеленення скверу — архіт. Штубхен). Периметральну забудову кварталів навколо театру складають громадські будівлі та кооперативні житлові будинки. Внутрішній простір площі організований за принципом симетрично-осьової орієнтації, відрізняється гармонійністю масштабних співвідношень, розвиненою системою ритміки та композиційних акцентів, пластичною насиченістю.

Своєрідна характерність району Театральної площі обумовлена його історичними функціями. Торгівля тут була розвинена слабо, представлена в основному невеличкими кав'ярнями та магазинами. Тут домінували будинки адміністративних установ (Палата Справедливості, 1904—1906 рр., архіт. Ф. Скорон, вул. Грушевського, 1; управління

¹ Останні три нині не мають статусу площі і, відповідно, назви.

австрійської залізниці, 1906—1907 рр., архіт. Г. Граніхштедтен, вул. Гете, 4; Палата буковинських ремесел, 1908 р., архіт. Ф. Готтесман), навчальних закладів (гімназія, 1813—1817 рр., вул. І. Франка, 2), театри та культурно-просвітницькі заклади (окрім музично-драматичного театру ім. О. Кобилянської, — колишній єврейський театр, 1920-ті рр., вул. Шіллера, 11, Єврейський народний дім, 1908 р., архіт. Т. Левандовський; Румунський народний дім, 1937 р., архіт. К. Крянге; Крайовий музей Кароля II, вул. Міцкевича, 2). Ці громадські будинки надають ансамблю Театральної площі репрезентативного звучання. Прикладами організації ансамблевої цілісності є забудова невеликих **вулиць Емінеску та М. Штерна**, що виходять до Театральної площі. Архітектурне середовище цих вулиць, які складаються всього з декількох споруд, камерністю свого інтер'єрного простору створює відчуття комфорту.

Найбільшою в історичному центрі Чернівців є **Соборна площа**, яка за своєю розпланувальною та композиційною структурою різко відрізняється від Центральної площі. Вона більша, ніж остання, приблизно втричі: основу її забудови складають рядові будівлі другої половини XIX — початку XX ст. Домінантним об'ємом у її забудові є монументальний будинок колишньої адміністрації крайового управління (1871—1873, 1905—1907 рр., Соборна пл., 1). Субдомінантною по відношенню до нього є споруда міської тюрми (1816—1822 рр., Соборна пл., 6), яка замикає площу із заходу. Центр площі з боку вул. Червоноармійської акцентований пам'ятником-обеліском Перемоги (скульп. Г. Петрашевич, архіт. В. Григор, 1946 р.). Загалом архітектурний простір площі сприймається недостатньо завершеним та упорядкованим. Так, зокрема, композиційно важлива наріжна частина вул. Головної (парний бік) зайнята дисгармонуючою будівлею; недостатньо упорядкована рекреаційна зона.

Від будинку тюрми на Соборній площі паралельно краю плато пролягає вул. Лесі Українки, що є західною межею історичного центру міста. Її розріджена забудова складається здебільшого з фонових будівель. Такою ж є за характером середовища вул. Університетська, орієнтована на головні ворота **ансамблю Резиденції буковинських митрополитів**, нині Чернівецького університету (вул. Коцюбинського, 2, 1864—1882 рр., архіт. Й. Главка, художники К. Йобст, К. Свобода, І. Клейн, Е. Максимович та ін.) — найбільш яскравий та художньо виразний архітектурно-містобудівний вузол, головна архітектурна домінанта Чернівців. Ансамбль, який оточений муром, складається з трьох корпусів, семінарської церкви, дендрологічного парку (нараховує 85 порід дерев, закладений у 1876—1878 рр.) та паркових споруд. Розташований на найвищій ділянці плато і займає територію площею 12 га. В структурі міста ансамбль представляє ізольоване містобудівне утворення зі статусом пам'ятки національного значення. Три основні його корпуси згруповані навколо П-подібного парадного двору, виконані у формах «цегляного стилю» з використанням численних стильових ремінісценцій, зокрема романо-візантійської, готичної та мавританської художніх традицій. Унікальне мікросередовище ансамблю колишньої Резиденції митрополитів ґрунтується на контрасті репрезентативного парадного двору, до якого звернені головні фасади корпусів, та камерності, «ліричності» внутрішніх дворових просторів. Із заходу та північного заходу ансамбль оточений парками ім. Т. Шевченка та ім. Ф. Шіллера, звідки відкриваються панорами на долину річки Клокучки та Цецино.

Архітектурно-художній потенціал історичного середовища міста у віддалених від центру периферійних районах поступово втрачає свою насиченість, забудова стає простішою, все більше нагадуючи так звану містечкову та сільську. Районом з різними середовищними характеристиками є **колишній єврейський квартал, обме-**

жених вулицями А. Барбюса, П. Сагайдачного (до Миколаївської церкви), Шкільною і Головною. Це найдавніша частина Чернівців з нерегулярною мережею дрібних кварталів, забудованих переважно 1—2-поверховими некапітальними будівлями і спорудами. Ознаки автентичного середовища найбільш збережені на вулиці А. Барбюса. Тут розташовані дві колишні синагоги (№ 31, серед. ХІХ ст. та кін. ХІХ ст.), єврейська лікарня (№ 29, поч. ХХ ст., архіт. О. Шмідт), торгові, промислові та житлові будинки. За винятком старої синагоги (№ 31) та лікарні, всі вони представляють рядову забудову другої пол. ХІХ — поч. ХХ ст. і становлять цінність лише у сукупності, оскільки формують традиційний характер середовища. Цінність комплексу забудови вулиці А. Барбюса як цілісного містобудівного утворення полягає у збереженості його об'ємно-просторової структури, парцеляції, масштабу й масштабності, тобто всього того, що у сукупності формує традиційний характер історично успадкованого середовища. Це стосується і забудови вулиць П. Сагайдачного, Шепетівської, К. Лібкнехта, колишньої площі Шпрінгбрунненплатц, де збережене унікальне довкілля єврейського кварталу Чернівців.

Показова у відношенні змін архітектурного середовища **вулиця Українська.** Якщо фронт її щільної забудови від вул. Руської до провулка Українського формують високі житлові будинки перших десятиріч ХХ ст., то далі починає переважати 1—2-поверхова особнякова забудова, яка наприкінці траси, біля вул. Т. Шевченка змінюється некапітальною одноповерховою забудовою. На цьому прикладі виявляється характерне послаблення архітектурно-містобудівного потенціалу міської забудови від центру до периферійних районів.

До вулиць з цілісним характером середовища належать вулиці І. Вільде, Богомольця (збудова конструктивістськими житловими будинками), Ломоносова (з традиційною рядовою забудовою межі ХІХ—ХХ ст.), Папаніна (Челюскінців) та низка інших.

У міській структурі Чернівців своєю чіткою типологічною визначеністю, цільністю середовища відзначається **район особняків**, розташований на захід від Центрального парку культури і відпочинку. Регулярна мережа його прямокутних кварталів розбита на невеликі садибні ділянки з розташованими в глибині дворів особняками. Відносна ізольованість від міського центру, близькість до паркової зони, садибний тип забудови з рясним озелененням обумовили яскраву своєрідність середовища району. Його забудова, сформована у 1920—1930-ті рр., відобразила стильові риси пізнього модерну і конструктивізму, а також впливи самодіяльного, аматорського будівництва з притаманними йому фантазіями на різні архітектурні теми, еkleктичним використанням різноманітних прийомів і форм. Поряд з унікальними архітектурними вирішеннями особняків (вул. Федьковича, 27-а, 54; вул. Суворова, 26, 37, 38, вул. Орловська, 10), у забудові району поширений тип особняка (котеджу, вілли, шале) європейського типу, яким він був сформований наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст., — вільного, здебільшого центричного розпланування, асиметричний у компонуванні об'ємів, з мансардним дахом складної конфігурації. Слід відзначити високий рівень благоустрою садиб, які часто мають на своїй території рідкісні види дерев (вул. Фрунзе, 2, 8; вул. Федьковича, 47, 48 та ін.), фонтани, басейни тощо.

За межами історичного центру Чернівців розташована зона, обмежена вулицями Головною і Фурманова. Тут міститься так звані лікарняні містечка — комплекс обласної лікарні (1900 р., вул. Буковинська, 2), який межує з комплексом дитячої лікарні (1908—1910 рр., архіт. В. Кемплер, вул. Буковинська, 4). Будівлі зберігають свої первісні функції. Вони розташовані в глибині ділянок і візуально ізольовані у за-

будові вулиць. Високі художні якості архітектурного середовища локальних ділянок обох лікарень викликають емоційний настрій спокою та усамітнення, пов'язаний з домінуючими тут процесами життєдіяльності. Подібним лікарняним осередком є комплекс психіатричної лікарні на просп. Незалежності (1902 р.). Лікарняні містечка стали містобудівними вузлами розпланувально-просторової структури, навколо яких розвинулись райони престижної котеджної забудови.

Характеристика міського середовища за часом його формування, виявлення хронологічно більш ранніх та пізніших його утворень в процесі загального містобудівного розвитку дає надзвичайно розмаїту в деталях, але єдину за морфотипом середовища загальну картину довкілля історичного центру. Більшість кварталів т. зв. *старого* («єврейського») міста і квартали, що прилягають до вул. Головної (від вул. Гагаріна до Центральної площі) мають збережене у майже автентичному вигляді архітектурне середовище першої половини XIX — поч. XX ст. Цілісне середовище зі щільною периметральною забудовою вуличних комплексів другої пол. XIX — поч. XX ст. представляють квартали, розташовані на південний схід від Центральної площі. За Радянською площею фронти забудови формують переважно будівлі та споруди 1920—1930-х рр. з окремими вставками будівель перших десятиріч XX ст.

Таким у загальних рисах є архітектурне середовище історичного центру Чернівців, яке мозаїчно складається з типологічно різних ділянок, що містять свої кульмінаційні зони, фрагменти різної композиційної насиченості, внутрішні середовищні самодостатні міні-ареали ансамблів.

Пам'ятки архітектури в структурі міста

Високий культурний потенціал забудови міста, його насиченість об'єктами культурної спадщини, у тому числі пам'ятками різних типів, видів та категорій охорони потребує певного диференційного підходу до їх характеристики.

До **пам'яток національного значення** (згідно з Законом України «Про охорону культурної спадщини») увійшли об'єкти, представлені у переліку пам'яток, прийнятих постановою Ради Міністрів УРСР від 24.08.1963 № 970. Це головним чином сакральні споруди XVII — XIX ст., а також ряд громадських будівель та комплексів XIX — початку XX ст., які є етапними в контексті загальноєвропейського архітектурно-стильового розвитку. Розташовані на міських околицях церкви XVII—XVIII ст. не відіграють суттєвої ролі в об'ємно-просторовій композиції центру Чернівців, формуючи середовищні осередки локальних ділянок (церква Св. Трійці на Клокучці, Успенська на Каличанці, Різдва у Горечі, Микільська (1607 р.), Вознесенська по вул. Бориспільській). На відміну від останніх, пам'ятки XIX — початку XX ст. як сакральні, так і громадські, є активними містобудівними вузлами історичного середмістя, центрами, навколо яких сформовані виразні архітектурні ансамблі. Це ансамбль колишньої Резиденції буковинських митрополитів, ратуша, кафедральний собор, вірменська церква, музично-драматичний театр, адміністративний будинок на Центральній площі, 10, Палац юстиції по вул. Грушевського, 1, низка житлових будівель по вул. Головної².

Переліки **пам'яток архітектури місцевого значення** затверджені рішеннями Чернівецького облвиконкому від 05.08.1982 № 261 (20 об'єктів), від 18.06.1986 № 128 (148 об'єктів), від 18.02.1987 № 30, розпорядженням представника Президента

² У розділі відсутні опис та аналіз окремих пам'яток, що обумовлено характером даної роботи.

України від 23.03.1994 № 161. Основу цих переліків складають будівлі, що формують основні міські ансамблі історичного ядра міста — площі Центральну й Театральну, вулиці Головну, Кобилянської, Франка. Це будинки периметральної, високої щільності забудови європейського зразка, які утворюють комплекси вулиць-коридорів. Ці комплекси звичайно мають значну протяжність і включають об'єкти різної архітектурно-художньої цінності. Враховуючи спрямованість сучасного пам'яткознавства і мистецтвознавства в цілому до розширення кола художньо значущих об'єктів за рахунок введення у науковий обіг їх масових, традиційних типів, дані переліки включають як унікальні, так і більш масові, традиційні зразки міського будівництва другої пол. XIX — поч. XX ст., які є невід'ємними складовими комплексів. Високий архітектурно-художній потенціал забудови центральних вулиць історичного центру, їх насиченість пам'ятками архітектури зумовив, поряд з пооб'єктним, ведення їх обліку, державну реєстрацію пам'яток містобудування (вулиці Головна, О. Кобилянської, І. Франка, площі Центральна і Театральна).

Будівлі, що увійшли до переліків пам'яток місцевого значення, відобразили стилістичне різноманіття архітектури міста першої половини XIX — першої половини XX ст., численні варіанти розпланувальних та конструктивних схем, типів будівель, а також регіональні особливості Чернівців, забудова яких розвивалася в річищі австрійської та румунської архітектурних шкіл.

Характеристика пам'яток архітектури Чернівців подана далі з точки зору основних етапів стилеутворення, стильових періодів та напрямків, відображених у забудові.

Пам'ятки класицистичної доби у міському середовищі Чернівців є порівняно малочисельними. Це головним чином сакральні споруди — кафедральний собор Св. Духа (1864 р., архіт. Рьолл, вул. Головна, 85), римо-католицький костел Св. Хреста (1787—1814 рр., інж. Тенікоріс, вул. Головна, 20), церква Св. Параскеви, уніатська церква по вул. Руській та громадські будівлі (ратуша, міська тюрма, гімназія по вул. І. Франка, 2, готелі на Центральній площі, 6 та 9, митниця по вул. Головній, 17 та ін.). Яскравими прикладами житлової забудови доби класицизму є будинки на Центральній площі, 4 (1821 р.) та № 5 (1828 р.) по вул. О. Кобилянської, 3/1, 37—39 (серед. XIX ст.). Їх вирізняє характерна для стилеутворення початку XIX ст. монументальність та лаконічність форм, стриманість у застосуванні декору. Рідкісними за розпланувально-просторовою композицією є митниця та житловий будинок по вул. О. Кобилянської, 3/1 — наріжні будівлі, фасади яких оформлені півциркульною в плані відкритою колонадою.

Початок нового стильового етапу — історизму (еклектики) виявлений в архітектурі міста вже з 1840—1850-х рр., але найвищий його розвиток припадає, як і загалом у європейській та вітчизняній архітектурі, на другу половину століття.³ Домінуючим напрямком у забудові Чернівців доби історизму був неоренесанс, один з найпопулярніших неостилів у забудові європейських міст даного періоду. Його широкий художній діапазон, здатний до відображення як офіційно-репрезентативної образності, так і камерно-ліричної, був реалізований у різних типах споруд. Репрезентативну лінію стильового напрямку демонструє будинок Головногоштамту (1889 р., вул. Худякова, 6), банку (1898 р., вул. О. Кобилянської, 1, архіт. фон Клаузевіц), ресторану «Дністер» (кін. XIX ст., вул. О. Кобилянської, 5), корпуси

³ Беленкова С. В. *Архитектура Черновиц XIX — первой половины XIX века. Исследование стилистических особенностей архитектуры города и процесса ее стилиевой эволюции. Диссертация на соискание ученой степени кандидата искусствоведения.* — СПб., 2004.

університету (1880-ті рр., вул. Університетська, 1, 2), Промисловий музей (1885 р., архіт. К. Ромшторфер, Е. Кольбенгайер), колишній будинок Крайового управління Буковини (1871—1879 рр., архіт. Глаубіц, Й. Главка) та ін. Їх вирізняє виразність монументально трактованих форм, широке використання на фасадах декоративної символіко-алегоричної скульптури (рельєфи, кругла скульптура), рідше — монументального живопису. Модернізовані ренесансні форми знайшли широке застосування у фасадному декорі житлових будинків. У рядовій забудові міста другої половини ХІХ ст. був сформований композиційний тип житлового будинку, який мав поширення впродовж усього періоду історизму, аж до появи нових розпланувально-просторових побудов *сецесії* (модерну). Це 2—3-поверховий будинок з центральним розташуванням парадного входу або проїзду у двір, над яким на масивних консолях міститься балкон. У першому поверсі такого будинку звичайно містяться торговельні приміщення, у другому — житлові. Цей тип житла, що є перехідною ланкою між особняком та прибутковим будинком, представлений у забудові Чернівців багатьма прикладами (вул. О. Кобилянської, 29, 40, вул. Вірменська, 14, Центральна пл., 8, 9, вул. Лесі Українки, 18, вул. Головна, 44 та ін.).

У багатостильовому наповненні історичного середовища міста другої половини ХІХ ст. активну роль відіграє необароковий напрямок, що пов'язано з безумовним впливом традицій віденської архітектурної школи (житлові будинки по вул. Університетська, 36, Шкільна, 8). До кращих прикладів прибуткового житла неоренесансно-барокового напрямку можна віднести також будівлі по вул. І. Франка, 1—3, Головній, 25, 40, 43, 50, 67/2, 71, М. Лисенка, 2, 4, 6, Шкільній, 14.

Інші поширені в історизмі неостилі представлені у Чернівцях неготичним костелом Серця Ісуса (1891—1894 рр., архіт. Й. Лейцнер), вірменською церквою (1869—1875 рр., архіт. Й. Главка), в архітектурі якої використані ремінісценції романського та національного вірменського зодчества; Михайлівською церквою на Роші, виконаною у стилізованих російсько-візантійських формах (1914 р.).⁴ Особливе місце у загальноєвропейському процесі стилеутворення та стильовій палітрі Чернівців займає ансамбль Резиденції буковинських митрополитів. Яскравий приклад національно-романтичних тенденцій в архітектурі доби історизму, він увібрав у себе неовізантійські ремінісценції, мотиви середньовічної західноєвропейської архітектури, традиції народного мистецтва Буковини та новітні форми «цегляного стилю». Комплекс резиденції є етапним твором архітектури доби історизму в Україні й належить до числа найбільш яскравих пам'яток архітектури даного періоду.

Надзвичайно різноманітною у Чернівцях є архітектурна спадщина стилю *модерн* (сецесіонстилю), яка охоплює більш широкий, ніж у центральних, південних та східних областях України часовий проміжок 1890 — 1920-х рр, що зумовлено історичними особливостями розвитку регіону. Традиції модерну продовжувались тут ще на початку 1930-х рр., співіснуючи з новаціями конструктивізму та ар деко. У забудові міста повно представлені будівлі, що відобразили всі етапи розвитку модерну — від раннього інтернаціонального до пізніх ретроспективних та раціоналістичних його модифікацій.

У чернівецьких пам'ятках раннього модерну (так зв. віденський етап) сильним є вплив історизму, що виявилось у геометричності розпланувально-просторових рішень, традиційних для попереднього стильового періоду формах багатьох конструктивних

⁴ Виявлення стильових напрямків і течій в архітектурі міста другої пол. ХІХ — поч. ХХ ст. дається тут у дещо схематизованому вигляді, для фіксації загальної картини архітектури Чернівців даного періоду.

елементів. Прикладом цьому може слугувати будинок колишньої ошадної каси на Центральній площі (1900—1901 рр., архіт. Х. Гессенер). Будинок має статичну об'ємно-просторову структуру, центрально-осьовий, строго фронтальний принцип організації головного фасаду, монументальні форми мансардного даху і балкону, але водночас яскраво демонструє нові стильові ознаки, які виявилися в основному в деталях декору — майоліковому панно і скульптурі головного фасаду, а особливо — у вирішенні інтер'єру. Пластичність «оплавлених» форм, численність орнаментальної та фігурної пластики з характерними для модерну іконографічними мотивами демонструють будинки музично-драматичного театру ім. О. Кобилянської, гімназія (1906—1907 рр., архіт. Г. Граніхшtedтен, вул. Шіллера, 4), вокзалу (1907—1908 рр., вул. Гагаріна, 27), низка житлових і громадських будівель (вул. Саксаганського, 5, Головна, 46, О. Кобилянської, 43).

Стилістично і композиційно цілісним є сецесійний ансамбль Театральної площі, основа якого утворена у досить короткий період 1900-х рр. Його формують колишнє Управління юстиції Буковини (нині адмінбудинок, 1904—1906 рр., архіт. Ф. Скворон), Палата буковинських ремесел (1908 р., архіт. Ф. Готтесман), Єврейський народний будинок (1908 р., архіт. Т. Левандовський), а також домінанта площі — будинок музично-драматичного театру (1904—1905 рр., архіт. Ф. Фельнер, Г. Гельмер).

Притаманна стилю асиметричність розпланувально-просторових структур, що забезпечувала функційний взаємозв'язок приміщень та їх максимальну комфортність, реалізована у житлових будинках особнякового типу. Стильові риси модерну в його інтернаціональному варіанті утвердились в особняковому будівництві Чернівців, починаючи з 1900-х аж до кінця 1930-х років (вул. Боярка, 22/1; вул. Федьковича, 17, 27-А, 54; вул. Петергофська, 1; вілла «Vera» по вул. Гребінки, 35, вілла «Helena» по вул. Фурманова, 4 та ін.).

З хронологічними межами модерну збігається неоромантизм (так званий національно-романтичний напрям), який є по суті проявом ретроспективістських спрямувань в архітектурі межі ХІХ—ХХ ст. У забудові міста він представлений низкою яскравих, унікальних пам'яток. До об'єктів цього кола належать колишня Палата юстиції (1906 р., Соборна пл. 1), будинок колишнього Управління австрійської залізниці (1906—1907 рр., вул. Фрунзе, 6), будинок дитячої лікарні (1908—1920-ті рр., вул. Буковинська, 4), колишній Німецький народний будинок (1908—1910 рр., архіт. Г. Фріч, Е. Мюллер, вул. О. Кобилянської, 53), колишній Польський народний будинок (1902—1903 рр., вул. О. Кобилянської, 36), житловий будинок по вул. Лесі Українки, 4/16 (поч. ХХ ст.). У них виявлена стилізація традиційних форм та прийомів північно-європейської, польської архітектури ХVІІ ст. та румунського зодчества, зокрема, оборонних та сакральних споруд ХІV — ХVІІІ ст.

Класицистичний модерн у забудові Чернівців набув певного поширення на початку 1910-х рр. Він представлений, зокрема, будинком готелю «Золотий Лев» на розі Центральної площі та вул. Університетської, 2 та будинком по вул. Університетській, 2, особняком по вул. Українській, 22.

Раціоналістичний напрям модерну, який оформився на початок 1910-х рр., представлений у забудові, головним чином, багатоквартирними житловими прибутковими будинками. Очищений від декоративного багатоголосся раннього модерну, раціоналістичний (конструктивістський) модерн естетизує лаконічну ритміку крупних стінових площин, які відображають логіку конструктивної побудови споруди (вул. Худякова, 1, вул. Заньковецької, 11, вул. І. Доброго, 7).

Намічені у пізньому модерні тенденції до максимального очищення архітектурної форми були реалізовані у спорудах конструктивізму. Спадщина цього періоду не лише порушила ансамблевості забудови історичного центру міста, а й додала стильового різноманіття, збагатила комплексом історичних, архітектурно-художніх та естетичних зв'язків. Особливістю чернівецького конструктивізму є його стриманість, «традиційність» у використанні нових стильових рішень, що виключає різного роду архітектурні «декларації», характерні в цілому для творчих пошуків архітекторів того часу. Серед громадських будівель 1920—1930-х рр. слід відмітити колишній Румунський народний дім на Театральній площі (1937 р., архіт. Х. Крянге), актовий зал держуніверситету (колишній Єврейський театр, 1920-ті рр., вул. Шіллера, 11), корпус університету (1928—1935 рр., вул. Лесі Українки, 75), корпус медінституту (1920-ті рр., вул. Поповича, 17). У житловому будівництві доби конструктивізму нові архітектурні рішення часто співіснували з окремими композиційними прийомами модерну, використанням традиційних для регіону мансардних дахів, фахверкових конструкцій, арок-трифоріїв тощо (вул. І. Вільде, 7, вул. Головна, 7, вул. Фурманова, 15 та ін.). Містобудівну цінність становить ансамбль забудови вулиці Богомольця, сформований житловими будинками 1920-х рр.

У забудові міста 1920-х рр. відобразився також вплив стильових тенденцій загальноєвропейського ар деко, які засвідчили неперервність архітектурного стилеутворення. Органічними у забудові стали такі приклади стилю ар деко, як будинок по вул. Університетській, 16, «будинок равина» на вул. Б. Хмельницького, 50. Перебування Північної Буковини у 1930-х рр. під владою Румунського королівства зумовило появу в архітектурі Чернівців нових стильових тенденцій. Ними були прояви ортодоксальної неокласики (новий корпус університету по вул. Лесі Українки, 25, 1938 р.) та особливий національний напрямок, «стиль бринковяну», що базувався на використанні форм румунської архітектури XVI—XVIII ст. (будинок священиків по вул. Коцюбинського, 7, особняки по вулицях М. Вовчка, Фрунзе, Поповича, Федьковича).

Окрему групу пам'яток представляють сакральні споруди румунського періоду як втрачений нині на вітчизняних теренах архітектурний тип. Інтенсивне церковне будівництво у Чернівцях в 1930-ті рр. було одним зі способів румунської влади затвердитися на приєднаних землях. Зведені у другій половині 1930-х рр. церкви Петропавлівська (1938 р., архіт. В. Іонеску, вул. Сторожинецька, 75), Троїцька (вул. Золочівська, 74), Петропавлівська (1938 р., архіт. В. Іонеску, вул. Руська, 233—235) та Миколаївський кафедральний собор (1936—1939 рр., архіт. В. Іонеску, вул. Руська, 35) — однотипні за своєю розпланувально-просторовою композицією. Це витягнуті за планом по осі схід-захід триконхові церкви. Кращий у цьому типологічному ряду Миколаївський собор зі спіралеподібно нахиленими вікнами бічних веж має прототипом у румунському зодчестві XVII ст. кафедральну єпископську церкву-усипальницю в монастирі Куртя де Арджеш (1612—1615 рр.).

Історико-культурне наповнення міського середовища Чернівців створюють також численні пам'ятки історії — як окремі будівлі чи споруди, так і комплексні за видом об'єкти (архітектури, історії, монументального мистецтва). Окремі групи пам'яток складають пам'ятки архітектури — дерев'яні церкви, а також пам'ятки історії чернівецького некрополя, розміщені на міських кладовищах та кладовищі у Садгорі, поодинокі поховання в межах міста.

Окремим середовищним комплексом, розташованим на околиці міста, проте надзвичайно важливим в історико-архітектурному сенсі, є Музей народної архітектури і побуту в

Чернівцях. Це — один з наймолодших музеїв такого профілю в Україні. Відкрили його у липні 1986 р. на південно-східній околиці міста поблизу старовинного урочища Гореча, в якому з давніх часів існував православний монастир. Зараз музей має територію 12 га і в ньому створена експозиція, що займає поки що лише 6 га й представляє народну архітектуру двох історичних районів теперішньої Буковини: Хотинщини і Західної Наддністрянщини⁵. Планується створення ще двох експозицій — Прикарпаття і Гуцульщини.

Справжньою окрасою цього музею, окрім двох дуже характерних буковинських вітряків та кількох садиб, є церковний ансамбль, розташований на пагорбі в центрі музейної території. Складається він з двох об'єктів: Миколаївської церкви, збудованої в 1810 р. у с. Драчинці Кіцманського району, та дзвінички, зведеної у XIX ст. в с. Берегомет Кіцманського району. Обидві занедбані колись пам'ятки були перевезені до музею і дбайливо відреставровані його працівниками. Церква належить до традиційного на Буковині хатнього типу й увінчана високим масивним дахом. Дзвіничка двоярусна, зрубно-каркасної конструкції, з арковою галереєю другого ярусу. Цей чарівний куточок старої Буковини вартий того, щоб до нього ставилися з такою ж увагою, як і до історичного середмістя Чернівців.

Залежно від містобудівної ролі у загальній структурі міста, пам'ятки можна класифікувати на такі чотири основні групи:

- 1 — будинки-домінанти, що організують міські ансамблі.
- 2 — розташовані у рядовій забудові акцентні споруди.
- 3 — фонові споруди рядової забудови.
- 4 — ізольовані об'єкти, які не підтримані фоновією забудовою, але формують локальне архітектурне середовище.

Отже, на підставі викладеного, можна визначити такі характеристики архітектурного середовища Чернівців:

- нерегулярність розпланувальної мережі, яку формують невеликі квартали різної конфігурації;
- домінування периметральної забудови високої щільності середньої поверховості (3—4 поверхи), наявність у низці кварталів садибно-забудови;
- ясність, окресленість окремих кварталів, районів, зон, які складаються у цілісну, компактну структуру історичного ядра;
- різноманітність та мальовничість міського простору, створеного за рахунок наявності активних містобудівних вузлів, панорам, орієнтирів, виразності силуету та пластичної насиченості забудови;
- композиційно-художня цілісність забудови окремих фронтів вулиць, площ і кварталів, які являють собою самостійні містобудівні комплекси і ансамблі;
- якісна неоднорідність (мозаїчність) архітектурного середовища у межах історичного центру, наявність різних типів середовища, які мають відповідне емоційне забарвлення;
- камерність (інтер'єрність) простору більшості вуличних комплексів та ансамблів, створених за рахунок відповідних масштабних співвідношень ширини вулиці, висоти забудови та розміру кварталу;

⁵ Бойко О. Музеї народної архітектури та побуту // Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація». — Львів. — 1996. — Вип. 4. — С. 67—73; Павельчук К. Чернівецький етнографічний музей під відкритим небом: проблеми пошуку, реставрації і збереження об'єктів народної архітектури та предметів народно-го побуту // Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація». — Львів. — 1996. — Вип. 4. — С. 33—36.

РОЗДІЛ 4. Архітектурне середовище міста

- композиційно-масштабна однорідність більшої частини забудови з домінуванням у ній споруд періоду історизму і модерну, які гармонійно співвідносяться зі спорудами стилю конструктивізму та ар деко;
- високий культурно-історичний потенціал історичного центру в цілому, його насиченість пам'ятками архітектури та містобудування, історії, монументального мистецтва, природи, іншими об'єктами культурної спадщини.

ПРОЕКТНО-РЕГУЛЯТИВНИЙ РОЗДІЛ

I. Території з цінним розплануванням і забудовою в структурі міста

Розпланувальний розвиток міста і ріст заселення в період з XV до початку XX ст. відбувались в основному на території, обмеженій сучасними вулицями Некрасова, Лесі Українки, Червоноармійська, Шевченка, Лук'яна Кобилиці, лінією залізниці та вул. Гагаріна. Частина міста в цих межах ми називаємо історичним центром або середмістям. Він розташований на високих позначках вузького плато, витягнутого в напрямку південний схід — північний захід. Це плато мисом виходить до заплави р. Прут. Кінцівку мису займає ансамбль Резиденції. Плато має пологі схили з північно-східного боку і круті — з південно-західного. Тому історичний центр добре продивляється з широких просторів заплави р. Прут і з височин, розташованих зі східного боку. З південно-західного боку історичний центр візуально не сприймається як єдине ціле, а проглядаються тільки деякі архітектурні домінанти.

Класифікація території за ступенем історико-культурної цінності

З метою коректного визначення умов збереження і напрямків регенерації історичного центру доцільно диференціювати його територію за ступенем історичної цінності розпланування і забудови, з урахуванням часу їх виникнення.

Найстародавнішою є територія міста XV—XVII ст. в межах: вул. Шкільна, Чайковського, Толстого, Богдана Хмельницького, А. Барбюса, П. Сагайдачного. В 1784 р. місто вже займало все плато від кінця мису до теперішньої вул. Т. Шевченка. В XIX — першій половині XX ст. нові квартали розплановувалися на північ від цієї вулиці.

Розпланувальна структура в межах історичного центру протягом XX ст. не зазнала змін і має високу цінність як єдине ціле. Вона повинна зберігатися в тому вигляді, в якому дійшла до нашого часу.

При дослідженні історичного центру ми визначили містобудівні вузли (вулиці, площі), які відіграють велику роль при формуванні своєрідного образу міста. До них відносяться площі: Соборна, Центральна, Театральна, Філармонії; вулиці: Головна, І. Франка, О. Кобилянської, Українська, Руська, Вірменська, П. Сагайдачного, Університетська, М. Лисенка, Лесі Українки, І. Вільде, Поповича, Т. Шевченка, Шкільна, М. Заньковецької. Ці вулиці й площі потрібно зберігати в першу чергу. На них розташовано більшість пам'яток архітектури й містобудування, які перебувають на державному обліку, а також більшість пам'яток історії, монументального мистецтва та інших об'єктів культурної спадщини.

Виходячи з цього, забудова в межах історичного центру може бути диференційована з метою виявлення найбільш цінних її ділянок. Доцільно виділити дві основні категорії цінності територій у межах забудови історичного центру.

Забудова **першої категорії** цінності з переважанням пам'яток архітектури і об'єктів культурної спадщини розташована вздовж вулиць Головної, І. Франка, О. Кобилянської, Української, Руської, Шкільної, Шептицького, Вірменської, Поповича, І. Вільде, Худякова, Університетської, Лесі Українки, М. Лисенка, П. Сагайдачного, А. Міцкевича, М. Заньковецької, Шолом Алейхема, Шепетівської, Коларова, Т. Шевченка, А. Барбюса.

Забудова **другої категорії** цінності, де переважають об'єкти культурної спадщини та фонова забудова, займає решту території історичного центру. В його межах є окремі маленькі ділянки з малоцінною забудовою, на яких можливе вибіркоче нове будівництво, і зовсім немає ділянок з дисгармонійною забудовою.

На периферії території історичного центру розташовані парки, які є пам'ятками природи та садово-паркового мистецтва: парк ім. Ю. Федьковича, Ботанічний сад, парк ім. Шиллера, дендропарк Університету, парк ім. Т. Шевченка.

Незважаючи на те, що архітектурне середовище історичного центру складається з багатьох різнорідних і різночасових елементів, воно має неабияку культурну цінність саме як єдине ціле. Як показано в попередніх розділах, цінними є як більшість окремих елементів (будівлі і споруди), ансамблі і комплекси (вулиці, площі), так і системи зв'язків між ними. Все це в сукупності й визначає своєрідність міста як інтегративну якість цілого.

При аналізі міського середовища історичного ядра в його теперішньому стані слід вказати на такі його характерні риси та особливості:

- а) висока насиченість пам'ятками всіх видів, типів і категорій;
- б) високий ступінь збереженості розпланування всіх історичних періодів розвитку міста — від XV до XX ст.;
- в) високий ступінь збереженості історичного житлового середовища;
- г) повна збереженість всіх містобудівних домінант, архітектурних акцентів, громадських будівель;
- д) високий ступінь художньої виразності панорам і силуету історичного центру.

Вищезазначене дозволяє розглядати територію історичного центру стосовно решти території міста як єдине недиференційоване ціле, тобто комплексну пам'ятку архітектури й містобудування, де повинні зберігатися історично сформовані ландшафт, розпланування, забудова і благоустрій.

Такі містобудівні утворення підлягають обліку, охороні та використанню як єдині об'ємно-просторові містобудівні системи в установлених межах, а визначені нами і вказані на опорному плані дві категорії цінності території історичного центру дозволяють диференціювати режим реконструкції на цих ділянках, виходячи з сучасних уявлень про цінність історичної забудови.

За межами історичного центру розташовані окремі ділянки з цінною забудовою і пам'ятками архітектури й містобудування: Петропавлівська церква по вул. Сторожинецькій; ділянка садибної забудови 1910-х — 1930-х рр. по вулицях Федьковича і Фрунзе; міська і дитяча лікарні по вул. Буковинській.

Нині в межі міста входять колишні передмістя (Клокучка, Каличанка, Роша, Гореча), окремі поселення (Рогізна, Стара Жучка, Гарячий Урбан, Ленківці), і навіть

невелике містечко (Садгора). В них збереглися пам'ятки архітектури й містобудування, археології, цінні елементи історичного розпланування, виразний ландшафт. Крім того, вони зберегли візуальні зв'язки з історичним центром. Тому вказані території мають високий культурно-історичний потенціал, який повинен враховуватися при реконструкції та забудові міста.

У заплаві р. Прут існують обширні території, зайняті великими масивами дисгармонійної промислової забудови. Вони займають простір заплави на правому і лівому берегах річки між вулицями Хотинська і Гагаріна — Одеська — Білоруська. Надзвичайно великою є роль цих територій у композиції міста, оскільки вони є зоною видимості історичного центру, маючи з ним безпосередній візуальний зв'язок. Окремі дисгармонійні промислові будівлі та споруди розташовані також на захід від історичного центру. Там же, між лінією залізниці й вул. Декабристів, розташована обширна територія, порита кар'єрами. З цього боку відкривається найцінніший неперервний видовий фронт в оптимальному секторі видимості (60°) на забудову історичного центру. Цю територію видно і з важливих видових точок в межах історичного центру. Тому вказана територія, незважаючи на її зруйнованість відкритими кар'єрними виробітками, потенціально є дуже цінною.

Особливий інтерес представляє територія регіонального Музею народної архітектури, розташованого по вулиці Московської олімпіади (колишня вулиця Новосільська). Музей займає невелику котловину з ухилом рельєфу на південь від вул. Московської олімпіади. На сприйняття пам'яток архітектури, розташованих тут, впливають обширні простори ландшафту на південь від музею, на високих пругах схилів. Тому ця маленька ділянка території міста, маючи велику історико-культурну цінність, потребує серйозного містобудівного регулювання, яке має охопити обширні простори навколишнього ландшафту.

На території міста знаходяться також численні ділянки стародавніх поселень, городищ, могильників та інших археологічних об'єктів. Деякі з них досліджені археологами, однак більшість ще не підлягали систематичним дослідженням. Тому вказані території становлять велику цінність як поле нових наукових досліджень, пов'язаних з вивченням матеріальної культури народів, що заселяли цю територію за стародавніх часів.

Таким чином, **територію сучасного міста можна диференціювати** за ступенем історико-культурної цінності розпланування, забудови, ландшафту таким чином:

1. Найбільшу цінність мають території історичного центру як комплексної пам'ятки, а також території розташованих дискретно в містобудівній структурі пам'яток архітектури й містобудування, історії, археології, природи, що містяться за межами історичного центру, старовинних кладовищ, Музею народної архітектури.

2. Важливу роль в об'ємно-просторовій композиції міста і збереженні його своєрідності відіграють території, які забезпечують візуальне сприйняття історичного центру й дискретно розташованих пам'яток архітектури й містобудування, археології, а також цінні ландшафти (заплава р. Прут, Виноградна гора, гірське пасмо в Садгорі, долини річок Клокучки і Мольниці).

3. Велику наукову цінність становлять території, на яких виявлений археологічний культурний шар.

4. Негативний вплив на об'ємно-просторову композицію і образ міста справляють території з дисгармонійною промисловою забудовою, а також ландшафти, порушені відкритими розробками (ділянка заплави р. Прут, Виноградна гора).

II. Нормативно-методичні основи визначення меж і режимів використання територій зон охорони пам'яток та історичних ареалів

Виконуючи коригування історико-архітектурного опорного плану і проекту зон охорони пам'яток, ми керувалися такими нормативно-правовими й методичними документами, які формують нормативно-методичну базу таких досліджень.

Основи законодавства України про культуру (1992 р.).

Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження положення про Державний реєстр національного культурного надбання» (1992 р.).

Указ Президента України «Про пріоритетні завдання у сфері містобудування» (1997 р.).

Протягом останнього десятиріччя в Україні нормативно-правові засади містобудівної охорони пам'яток та збереження історичної забудови, традиційного характеру середовища зазнали значної модернізації. Сьогодні ці засади визначаються низкою законодавчих актів, прийнятих у добу незалежності. Це, передусім, Закони України «Про основи містобудування», «Про архітектурну діяльність», «Про планування і забудову територій», «Про охорону культурної спадщини» та інші.

Так, у новій редакції Закону України «**Про основи містобудування**» (від 16.11.1992 р. зі змінами, внесеними 08.02.2001 р.), у статті 1 дано нове і принципово важливе визначення поняття містобудування: «*Містобудування* (містобудівна діяльність) — це цілеспрямована діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, громадян, об'єднань громадян по створенню та підтриманню повноцінного життєвого середовища, яка включає (...) реконструкцію історичних населених пунктів при збереженні традиційного характеру середовища, реставрацію та реабілітацію об'єктів культурної спадщини...». У статті 2 зазначено, що головні напрями містобудівної діяльності включають збереження пам'яток культурної спадщини. А стаття 3 до об'єктів містобудування відносить зони охорони нерухої культурної та природної спадщини.

Закон «**Про планування і забудову територій**» (від 20.04.2000 р.) надає великого значення формуванню місцевих правил забудови для кожного населеного пункту, в яких мають бути обов'язково враховані пам'яткоохоронні вимоги. Крім того, статтею 2 до основних завдань планування і забудови територій віднесено серед іншого: визначення і раціональне розташування (...) історико-культурних та інших територій та об'єктів; визначення територій, що мають особливу (...) історико-культурну цінність, встановлення передбачених законодавством обмежень на їх планування, забудову та інше використання. Статтею 5 при розробленні Генеральної схеми планування України передбачено забезпечити охорону пам'яток історії та культури.

Закон України «**Про архітектурну діяльність**» (від 20.05.1999 р., у редакції від 19.01.2006 р.) передбачає врахування заходів і містобудівних обмежень, пов'язаних з охороною нерухої культурної спадщини, збереженням характеру існуючої забудови. Статтею 6 встановлено, що «виключно на конкурсній основі здійснюється розроблення проектів об'єктів архітектури, реалізація яких має суттєвий вплив на розвиток і формування забудови населених пунктів, а також об'єктів, які розміщуються в зоні охорони пам'яток історії та культури».

Відповідно до вищезазначених актів законодавства трактуються питання охорони культурної спадщини і в інших законах. Так, **Земельний кодекс України**

(від 25.10.2001 р., зі змінами та доповненнями, ухваленими пізніше) у статті 19 визначає серед різних категорій земель землі історико-культурного призначення. А глава 10 (статті 53—54) цілковито присвячена землям історико-культурного призначення. До таких належать землі, на яких розташовані історико-культурні заповідники, історичні або меморіальні будинки, садиби, пам'ятні місця, городища, кургани, залишки фортець, поселень тощо, архітектурні ансамблі і комплекси, історичні центри, квартали і площі, залишки стародавнього планування і забудови міст та інших населених пунктів, архітектурні споруди, садово-паркові комплекси, фонова забудова. Статтями 54 та 112 передбачено створення охоронних зон довкола історико-культурних заповідників, архітектурних ансамблів і комплексів, інших об'єктів культурної спадщини. Статтями 83, 84 визначено, що землі історико-культурного призначення не можуть передаватись у приватну власність.

Важливе нормативно-методичне значення для розвитку міст та містобудування в Україні в цілому має **Концепція сталого розвитку населених пунктів**, схвалена постановою Верховної Ради України від 24.12.1999 № 1359-XIV. Згідно з нею поняття сталого розвитку населених пунктів включає «збереження та збагачення біологічного різноманіття та культурної спадщини». У розділі 3 до основних напрямів державної політики щодо забезпечення сталого розвитку населених пунктів віднесено охорону і раціональне використання пам'яток культурної спадщини. Одним із аспектів формування повноцінного життєвого середовища у населених пунктах є «здійснення заходів щодо охорони і реставрації пам'яток історії та культури, архітектури та містобудування...»

Та найважливішим, з огляду на мету й завдання нашої роботи, є Закон України **«Про охорону культурної спадщини»** (від 08.06.2000 р., зі змінами і доповненнями, внесеними 16.12.2004 р.). Він містить стільки законодавчих нововведень, що на цьому питанні варто спинитися докладніше.

Перш за все, у статті 1 дано визначення нових термінів:

- *історичне населене місце* — населене місце, яке зберегло повністю або частково історичний ареал і занесене до Списку історичних населених місць України;
- *історичний ареал населеного місця* — частина населеного місця, що зберегла старовинний вигляд, розпланування та форму забудови, типові для певних культур або періодів розвитку;
- *традиційний характер середовища* — історично успадкований вигляд та об'ємно-просторовий устрій історичного населеного місця.

Принципової ваги є розділ VI — «Захист традиційного характеру середовища та об'єктів культурної спадщини». У ньому передбачено, що з метою захисту традиційного характеру середовища окремих пам'яток, комплексів (ансамблів) навколо них повинні встановлюватися зони охорони пам'яток: охоронні зони, зони регулювання забудови, зони охоронюваного ландшафту, зони охорони археологічного культурного шару. Межі та режими використання зон охорони пам'яток визначаються відповідною науково-проектною документацією та затверджуються центральним органом виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини або уповноваженими ним органами охорони культурної спадщини. Порядок визначення меж зон охорони пам'яток встановлюється цим же центральним органом.

З метою захисту традиційного характеру середовища населених місць вони заносяться до Списку історичних населених місць України. Цей список за поданням цен-

трального органу виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини затверджується Кабінетом Міністрів України.

Межі та режими використання історичних ареалів населених місць, обмеження господарської діяльності на територіях історичних ареалів населених місць визначаються у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, відповідною науково-проектною документацією, яка затверджується органами охорони культурної спадщини. На охоронюваних археологічних територіях, у межах зон охорони пам'яток, історичних ареалів населених місць, занесених до Списку історичних населених місць України, забороняються містобудівні, архітектурні чи ландшафтні перетворення, будівельні, меліоративні, шляхові, земляні роботи без дозволу відповідного органу охорони культурної спадщини.

Список історичних населених місць України (міста та селища міського типу), затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 26 липня 2001 року № 878, містить 401 населене місце, у тому числі місто Чернівці. Для всіх цих населених місць необхідно:

розробити чи скорегувати розроблені раніше історико-архітектурні опорні плани; на основі історико-архітектурних опорних планів розробити і затвердити у встановленому порядку:

- а) границі історичних ареалів;
- б) границі і режими використання зон охорони пам'яток;
- в) місцеві правила забудови.

Всі проекти розпланування, забудови, реконструкції, що стосуються історичних ареалів цих поселень повинні погоджуватись з центральними органами охорони культурної спадщини; з цими ж органами слід погоджувати програми і концепції соціально-економічного й культурного розвитку, оскільки вони заторкують питання просторового устрою і розвитку цих міст.

Але найважливіше — відповідно до чинного законодавства в цих містах органи місцевого самоврядування можуть створювати свої органи охорони культурної спадщини.

Постановою Кабінету Міністрів України від 03 липня 2006 року № 909 затверджено **Порядок визнання населеного місця історичним**. Ним визначено, що після занесення міста до Списку коригуються місцеві правила забудови і генеральний план, які затверджуються за погодженням з Мінбудом (нині Мінрегіонбуд) та Державною службою з питань національної культурної спадщини. Пунктом 8 зазначена обов'язковість розроблення історико-містобудівних обґрунтувань.

У 2000—2001 рр. інститут НДІТІАМ за участю В. Вечерського опрацював **Порядок визначення меж зон охорони пам'яток**. Цей «Порядок» був погоджений Міністерством культури і мистецтв України, затверджений наказом Держбуду від 26 лютого 2001 р. № 41 і зареєстрований в Міністерстві юстиції України 15 березня 2001 р. за № 234/5425. Він містив систематизовані вимоги до встановлення меж та загальне визначення режимів зон охорони окремих пам'яток і їх комплексів, що мало особливе важливе значення для великих історичних міст. Відповідальними за визначення та затвердження зон охорони пам'яток були Держбуд і Мінкультури. Наприкінці 2002 р. унаслідок міжвідомчих чвар Мінкультури з Держбудом Міністерство юстиції України безпідставно скасувало державну реєстрацію цього нормативно-правового акта і з 21 листопада 2002 р. він втратив чинність. Проте від цього не зникла, а навпаки —

загострилася, проблема правового регулювання питань визначення зон охорони пам'яток. Тому для унормування цих питань зараз опрацьовано проект **Державних будівельних норм «Склад, зміст, порядок розроблення, погодження та затвердження науково-проектної документації щодо визначення меж та режимів використання зон охорони пам'яток архітектури й містобудування»**. Цей документ дотепер не затверджено, проте з огляду на його важливе методичне значення, ми користувалися його основними положеннями при коригуванні зон охорони пам'яток Чернівців.

Поки що в цьому питанні ми змушені також керуватися раніше прийнятими нормативно-методичними актами СРСР та Української РСР, які діють на підставі постанови Верховної Ради України від 12 вересня 1991 р. «Про дію актів СРСР...», згідно з якою акти СРСР діють на території України, оскільки вони не суперечать Конституції України, до прийняття відповідних актів України.

Таким чином, сьогодні керівними документами для визначення зон охорони пам'яток, окрім Закону України «Про охорону культурної спадщини», є:

1. Інструкція по организации зон охраны недвижимых памятников истории и культуры СССР (приказ Минкультуры СССР от 24.01.1986 № 33).
2. Тимчасова інструкція по організації охоронних зон та зон регулювання забудови для пам'ятників культури в Українській РСР (затверджена Держбудом і Мінкультури 09.08.1968).
3. Інструкція до складання історико-архітектурних опорних планів населених місць України (затверджена наказом Держбуду України від 24.06.1991 №76).
4. Методические рекомендации по исследованию историко-архитектурного наследия в городах Украинской ССР (схвалено Держбудом УРСР 19.03.1982).

Однією з важливих юридичних новацій Закону України «Про охорону культурної спадщини» є запровадження поняття «історичний ареал». Цій проблемі присвячено ще один нормативно-правовий акт. Це **Порядок визначення меж та режимів використання історичних ареалів населених місць, обмеження господарської діяльності на території історичних ареалів населених місць**. Його розроблено відповідно до вищезгаданого Закону «Про охорону культурної спадщини»; Закону «Про основи містобудування», статтями 11 і 12 якого передбачено встановлення органами місцевого самоврядування правил забудови населених місць; Закону «Про відповідальність підприємств, їх об'єднань, установ та організацій за правопорушення в сфері містобудування», стаття 1 якого встановлює відповідальність за порушення правил забудови; Закону «Про планування і забудову територій»; Земельного кодексу України, а також розділу 11 «Охорона історичного середовища, пам'яток історії та культури» ДБН 360 — 92** «Містобудування. Планування і забудова міських та сільських поселень».

Цей нормативно-правовий акт, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 13.03.2002 № 318 містить критерії визначення меж історичних ареалів населених місць та вимоги щодо охорони зосереджених в них об'єктів культурної спадщини, збереження традиційного характеру середовища, а також визначає обмеження господарської діяльності на території цих ареалів та особливості їх взаємозв'язку з іншими частинами населених місць.

Історичні ареали визначаються тільки в містах, занесених до затвердженого Кабінетом Міністрів України Списку історичних населених місць України. Історичний ареал охоплює історично сформовану частину населеного місця, що зберегла старовинні вигляд, розпланування і характер забудови.

Історичний ареал населеного місця є окремою спеціально виділеною територією історико-культурного значення з затвердженими межами, яка має фіксуватися в усіх землевпорядних і містобудівних документах та розглядатися як специфічний об'єкт містобудівного проектування. Значна частина територій історичних ареалів, а саме: території пам'яток та їхніх охоронних зон, заповідники, охоронювані археологічні території належать до земель історико-культурного призначення. У межах певного населеного місця може бути визначено один або кілька історичних ареалів.

Режим використання території історичного ареалу визначається його історико-культурним потенціалом, а саме: кількістю, видами, типами і категоріями об'єктів культурної спадщини, наявністю чи відсутністю заповідників, загальною містобудівною структурою, а також встановленими зонами охорони пам'яток.

Відповідальними за визначення меж і режимів використання територій історичних ареалів населених місць є Мінкультури, Держбуд (нині Мінрегіонбуд) та уповноважені ними органи охорони культурної спадщини.

Межі історичних ареалів населених місць визначаються спеціальною науково-проектною документацією при опрацюванні історико-архітектурних опорних планів цих населених місць. Режим використання територій історичних ареалів населених місць фіксують розроблені на основі історико-архітектурних опорних планів зони охорони пам'яток і Правила охорони і використання історичних ареалів.

Пріоритетним напрямком діяльності в межах історичних ареалів є збереження традиційного характеру середовища, збереження містоформівної ролі архітектурної спадщини. Це визначає спрямування подальшого містобудівного й соціально-економічного розвитку відповідних населених місць. Для історичного ареалу кожного населеного місця розробляються і за погодженням з органами місцевого самоврядування затверджуються Держбудом (Мінрегіонбудом) та Мінкультури «Правила охорони і використання історичного ареалу», які конкретизують загальний охоронний статус історичного ареалу. Ці Правила є чинним містобудівним документом, яким слід керуватися при вирішенні питань розпланування, забудови та реконструкції в межах історичного ареалу.

В історичних ареалах міст основним видом містобудівної діяльності є регенерація і реконструкція. Містобудівні перетворення в межах історичних ареалів бажано здійснювати на засадах комплексної реконструкції. Опрацюванню проектних рішень, що забезпечують збереження традиційного характеру середовища історичних ареалів і використання їхньої культурної спадщини, мають передувати історико-містобудівні обґрунтування.

Правила охорони і використання історичних ареалів повинні всебічно враховуватися при розробленні місцевих правил забудови, які опрацьовуються відповідно до Закону України «Про планування і забудову територій». Розроблення місцевих правил забудови є першочерговим для міст, занесених до затвердженого Кабінетом Міністрів України Списку історичних населених місць України. Для них місцеві правила забудови затверджуються відповідними радами за погодженням з Мінкультури та Держбудом (Мінрегіонбудом).

Для розвитку цього нормативно-правового акта опрацьовано ще низку відомчих нормативних документів. Так, у пункті 8 «Порядку визначення меж та режимів використання історичних ареалів населених місць, обмеження господарської діяльності на території історичних ареалів населених місць» було визначено, що «опрацюванню проектної документації на будівництво, реконструкцію будівель і споруд у

межах історичних ареалів повинно передувати розроблення історико-містобудівних обґрунтувань». Зараз ці питання регулюються наказом Державної служби охорони культурної спадщини від 22 березня 2004 р. № 7, яким затверджено **Порядок розроблення історико-містобудівних обґрунтувань**, а також типову форму історико-містобудівного обґрунтування.

«Інструкцію до складання історико-архітектурних опорних планів населених місць України» було затверджено у 1991 р. Нею поки що користуються фахівці, оскільки новішого нормативно-правового акта з цих питань досі немає. Проте цілком очевидно, що та «Інструкція», заснована на Законі Української РСР «Про охорону та використання пам'яток історії та культури» від 1978 р., давно застаріла, суперечить чинному законодавству, зокрема закону «Про охорону культурної спадщини» та урядовим постановам доби незалежності. З огляду на це у 2002 р. опрацьовано Державні будівельні норми **«Склад, зміст, порядок розроблення, погодження та затвердження історико-архітектурних опорних планів, спеціальної науково-проектної документації для визначення історичних ареалів населених місць України»**. Авторський колектив цієї розробки (доктор архітектури М. Дьомін, кандидат архітектури В. Вечерський, архітектори Є. Водзинський і М. Кучерук), використавши попередні науково-методичні напрацювання інституту НДІТІАМ, у тому числі й згадану вище інструкцію, підготували документ, який повинен на сучасних засадах унормувати створення історико-архітектурних опорних планів, проектів зон охорони пам'яток, визначення історичних ареалів.

Цими Нормами встановлюється склад і зміст історико-архітектурних опорних планів історичних населених місць України, спеціальної науково-проектної документації для визначення історичних ареалів цих населених місць, а також єдиний порядок їх розроблення, погодження та затвердження.

Історико-архітектурний опорний план трактується як комплексний містобудівний обліково-охоронний документ, який фіксує інформацію про нерухомі пам'ятки культурної спадщини населеного місця і пов'язане з ними оточення. З огляду на це Норми містять основні вимоги до обстежень, науково-вишукувальних робіт і досліджень, необхідних для складання історико-архітектурних опорних планів, обумовлюють їх склад і зміст, а також послідовність розроблення, погодження й затвердження історико-архітектурних опорних планів.

Розроблено вимоги до комплексних досліджень історичних населених місць, детально визначено склад і зміст матеріалів, що фіксують історико-культурну спадщину (на рівнях історико-архітектурного опорного плану, матеріалів історико-архітектурної інвентаризації забудови, зон охорони пам'яток, меж історичних ареалів).

Запропоновано чіткий порядок погодження та затвердження історико-архітектурних опорних планів та регламент їх використання. При цьому особливо акцентується така вимога: історико-архітектурні опорні плани, зони охорони пам'яток, межі історичного ареалу населеного місця мають обов'язково використовуватися органами у справах архітектури й містобудування, органами охорони культурної спадщини, а також громадськими організаціями для оцінки відповідності будь-якої проектно-документації вимогам охорони культурної спадщини, для контролю за будівництвом, реконструкцією, земляними роботами та іншими перетвореннями в зонах розташування і впливу пам'яток; для контролю за використанням територій в зонах охорони пам'яток та історичних ареалах населених місць.

Затвердження цих Державних будівельних норм дозволить заповнити «юридичну прогалину», що утворилася після прийняття 2000 р. Закону «Про охорону культурної

спадщини». Поки цей нормативний документ не затверджений, ми використовуємо його в якості методичного орієнтира.

У своїй роботі ми використовуємо також деякі важливі міжнародні документи, зокрема найважливіший з них — **Конвенцію про охорону архітектурної спадщини Європи**, укладену в м. Гранаді 3 жовтня 1985 року і ратифіковану Верховною Радою України в 2006 р. (Закон України про ратифікацію Конвенції про охорону архітектурної спадщини Європи від 20.09.2006 № 165-V), після чого вона стала частиною національного законодавства.

При коригуванні історико-архітектурного опорного плану та зон охорони пам'яток Чернівців ми враховуємо також **Правила використання та забудови території міста Чернівців** (далі — Правила), розроблені на замовлення департаменту містобудівного комплексу і земельних відносин Чернівецької міської ради на основі типових місцевих правил забудови населеного пункту, розроблених Держбудом України в порядку виконання заходів, передбачених постановою Кабінету Міністрів України від 29.08.02 № 1291 «Про Генеральну схему планування території України».

Правила складаються з текстової частини та графічних матеріалів, які розроблені відповідно до генерального плану розвитку м. Чернівців, затвердженого рішенням 26 сесії міської ради IV скликання від 04.11.2004 р. № 562. Відтак **Правила використання та забудови території міста Чернівців** затверджено рішенням 34 сесії міської ради IV скликання від 07.07.2005 р. № 763.

Правила містять такі вимоги щодо охорони культурної спадщини та збереження традиційного характеру середовища.

У главі 12 «Обмеження забудови та іншого використання земельних ділянок за вимогами охорони культурної спадщини» зазначено:

12.1. На території історичних ареалів міста Чернівців, охоронних зон об'єктів культурної спадщини поширюється принцип збереження традиційного характеру середовища, охорона і раціональне використання розташованих в їх межах нерухомих об'єктів культурної спадщини, збереження її містоформуючої ролі.

Збереження традиційного характеру середовища історичних ареалів, охорона і раціональне використання розташованих в їх межах нерухомих об'єктів культурної спадщини, збереження її формуючої ролі є пріоритетним напрямом містобудівної діяльності в межах історичних ареалів.

В межах визначених режимів використання історичних ареалів передбачається збереження історичного планування та забудови, історичного середовища і ландшафту, виведення промислових підприємств, майстерень, складів та інших дисгармонуючих споруд, які наносять фізичну та естетичну шкоду пам'яткам та їхньому історичному традиційно сформованому середовищу.

12.2. На території історичних ареалів не допускається:

12.2.1. прокладання комунікацій для транзитного транспорту;

12.2.2. будівництво підземних інженерних мереж загальноміського значення;

12.2.3. улаштування повітряних ліній електропередач;

12.2.4. встановлення торговельних кіосків, рекламних щитів та інших споруд, що порушують традиційний характер історично сформованого середовища.

12.3. Нове будівництво можливе тільки у виняткових випадках за проектами, погодженими в порядку, визначеному законодавством.

12.4. Опрацюванню проектної документації на будівництво, реконструкцію будівель і споруд у межах історичних ареалів повинно передувати розроблення історико-містобудівних обґрунтувань, яке замовляється інвестором, погоджується та затверджується в порядку, визначеному законодавством.

Результати досліджень, проведених під час розроблення історико-містобудівних обґрунтувань, відображаються в історико-архітектурному опорному плані, що є основним документом, який визначає культурну спадщину населеного місця та історико-культурну цінність його території.

В історико-містобудівному обґрунтуванні визначається регламент на розташування, прийоми організації, висоту, довжину фасадів, масштаб, характер членувань, пластичне і кольорове вирішення, функціональне використання.

12.5. В охоронних зонах здійснюється дослідження, консервація, музеєфікація, реставрація та реабілітація пам'яток, забезпечується охорона традиційного характеру середовища, усунення споруд і насаджень, які порушують традиційний характер середовища, відтворення втрачених цінних об'єктів.

12.6. Зони охоронюваного ландшафту можуть використовуватися для рекреації з мінімальним упорядкуванням і для традиційної діяльності, яка не порушує традиційний характер ландшафту міста.

12.7. У зонах регулювання забудови здійснюється реконструкція будівель і споруд. Ступінь реконструкції визначається цінністю наявних об'єктів культурної спадщини, розташуванням зони в історичному ареалі, особливостями об'ємно-просторового устрою території. В зоні регулювання забудови зберігаються цінні історичні розпланування і забудова, озеленення та упорядження, виразні елементи ландшафту; закріплюється та відтворюється значення пам'яток в архітектурно-просторовій організації історичного ареалу; забезпечуються сприятливі умови для огляду пам'яток та історичного ареалу в цілому.

У зонах регулювання забудови нові будівлі регламентуються за розташуванням, прийомами організації, висотою, довжиною фасадів, масштабом, характером членувань, пластичним і кольоровим вирішенням, функціональним використанням.

Реконструкція існуючих будівель і споруд регламентується відповідно до їх культурної і містобудівної цінності, а також відповідно до вимог збереження традиційного характеру середовища.

Для кожного історичного ареалу визначаються режим використання та конкретні обмеження господарської діяльності на його території, які встановлюються правилами охорони та використання історичних ареалів населених місць.

12.8. На територіях історичних ареалів з історичним культурним шаром слід враховувати необхідність проведення археологічних досліджень. При виявленні у процесі досліджень унікальних археологічних пам'яток (фундаментів стародавніх храмів, давніх похоронних споруд, печер, житлових комплексів і оборонних систем тощо) передбачити їх музеєфікацію.

У главі 13 «Обмеження забудови та іншого використання земельних ділянок за природоохоронними вимогами» зазначено:

13.2. У зонах ландшафту, що охороняється, слід передбачити збереження й регулювання рослинності, заходи щодо зміцнення берегових територій, схилів, ярів, усунення будинків і споруд, які спотворюють історичний ландшафт. Проектування нових житлових районів, промислових та інших об'єктів у їх межах виключається.

У цих зонах можлива господарська діяльність, яка не спотворює ландшафт, не потребує зведення будівель (польові, городні роботи, сінокіс, випас худоби тощо), ви-

користання зони для відпочинку населення з мінімальним благоустроєм (улаштування пішохідних доріг і майданчиків, освітлювальної арматури, місць відпочинку тощо).

У наступних главах Правил визначені такі вимоги:

17.7. Дозвіл на проектування та реконструкцію, реконструкцію з переобладнанням окремих частин будівлі, споруди, (із зміною функціонального призначення та техніко-економічних показників), в т. ч. на реконструкцію горищ з устроєм мансард, реконструкцію цокольного, першого поверхів, підвалів, устрою окремих власних входів з зовні до нежитлових приміщень надається рішенням виконкому міської ради.

Проект рішення виконкому міської ради про дозвіл на проектування і реконструкцію вказаних об'єктів, висновок щодо можливості здійснення такої реконструкції готується УМА, а для пам'яток культурної спадщини національного, місцевого значення, також за погодженням центрального та місцевого органу охорони культурної спадщини.

17.11. Дозвіл на реконструкцію, реставрацію пам'яток культурної спадщини національного, місцевого значення надається рішенням виконкому міської ради на підставі висновків центрального та місцевого органу охорони культурної спадщини, інших органів державного нагляду.

Ремонтно-реставраційні роботи на пам'ятках культурної спадщини національного, місцевого значення виконуються на підставі дозволу інспекції ДАБК, наданому в порядку, установленому законодавством.

У пункті 35.6. зазначено, що інші органи державного нагляду, міські служби та відповідні організації погоджують:

Орган охорони культурної спадщини погоджує генеральний план та максимальну поверховість об'єкта при розміщенні об'єкта в зонах охорони пам'яток місцевого значення, на охоронюваних археологічних територіях, в історичних ареалах міста, а у разі реконструкції, реставрації, реабілітації, реконструкції з реставрацією пам'яток культурної спадщини місцевого значення — архітектурні рішення фасадів у частині дотримання вимог чинного законодавства з охорони культурної спадщини; зазначені погодження оформлюються окремим погоджувальним листом за встановленою формою на запит замовника, а також у відповідних випадках підписом відповідальної особи на генплані (фасадах), яка скріплюється печаткою.

Центральний орган охорони культурної спадщини погоджує генеральний план та максимальну поверховість об'єкта при розміщенні об'єкта в зонах охорони пам'яток національного значення, на охоронюваних археологічних територіях, на територіях державних історико-культурних заповідників, а у разі реконструкції, реставрації, реабілітації, реконструкції з реставрацією пам'яток культурної спадщини національного значення — архітектурні рішення фасадів у частині дотримання вимог чинного законодавства з охорони культурної спадщини, а також при потребі знесення, зміни та переміщення (перенесення) пам'ятки для подання відповідних пропозицій Кабінетові Міністрів України. Зазначені погодження формулюються окремим погоджувальним листом за встановленою формою на запит замовника.

Частиною VI Правил визначено перелік зон, встановлених на території міста Чернівці за переважними і допустимими видами забудови та іншого використання земельних ділянок. Визначено переважні та допустимі види забудови та іншого використання земельних ділянок у межах встановлених зон.

Глава 42 містить такий перелік зон за переважними і допустимими видами забудови та іншого використання земельних ділянок, що стосується охорони культурної спадщини та збереження традиційного характеру середовища.

Житлові зони:

Ж-1 — зона житлової забудови на території історичного ареалу.

Громадсько-ділові зони:

Д-1 — зона центру ділової, громадської і комерційної діяльності регіонального і загальноміського значення на територіях дії обмежень історичного ареалу.

Ландшафтно-рекреаційні зони:

Л-7 — зони об'єктів історико-культурного призначення.

Глава 43 визначає перелік переважних і допустимих видів забудови та іншого використання земельних ділянок у кожній зоні.

Житлові зони

Ж-1 — зона житлової забудови на території історичного ареалу

Зона житлової забудови на території історичного ареалу переважно традиційного квартального планування виділена для регулювання земельних і майнових відносин в житлових районах середньої і високої щільності забудови з розміщенням переважно зблокованих багатоквартирних житлових будинків, а також окремих одnorodинних будинків, об'єктів обслуговування місцевого значення, інших видів діяльності, скверів.

Зона охоплює переважно існуючу забудову, що історично склалася в попередні століття.

Переважні види забудови та іншого використання земельних ділянок:

- багатоквартирні житлові будинки до 6-ти поверхів;
- багатоквартирні житлові будинки до 3-х поверхів;
- одnorodинні будинки окремо стоячі, або зблоковані, з приквартирними ділянками;
- дитячі дошкільні заклади;
- загальноосвітні школи;
- магазини товарів першої необхідності, вбудовані і окремо стоячі;
- заклади громадського харчування до 25 посадочних місць, вбудовані і окремо стоячі;
- аптеки;
- пошивні ательє, ремонтні майстерні побутової техніки, перукарні, інші об'єкти побутового обслуговування;
- приміщення для фізкультурно-оздоровчих занять (вбудовані);
- приміщення для культурно-масової роботи і аматорської діяльності (вбудовані);
- майданчики дитячі, спортивні, відпочинкові, господарські;
- сквери, алеї;
- гостьові (тимчасові) автостоянки;
- квітники, палісадники;
- об'єкти побуту, бані (лазні).

Допустимі види забудови та іншого використання земельних ділянок:

- готелі;
- поліклініки, амбулаторії, диспансери без стаціонару;
- спортивні зали, басейни, площинні спортивні споруди;

- клубні установи, центри дозвілля, танцювальні зали;
- позашкільні заклади;
- культові споруди;
- кафе, їдальні, ресторани в окремо стоячих будівлях;
- офісні приміщення (вбудовані);
- відділення, дільничні пункти міліції;
- поштові відділення, пункти телефонного та телеграфного зв'язку;
- відділення банків;
- житлово-експлуатаційні і аварійно-диспетчерські служби;
- об'єкти пожежної охорони;
- кіоски, ятки, тимчасові павільйони роздрібної торгівлі і обслуговування населення;
- об'єкти і будівлі інженерної інфраструктури;
- гаражі, вбудовані в житлові будинки;
- гаражі манежного типу підземні;
- гаражі манежного типу наземні;
- майданчики для вигулу собак;
- майданчики для сміттєзбірників;
- громадські туалети.

Громадські зони

Д-1 — зона центру ділової, громадської і комерційної активності регіонального і загальноміського значення на територіях дії обмежень історичного ареалу

Зона Д-1 виділена для забезпечення правових умов використання земельних ділянок і будівництва нерухомості з широким спектром ділових, громадських, культурних, обслуговуючих і комерційних видів використання переважно регіонального і загальноміського значення.

Переважні види забудови та іншого використання земельних ділянок:

- організації і установи органів представницької, виконавчої і судової влади;
- будівлі змішаного використання з житловими одиницями у верхніх поверхах і розміщенням в нижніх поверхах об'єктів ділового, культурного, обслуговуючого і комерційного призначення при умові поповерхового розділення різних видів використання;
- готелі, будівлі для прийому гостей, центри обслуговування туристів;
- багатоквартирні житлові будинки з квартирами спеціального типу (для малосімейних, квартири-студії, квартири екстракласу);
- музеї, виставочні зали;
- танцювальні зали, дискотеки;
- театри, концертні зали;
- бібліотеки, архіви, інформаційні центри;
- магазини, торгові комплекси;
- виставки товарів;

- підприємства громадського харчування (їдальні, кафе, закусочні, бари, ресторани);
- офіси, контори різних організацій, фірм, компаній;
- видавництва і редакційні офіси;
- банки, відділення банків;
- суди, нотаріальні контори, інші юридичні установи;
- відділення зв'язку, поштові відділення, телефонні і телеграфні станції;
- вищі учбові заклади, середні спеціальні учбові заклади;
- спортзали (з басейном або без), басейни, спортклуби;
- зали рекреації;
- зали, клуби, центри спілкування і занять багатocільового і спеціалізованого призначення;
- комп'ютерні центри;
- теле- і радіостудії;
- аптеки;
- пункти надання першої медичної допомоги;
- консультативні поліклініки;
- поліклініки;
- відділення, дільничні пункти міліції;
- приймальні пункти пралень і хімчисток, пральні самообслуговування;
- пошивочні ательє, ремонтні майстерні побутової техніки, перукарні і інші об'єкти обслуговування;
- громадські туалети;
- парковки перед об'єктами ділових, культурних, обслуговуючих і комерційних видів використання;
- дворові майданчики: дитячі, спортивні, господарські, відпочинку;
- алеї, сквери.

Допустимі види забудови та іншого використання земельних ділянок:

- культові споруди;
- казино;
- кіоски, ятки, тимчасові павільйони торгівлі і обслуговування населення;
- лазні;
- об'єкти пожежної охорони;
- багатопверхові гаражі і автостоянки, підземні гаражі і автостоянки, вбудовані і на окремих земельних ділянках;
- об'єкти інженерного забезпечення.

Ландшафтно-рекреаційні зони

Л-7 — зона об'єктів історико-культурного призначення

Зона об'єктів історико-культурного призначення виділена для забезпечення правових умов використання територій, що мають історико-культурну цінність, знаходяться поза межами міської забудови.

Переважні види забудови та використання земельних ділянок:

- історико-культурні заповідники, музеї;
- меморіальні парки;
- меморіальні кладовища;
- могили; пам'ятні місця, пов'язані з історичними подіями;
- городища;
- кургани;
- залишки військових фортець, поселень, стоянок;
- ділянки історичного культурного шару укріплень;
- архітектурні ансамблі і комплекси;
- залишки стародавнього планування і забудови міста, інших населених пунктів.

Допустимі види забудови та іншого використання:

- багаторічні насадження, сіножаті;
- паркові доріжки, алеї;
- малі архітектурні форми, вказівні знаки;
- павільйони для охорони, очікування транспорту з вбудованими кіосками;
- громадські туалети;
- будки телефонів-автоматів.

**III. Основні принципи системи охоронного
зонування території міста**

Виходячи з проведеної вище класифікації території міста за ступенем історико-культурної цінності, визначена така номенклатура зон охорони пам'яток:

1. Комплексна охоронна зона (в майбутньому — Заповідна зона) — в межах історичного центру.
2. Охоронні зони дискретно розташованих пам'яток.
3. Зони регулювання забудови.
4. Зони охоронюваного ландшафту.
5. Зони охорони археологічного культурного шару.

Згідно з чинним законодавством ці території спеціально виділяються з метою захисту традиційного характеру середовища окремих пам'яток, комплексів (ансамблів). При визначенні номенклатури, меж і режимів використання територій зон охорони пам'яток ми керувались такими засадами:

Зони охорони пам'яток визначались, виходячи з наявності в місті пам'яток архітектури й містобудування національного значення (згідно з постановами Ради Міністрів УРСР від 24.08.1963 № 970 і від 06.09.1979 № 442); пам'яток архітектури й містобудування місцевого значення (згідно з рішеннями Чернівецького облвиконкому від 05.08.1982 № 261, від 18.06.1986 № 128, від 18.02.1987 № 30, розпорядженням Представника Президента України у Чернівецькій області від 23.03.1994 № 161), а також пам'яток історії, археології, монументального мистецтва, садово-паркового мистецтва місцевого значення, взятих на державний облік рішеннями Чернівецького облвиконкому від 24.09.1969 № 432, від 14.11.1973 № 483, від 17.10.1980 № 431, від 18.09.1985 № 220, від 18.01.1989 № 11, від 18.07.1990 № 151, розпоряджен-

ням Представника Президента України у Чернівецькій області від 22.09.1992 № 473. При цьому також враховувалося територіальне розміщення щойно виявлених об'єктів культурної спадщини.

При локалізації і визначенні меж зон охорони археологічного культурного шару ми керувалися наданими в 1986 р. консультаціями спеціаліста-археолога, старшого наукового співробітника Чернівецького краєзнавчого музею Чорного В. Д., а також публікаціями кандидата історичних наук Тимощука Б. А.

Відповідно до чинного законодавства історичний центр пропонується оголосити **комплексною охоронною зоною** з перспективою перетворення в майбутньому на історико-культурну заповідну зону. Справа в тім, що Закон України «Про охорону культурної спадщини» в нині чинній редакції не знає такого поняття, як «заповідна територія» чи «заповідна зона». Проте в 2006 р. Мінкультури підготувало проект внесення змін і доповнень до зазначеного закону, яким передбачається узаконити поняття «заповідна зона» («історико-культурна заповідна територія»). Достеменно редакція цієї законодавчої новели буде відома тільки після прийняття її Верховною Радою України.

Комплексна охоронна зона встановлюється з метою охорони і доцільного використання унікального за своєю цінністю історико-містобудівного утворення, насиченого пам'ятками культурної спадщини всіх видів, типів і категорій. Комплексна охоронна зона створюється як зона спеціального режиму охорони та використання історичного центру для збереження його індивідуального образу. Така комплексна система охорони, на відміну від дисперсної (коли визначається багато охоронних зон — для кожної пам'ятки окремо) дозволяє зберегти цілісність і неповторність всього історичного середовища, тобто — традиційний характер середовища, як це вимагається чинним законодавством. У комплексну охоронну зону включаються парки-пам'ятки природи і садово-паркового мистецтва, а також дві ділянки цінної в історико-культурному сенсі забудови поблизу парку ім. Т. Шевченка: ділянка, забудована особняками в 1910—1930-х рр. (вулиці Федьковича і Фрунзе); території міської лікарні, дитячої лікарні і особняка по вул. Боярка, 22/1.

Для забезпечення збереження окремо розташованих пам'яток культурної спадщини та їх найближчого оточення встановлюються **охоронні зони** для кожної з них. Режим використання території, встановлений у цих зонах, має забезпечити фізичне збереження, сприятливе візуальне сприйняття пам'яток, їх доцільне використання, впорядкування (благоустрій) території.

Для деяких пам'яток вже були встановлені зони охорони. Ця робота була виконана Львівською КАРМ інституту «Укрпроектреставрація» ще в 1983 р. Тож охоронні зони, встановлені для Ленківського городища і міського кладовища (вул. Московської олімпіади) ми приймаємо без змін. Однак зони регулювання забудови, встановлені для цих пам'яток, на нашу думку, позбавлені будь-якого сенсу, оскільки межа зони регулювання навколо кладовища збігається з межею охоронної зони, а зона регулювання забудови навколо Ленківського городища охоплює невелику ландшафтну територію, позбавлену забудови, на якій провадяться лише сільгоспроботи; відтак це має бути зона охоронюваного ландшафту.

Поряд з міським кладовищем розташовані старовинне єврейське кладовище й Успенська церква на Каличанці. Навколо них також повинні бути охоронні зони. З огляду на близьке територіальне розміщення цих об'єктів культурної спадщини, для них доцільно встановити єдину охоронну зону, включаючи території двох кладовищ і церкви.

Музей народної архітектури та побуту містить численні пам'ятки народної архітектури. Тому для них необхідно встановити єдину охоронну зону в межах території музею.

Церква Різдва Богородиці (яку іноді називають Георгіївською церквою) в Горечі стоїть у лісі на активному рельєфі. Зона видимості її з близьких точок дуже обмежена, тому охоронна зона встановлена в межах радіусу 50 м із збільшенням цієї відстані в східному і західному напрямках, звідки пам'ятка сприймається в найбільш вигідних ракурсах.

Охоронні зони для багатьох окремо розташованих пам'яток, які не відіграють композиційної ролі містобудівних домінант, визначені в межах кварталів або земельних ділянок, які займають ці пам'ятки. Це відноситься до Михайлівської церкви в Роші, Троїцької — на Клокучці, Богородицької — в Рогізні, Спиридоніївської — в Садгорі, Вознесенської — в Гарячому Урбані, Петропавлівської по вул. Руській і Петропавлівської по вул. Сторожинецькій, церков у Ленківцях та в Садгорі по вул. Кубинській.

У Старій Жучці в охоронну зону Миколаївської церкви включено територію розташованого поряд кладовища. У Садгорі для двох поряд розташованих пам'яток — православної Миколаївської церкви і костелу Св. Анни встановлюється єдина охоронна зона.

Зони регулювання забудови — це території, які оточують комплексну охоронну зону і охоронні зони окремо розташованих пам'яток, або прилягають до них. Ці зони призначені для збереження традиційного характеру середовища, тобто історично сформованої структури міста, закріплення в ній і в ландшафті провідного значення пам'яток архітектури й містобудування (архітектурних акцентів і містобудівних домінант), для збереження масштабних співвідношень у розплануванні й забудові, забезпечення архітектурної єдності нових будівель з історично сформованим середовищем. У зону регулювання забудови ми включаємо велику частину зон композиційно-видового впливу ансамблю історичного центру і окремих пам'яток архітектури з метою збереження цього впливу.

На території міста нами визначені декілька ділянок зон регулювання забудови з відмінними режимами використання територій. Три ділянки зони регулювання забудови на західних схилах плато історичного центру повинні забезпечити оптимальне сприйняття містобудівних домінант південної частини міста (Петропавлівської церкви, костелу Ісуса) і митрополичої резиденції з західного боку, збереження історично сформованого містобудівного устрою схилів плато історичного центру.

Дві ділянки зони регулювання забудови в заплаві р. Прут мають забезпечити безперешкодне візуальне сприйняття історичного центру вздовж вулиці Хотинської та від Ленківського городища (звідки, крім того, добре візуально сприймається ландшафт правого берега р. Прут з горою Цецино, що має велику естетичну цінність).

Зона регулювання забудови, яка встановлюється на південний схід від вул. Т. Шевченка, є «буферною зоною», яка повинна забезпечити масштабний перехід від забудови історичного ядра до сучасної багатоповерхової житлової забудови.

Досить велика зона регулювання забудови в Садгорі забезпечить збереження масштабності забудови історичного центру цього містечка, гармонійність архітектурного середовища, яке дуже добре візуально сприймається з високих позначок гірського пасма, що лежить на північний захід від Садгори.

Зона регулювання забудови по вул. Руській (у районі Петропавлівської церкви) пов'язана з Музеєм народної архітектури та видовим розкриттям його пам'яток. Остан-

ні візуально сприймаються в основному з боку вул. Московської олімпіади, на тлі високих схилів пасма, по якому проходить вул. Руська. В наш час опори лінії електропередач, розташовані на прузі, а також 9-поверховий корпус обласної лікарні, які є дисгармонійними спорудами (щодо об'єктів Музею і навколишнього ландшафту), відіграють дуже важливу роль у панорамних видах, істотно зменшуючи їх естетичну цінність. Зараз практично неможливо сфотографувати пам'ятки Музею так, щоб у кадр не потрапили дисгармонійні об'єкти. Тому місцевість від пругу схилу до вул. Руської є дуже відповідальною з точки зору впливу розташованої тут нової забудови на візуальне сприйняття об'єктів і всього ансамблю Музею народної архітектури. В цій зоні необхідно жорстко лімітувати умови нового будівництва, виходячи з композиційних вимог.

Навколо охоронної зони Вознесенської церкви по вул. Бориспільській, 13, розташованої в яру, необхідно встановити зону регулювання забудови в межах яру, забезпечивши тим самим оптимальне видове розкриття пам'ятки з верхніх видових точок на прузі яру, а також співмасштабну пам'ятці фонову забудову.

Зони регулювання забудови навколо охоронних зон дискретно розташованих пам'яток охоплюють прилеглі квартали або ділянки забудови і встановлюються для збереження оточення, співмасштабного цим, в основному, невеликим будівлям. Такими є зони регулювання забудови поблизу Троїцької церкви на Клокучці, Богородицької церкви в Рогізні, Спиридоніївської церкви в Садгорі.

Оскільки в Чернівцях історичний центр і пам'ятки архітектури й містобудування зберегли в багатьох випадках тісний зв'язок з природним оточенням і формують разом з ними своєрідні, високохудожні архітектурно-ландшафтні комплекси, для їх збереження необхідно встановити **зони охоронюваного ландшафту**.

У наявній на сьогодні ландшафтній і містобудівній ситуації охороні підлягають в першу чергу ділянки заплави р. Прут, схили долин річок Клокучка і Мольниця. Всі ці території пов'язані з історично сформованою розпланувально-просторовою композицією міста, з видовим розкриттям пам'яток архітектури й містобудування. З точки зору збереження природного середовища особливо важлива зона охоронюваного ландшафту в Садгорі вздовж вулиці Хотинської, а також зона охоронюваного ландшафту навколо Музею народної архітектури, включаючи Георгіївську церкву в Горечі і береги р. Прут. Включення в цю зону великих просторів антропогенного ландшафту між Музеєм народної архітектури і охоронною зоною вздовж вул. Руської викликано необхідністю забезпечити відповідне ландшафтне оточення пам'яткам Музею. Включення в цю ж зону природного оточення Георгіївської церкви в Горечі забезпечить її візуальне розкриття з дальніх точок (в радіусі до 1000 м), в тому ж числі і з лівого берега р. Прут.

Долина р. Мольниці, а також колишня Винна гора, ландшафт якої зруйнований відкритими розробками глини, — це зона композиційно-видового впливу ансамблю історичного центру. Звідси відкриваються найбільш цінні в художньому відношенні панорами старого міста. Відтак у зону охоронюваного ландшафту включається лише долина р. Мольниці до місця перетину вул. Руської з лінією залізниці, а територія Винної гори, що підлягає рекультивації, включається в зону регулювання забудови. В зону охоронюваного ландшафту включається також невеликий майданчик на верхніх позначках плато на північ від єврейського кладовища, звідки відкривається панорама історичного центру.

Зона охоронюваного ландшафту в заплаві р. Прут у Ленківцях покликана зберегти природне оточення пам'ятки археології і її візуальний зв'язок з ландшафтом правого берега р. Прут і видом на Цецино.

У зону охоронюваного ландшафту включається декілька ділянок, на яких існує 1-2-поверхова садибна забудова. Ми не вважаємо доцільним передбачати її знесення або заборону на нову садибну забудову в усіх зонах охоронюваного ландшафту. На деяких ділянках малоповерхова садибна забудова з садами і городами не порушує структури ландшафту і тому може існувати надалі (наприклад, біля підніжжя гірського пасма в Садгорі, навколо Музею народної архітектури). Треба тільки, виходячи з композиційно-видових міркувань, обмежити подальший розвиток цієї забудови. Детальніше всі ці вимоги викладені в розділі «Режими використання територій зон охорони пам'яток».

IV. Межі територій зон охорони пам'яток

I. Охоронні зони:

1. Комплексна охоронна зона: межа проходить по вул. Некрасова, Драгоманова, Нечуй-Левицького, вздовж річища р. Клокучки, по вул. Київській, Пирогова, по тилах забудови вул. 30 березня, по вул. Гастелло, Червоноармійській, Садовій, Фрунзе, Суворова, Гвардійській, О. Гузар, Головній, Боярка, Буковинській, Гребінки, Лук'яна Кобилиці, Т. Шевченка, вздовж пругу плато історичного центру до вул. Чернишевського, вздовж останньої, річища р. Клокучки, вул. Ушакова і Кримської до вул. Некрасова.

2. Петропавлівської церкви по вул. Сторожинецькій: межа проходить по вул. М. Черемшини, Сторожинецькій, Раскової до вул. М. Черемшини.

3. Михайлівської церкви в Роші: межа проходить по вул. Оріхівській, Вашківській, Глибоцькій і Шишківській до вул. Оріхівської.

4. Троїцької церкви на Клокучці: межа проходить по вул. Сокальській, Печенізькій, Золочівській і провулку до вул. Сокальської.

5. Михайлівської церкви в Ленківцях: межа проходить по 1-му провулку О. Масікевича, 1-му провулку Піщаному, вул. Староленківській до 1-го провулку О. Масікевича.

6. Ленківського городища: межа проходить по вул. Коломийській, за насипом дороги повертає на північний схід, перетинає польову дорогу, яка іде на північ від вул. Коломийської, і від дороги продовжується вздовж горизонталі 167 до вул. Коломийської.

7. Богородицької церкви в Рогізні: межа проходить по вул. Возз'єднання, пров. Возз'єднання, по межі території церкви до вул. Возз'єднання.

8. Спиридоніївської церкви в Садгорі: межа проходить по вул. Тольятті, вздовж північної межі території церкви, по межі території промислового об'єкта, по проїздах до вул. Тольятті.

9. Миколаївської церкви і костелу Св. Анни в Садгорі: межа проходить по вул. І. Підкови, вздовж північної межі домоволодіння № 12 виходить на вул. Вересневу, вздовж останньої, огинає територію церкви і вздовж вул. Демократичної — до вул. І. Підкови.

10. Церкви в Садгорі по вул. Кубинській: межа проходить по вул. Кубинській, по межах домоволодінь на схід від церкви переходить на вул. Сєрова, вздовж останньої до вул. Кубинської.

11. Миколаївської церкви в Старій Жучці: межа проходить по вул. Зоряній, вздовж східної межі скверу з пам'ятником, вздовж території кладовища з виходом на вул. Зоряну.

12. Музею народної архітектури і побуту: межа проходить вздовж вул. Московської олімпіади, далі по межі земельної ділянки, відведеної Музею, до вул. Московської олімпіади.

13. Церкви Різдва Богородиці (Георгіївської церкви) в Горечі: межа проходить вздовж струмка (на південь від церкви), до межі зсуву, вздовж горизонталі 185, вздовж західної межі кладовища до струмка.

14. Петропавлівської церкви по вул. Руській: межа проходить по вул. Руській, вздовж східної межі домоволодіння № 237, вздовж межі фруктовому саду навколо церкви виходить на вул. Руську.

15. Вознесенської церкви по вул. Бориспільській, 13: межа проходить по вул. Бориспільській, Уссурийській, вздовж обриву і північно-західної межі території церкви до вул. Бориспільської.

16. Успенської церкви на Каличанці і двох кладовищ: межа проходить по вул. Кишинівській, Житомирській, по північно-східній межі кладовища, охоплює територію Успенської церкви на відстані 50 м від неї, по вул. Новоушицькій, вздовж північно-західного пругу схилу до вул. Лубенської, вздовж останньої, вул. Зеленої до вул. Кишинівської.

II. Зони регулювання забудови:

1. Першої ділянки на західних схилах плато історичного центру: межа проходить по вул. Ушакова, Кримській, Некрасова, Драгоманова, Нечуй-Левицького, Каспійській, Нахімова до вул. Ушакова.

2. Другої ділянки на західних схилах плато історичного центру: межа проходить по вул. Київській, Пирогова, Нагірній, пров. Нагірному, в тилах забудови парного боку вул. 30 Березня, по вул. Гастелло, виходить на вул. Червоноармійську, від останньої — по вул. Пумнула, потім по горизонталі 205 вздовж річки Клокучки по правому її березі до вул. Київської.

3. Навколо Петропавлівської церкви по вул. Сторожинецькій: межа проходить по вул. 3. Космодем'янської, Латвійській, Сторожинецькій, О. Кошового, М. Черемшини, Червоноармійській, Сторожинецькій, Запорізькій до вул. 3. Космодем'янської.

4. Навколо Тоїцької церкви на Клокучці: межа проходить по тилах забудови парного боку вул. Бережанської до вул. Золочівської, по тилах забудови непарного боку вул. Золочівської, по лінії західної межі домоволодіння № 70 (по тій же вулиці), переходить на вул. Бережанську.

5. У заплаві р. Прут: межа проходить по вул. Гагаріна, автомобільному мосту через р. Прут, вул. Хотинській, вул. Калинівській, вул. Білоруській, вздовж пругу плато історичного центру, вул. Чернишевського, паралельно річищу р. Клокучки вздовж правого її берега до вул. Гагаріна.

6. У заплаві р. Прут в Ленківцях: межа проходить по вул. Коломийській, вздовж проїзду на захід від вул. Піщаної по прямій лінії до дамби, яка відділяє заплаву р. Прут від сельбища, вздовж останньої, вздовж берега озера, по вул. О. Вільшини, В. Винниченка до 1-го Піщаного провулка, вздовж західної межі домоволодіння № 15 по вул. Коломийській виходить на цю вулицю.

7. Навколо Богородицької церкви в Рогізні: межа проходить по вул. Варшавській, пров. Возз'єднання, вул. Возз'єднання, вздовж річища струмка, вздовж південної межі домоволодіння № 43 по вул. Возз'єднання до цієї вулиці, вздовж неї до вул. Варшавської.

8. Навколо Спиридоніївської церкви в Садгорі: межа проходить по вул. Стефаніка, охоплює територію промислового об'єкта, по тилах забудови вул. Д. Квітковського №№ 27—17, вздовж південної межі території лікувального закладу до вул. Стефаніка.

9. У центрі Садгори: межа проходить по вул. І. Підкови, Тореза, Надрічній, Комінтерну, вздовж проїзду до домоволодіння № 67 до вул. Кубинської, вздовж останньої, по вул. Серова, Дунайській, Д. Галицького, Здоров'я, до вул. І. Підкови.

10. Біля Петропавлівської церкви по вул. Руській: межа проходить по вул. Руській, огинає охоронну зону пам'ятки, по вул. Руській, Фастівській, вздовж пругу схилу, північно-східної межі території обласної лікарні, вздовж пругу схилу по вул. Роменській, вздовж останньої по вул. Немирівській до вул. Руської.

11. Навколо Вознесенської церкви по вул. Бориспільській, 13: межа проходить по вул. Трипільській, уздовж пругу схилу лівого берега струмка, вул. Уссурійській, вздовж пругу схилу (по горизонталі 215) до вул. Трипільської.

12. Південно-східних схилів плато історичного центру: межа проходить по вул. Гребінки, Лук'яна Кобилиці, Т. Шевченка, вздовж схилу долини р. Мольниці, по вул. Буковинській, Кармелюка, Герцена, Головній, Боярка, Буковинській до вул. Гребінки.

13. У районі Виноградної гори: межа проходить по вул. Зеленій, Декабристів, Узбецькій, Білоруській, вздовж проїзду, вздовж схилів правого берега долини р. Мольниці, по вул. Орловській до вул. Зеленої.

III. Зони охоронюваного ландшафту:

1. В долині р. Клокучки: межа проходить по вул. Садгірській, Держика, Мизюна, Стрийській, вздовж пругу схилу паралельно річищу Клокучки до вул. Маковея, вздовж вул. Борщівської до кінця яру, по вул. Золочівській, вздовж пругу схилу до вул. Долинянської, вздовж останньої, вул. Гагаріна, паралельно річищу Клокучки, по межі забудови на правому її березі до вул. Чернишевського, вздовж річища Клокучки до вул. Київської, вздовж горизонталі 205, по вул. Сєдова, Лібавській, по нижніх позначках схилу до вул. Садгірської.

2. В долині р. Мольниці: межа проходить по вул. Білоруській вздовж проїзду до промислового об'єкта, вздовж пругу схилу правого берега р. Мольниці до місця перетину вул. Руської з лінією залізниці, звідти по верхніх позначках схилу плато історичного центру до вул. Білоруської.

3. На Каличанці: межа проходить по вул. Старокостянтинівській, Білоруській, Лубенській, вздовж межі кладовища до вул. Новоушицької, вздовж останньої, вздовж межі охоронної зони Успенської церкви та двох кладовищ до вул. Старокостянтинівської.

4. У заплаві р. Прут біля Ленківців: межа проходить від автомобільного мосту через р. Прут по вул. Винниченка, О. Вільшини, вздовж озера, дамби, проїзду до берега р. Прут, вздовж лівого берега р. Прут до автомобільного мосту.

5. У Садгорі: межа проходить по вул. Комінтерну, вздовж проїзду між домоволодіннями №№ 67 і 69 по вказаній вулиці, по вул. Кубинській, Серова, Підгірній, Підлісній, вздовж яру до горизонталі 330, вздовж останньої до ґрунтової дороги, звідти по прямій лінії до перетину вул. Хотинської з вул. Січовою, вздовж останньої, вздовж лінії залізниці, вздовж горизонталі 165 до вул. Комінтерну.

6. У Горечі: межа проходить по вул. Фастівській, Московської олімпіади, вздовж межі території Музею народної архітектури, по вул. Московської олімпіади, вздовж

південно-східної межі території турбази по прямій до берега р. Прут, вздовж берега, вздовж проїзду, по вул. Московської олімпіади, Шаргородській, Роменській, вздовж пругу схилу паралельно вул. Руській, вздовж північної межі території обласної лікарні до вул. Фастівської.

IV. Зони охорони археологічного культурного шару:

Оскільки геометрично точна топографічна прив'язка цих зон в багатьох випадках неможлива, як і неможливо дати найменування кожній із цих зон, вирішено їх пронумерувати і прив'язку провести по вулицях, які прилягають до цих зон.

- I. В радіусі 250 м навколо Михайлівської церкви в Роші.
- II. Між р. Клокучка і вулицями Вижницькою, Мартовича, Мамаївською.
- III. Між р. Клокучка і струмком в районі перетину вулиць Держика, Зарожанської, Садгірської.
- IV. Між р. Клокучка, вулицями Садгірською, Держика.
- V. Між вулицями Селятинського, Маршала Рибалка, Стрийською, Мізюна, Звеняцькою.
- VI. Між вулицями Стрийською, Маковея і горизонталлю схилу 210.
- VII. Між вулицями Борщівською і Обертинською.
- VIII. В радіусі 600 м від Ленківського городища.
- IX. Між р. Рогізна і церквою Богородиці по вул. Возз'єднання.
- X. Між вулицями Сибірською, Дунайською, 1-м Дунайським провулком і горизонталлю 220.
- XI. Між вулицями Серова, Виноградною, Камчатською.
- XII. В радіусі 150 м навколо церкви по вул. Кубинській в Садгорі.
- XIII. Між вулицями Хотинською, Комінтерну і струмком.
- XIV. Між вулицями Петрозаводською, Роменською і горизонталлю 190.
- XV. Між вулицями Руською і Бориспільською.

V. Режими використання територій зон охорони пам'яток

I. Комплексна охоронна зона

На території комплексної охоронної зони повністю зберігаються пам'ятки та об'єкти культурної спадщини, забезпечується охорона традиційного характеру середовища, тобто ландшафту, історично сформованих розпланування, парцеляції, забудови, цінних елементів історичного благоустрою, які мають бути виявлені й обліковані при проведенні історико-архітектурної інвентаризації території зони. Тут, відповідно до Державних будівельних норм, допускається лише регенерація, що включає реставрацію та пристосування пам'яток, збереження фонові забудови, відтворення втрачених цінних об'єктів, а саме окремих будівель і споруд чи їх елементів (наприклад, кірхи по вул. Університетській, дахів, завершень, наріжних башточок деяких будівель тощо), відновлення втрачених цінних елементів розпланувальної структури (наприклад, бастіонних укріплень XVIII ст. на Єпископській горі (Домнік), а також збереження ландшафту. Регенерація задовольняє вимоги збереження видового розкриття історичних ансамблів і комплексів.

За спеціальними проектами, погодженими з органами охорони культурної спадщини, виконуються:

- роботи з регенерації історичного середовища, пов'язані зі збереженням, реконструкцією історичного розпланування, будівель і споруд, благоустроєм території, озелененням;
- роботи з консервації, реставрації, реабілітації, пристосування, музеєфікації пам'яток;
- роботи з реконструкції вуличної мережі, інженерних мереж, влаштування майданчиків для паркування автотранспорту, зовнішнього освітлення, встановлення малих архітектурних форм, які необхідні для експлуатації пам'яток, забезпечення інших форм благоустрою, зумовлених вимогами сучасного функціонування міста;
- усунення будівель, споруд і зелених насаджень, які порушують традиційний характер середовища, заміна підприємств, майстерень, складів, які виводяться з цієї території, а також інших будівель і споруд, які підлягають знесенню, новими будівлями і спорудами або зеленими насадженнями, що не порушують традиційний характер середовища.

Вся містобудівна документація, що розробляється на цю територію чи на її частини, підлягає погодженню з центральним органом виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини, відповідно до чинного законодавства.

В межах комплексної охоронної зони забороняються містобудівні, архітектурні чи ландшафтні перетворення, будівельні, меліоративні, шляхові, земляні роботи без дозволу відповідних органів охорони культурної спадщини. Забороняється будь-яке будівництво, не пов'язане з реставрацією і пристосуванням пам'яток, реконструкцією історичних будівель та інженерних мереж, благоустроєм території. Не дозволяється прокладання транспортних комунікацій, інженерних мереж, які порушують підземні частини будівель, споруд або гідрологічний режим території, встановлення повітряних ліній електромереж і наземних трансформаторних пунктів, обладнання, благоустроїв, які не відповідають вимогам охорони пам'яток та збереження традиційного характеру середовища.

На території комплексної охоронної зони має бути забезпечена сприятлива гідрогеологічна обстановка, чистота повітряного басейну, захист від динамічних впливів, пожежна безпека. Звідси слід поступово вивести гаражі, склади, малі промислові підприємства, майстерні та інше.

Нове будівництво можливе тільки у виняткових випадках за проектами, погодженими з органами охорони культурної спадщини. В межах частини території комплексної охоронної зони, що охоплює вулиці А. Барбюса, Куп'янську, частини П. Сагайдачного, Ужгородської, Шепетівської, Шкільної, Руської, по вулицях Яремчука і Маяковського міститься амортизована малоповерхова забудова з високим відсотком малоцінної забудови. Тут можливе вибіркоче будівництво за індивідуальними проектами, при цьому розпланувальний модуль і парцеляція мають лишатися незмінними, а масштаб нових будівель, масштабність їхніх членувань, архітектурні форми, матеріали, кольорове вирішення фасадів повинні відповідати безпосередньо прилеглий історичній забудові. Проектуванню має передувати історико-містобудівне обґрунтування зі всебічним композиційним обґрунтуванням рішень, що приймаються.

Забезпечення дотримання вказаного режиму утримання і використання території комплексної охоронної зони здійснює орган охорони культурної спадщини органу місцевого самоврядування.

II. Охоронні зони окремо розташованих пам'яток

Режим використання територій охоронних зон окремо розташованих пам'яток аналогічний режиму використання території, встановленому для комплексної охоронної зони. Режимом визначено, що в охоронних зонах здійснюється реставрація та реабілітація пам'яток, забезпечується охорона традиційного характеру середовища, усунення споруд і насаджень, які порушують традиційний характер середовища, відтворення втрачених цінних об'єктів. Нове будівництво можливе тільки у виняткових випадках за проектами, погодженими з органами охорони культурної спадщини. На територіях охоронних зон:

- зберігаються пам'ятки, історично сформовані розпланування, забудова, включаючи фонові будівлі, елементи ландшафту;
- за спеціальними проектами, погодженими з органами охорони культурної спадщини, виконуються роботи, пов'язані з консервацією, реставрацією, пристосуванням, музеєфікацією пам'яток, благоустроєм їх території;
- забезпечується сприятлива для збереження пам'яток гідрогеологічна обстановка, захист від динамічних впливів;
- забороняються містобудівні, архітектурні чи ландшафтні перетворення, будівельні, меліоративні, шляхові, земляні роботи без дозволу відповідних органів охорони культурної спадщини, будівництво інженерних і транспортних мереж, складів, гаражів та інших будівель та споруд, які можуть спотворити традиційний характер середовища пам'яток;
- збороняється будь-яке будівництво, не пов'язане з реставрацією і пристосуванням пам'яток, реконструкцією історичних будівель та інженерних мереж, благоустроєм території.

III. Зони регулювання забудови

Для всіх територій зон регулювання забудови режим використання територій передбачає здійснення реконструкції будівель і споруд. Ступінь реконструкції визначається цінністю наявних об'єктів культурної спадщини, розташуванням зони в історичному ареалі, особливостями об'ємно-просторового устрою. В зоні регулювання забудови зберігаються цінні історичні розпланування і забудова, озеленення та упорядження, виразні елементи ландшафту; закріплюється та відтворюється значення пам'яток в архітектурно-просторовій організації історичного середовища; забезпечуються сприятливі умови огляду пам'яток та історичного ареалу в цілому. На всіх ділянках зони регулювання забудови слід забезпечувати відповідність будівель і споруд архітектурному середовищу за масштабними параметрами.

Забороняється розміщення промислових підприємств, транспортних, складських та інших споруд, які створюють великі вантажні потоки, забруднюють повітряний і водний басейни, а також будівництво транспортних магістралей, розв'язок, естакад, мостів та інших інженерних споруд, які можуть спотворити традиційний характер середовища.

У зонах регулювання забудови нові будівлі регламентуються за розташуванням, прийомами організації, висотою, довжиною фасадів, масштабом, характером членувань, пластичним і кольоровим вирішенням, функціональним використанням.

Реконструкція існуючих будівель і споруд регламентується відповідно до їх культурної та містобудівної цінності, а також відповідно до вимог збереження традиційного характеру середовища.

У зв'язку з великою різноманітністю ландшафту міста, що зумовила надто складну композиційну ситуацію щодо видового розкриття історичного центру, його архітектурних ансамблів і пам'яток, для кожної з ділянок зон регулювання забудови, окрім загальних вимог, викладених вище, встановлюється ще й спеціальний режим використання території:

1. Першої ділянки на західних схилах плато історичного центру:
 - зберігається садибний характер забудови;
 - нове будівництво обмежується: гранично допустима висота нової забудови — до 7 м.
2. Другої ділянки на західних схилах плато історичного центру:
 - режим, аналогічний попередньому.
3. Навколо Петропавлівської церкви по вул. Сторожинецькій:
 - зберігається садибний характер забудови, який у разі потреби може бути змінений, — однак висота нових будівель не повинна перевищувати 9 м;
 - не допускається розміщення будівель лінійної структури значної довжини (зокрема — багатосекційних житлових будинків).
4. Навколо Троїцької церкви на Клокучці:
 - зберігається садибний характер забудови, нові будівлі не вище 7 м.
5. У заплаві р. Прут:
 - рекомендується поступове звільнення заплави від промислових і складських об'єктів;
 - у разі необхідності будівництва тут нових будівель їх висота повинна бути в межах до 12 м;
 - у випадку виведення звідси промислових або складських об'єктів, звільнена територія, так само, як і ділянки, вільні від забудови, підлягають озелененню та використанню для потреб рекреації та влаштування зелених зон загального користування;
 - у межах відстані 200 м від краю верхнього пругу плато історичного центру висота нової забудови не повинна перевищувати 9 м; тут також не допускається розміщення будівель лінійної структури значної довжини (зокрема — багатосекційних житлових будинків).
6. У заплаві р. Прут у Ленківцях:
 - зберігається садибний характер забудови, нові будівлі не вище 7 м.
7. Навколо Богородицької церкви в Рогізні:
 - режим, аналогічний попередньому.
8. Навколо Спиридоніївської церкви в Садгорі:
 - режим, аналогічний попередньому.
9. У центрі Садгори:
 - зберігається сформований характер забудови;
 - нові будівлі — не вище 9 м;
 - не допускається розміщення будівель лінійної структури значної довжини (зокрема — багатосекційних житлових будинків).

10. Біля Петропавлівської церкви по вул. Руській:

- нова забудова по висоті не повинна перевищувати 12 м;
- на межі цієї зони і зони охоронюваного ландшафту доцільно створити «зелену ширму» з високих дерев для візуальної ізоляції цієї території від Музею народної архітектури.

11. Навколо Вознесенської церкви по вул. Бориспільській, 13:

- зберігається садибний характер забудови, нові будівлі не вище 7 м.

12. Південно-східних схилів плато історичного центру:

- зберігається, по можливості, садибний характер забудови;
- гранично допустима висота нової забудови до 15 м.

13. Біля Виноградної гори:

- зруйнований відкритими розробками ландшафт цієї місцевості підлягає рекультивациі, промислові об'єкти — винесенню; звільнена територія може бути використана для організації зони рекреації (ландшафтного парку), або для розміщення малоповерхової (не вище 12 м) забудови. В цьому разі необхідні всебічні композиційні обґрунтування рішень щодо поверховості, типу будинків, розміщення, композиційних зв'язків з історичним центром, які мають виконуватися в рамках історико-містобудівних обґрунтувань.

IV. Зони охоронюваного ландшафту

Зони охоронюваного ландшафту можуть використовуватися для рекреації з мінімальним упорядженням і для традиційної господарської діяльності, що не порушує ландшафт і не вимагає зведення капітальних будівель і споруд: сінокіс, випас, польові і городні роботи.

На всіх територіях зони охоронюваного ландшафту забороняється будівництво будівель, споруд, інженерних мереж, доріг, прокладення повітряних ліній електропередач та інші будівельні і земляні роботи, не пов'язані з охороною, реконструкцією і відновленням охоронюваного ландшафту.

На територіях зони охоронюваного ландшафту здійснюються заходи щодо охорони берегових, лугових територій від зсувів і підтоплення, укріплення схилів ярів, їх озеленення, рекультивациі територій, зруйнованих внаслідок антропогенної діяльності.

На всіх шести ділянках цієї зони режим однаковий, деякі відмінності стосуються окремих ділянок:

- на території трьох ділянок зони — в Садгорі, на північ від Музею народної архітектури і в долині р. Клокучки може зберігатися існуюча садибна малоповерхова забудова, що не порушує ландшафт;
- на території ділянки зони в Садгорі допускається будівництво індивідуальних житлових будинків і господарських споруд за умови, що вони не будуть розміщуватися на верхніх позначках рельєфу і їх висота не буде перевищувати 7 м.

V. Зони охорони археологічного культурного шару

На всіх 15 ділянках зони охорони археологічного культурного шару встановлюється єдиний режим використання території:

- всі будівельні і земляні роботи, посадка дерев проводяться з дозволу державних органів охорони культурної спадщини під наглядом археолога;

- до початку крупних земляних або будівельних робіт на ділянках археологічного культурного шару повинні проводитися археологічні дослідження відповідно до планів розміщення будівництва;
- по завершенні археологічного дослідження ділянки культурного шару виявлені й залишені на місці фрагменти стародавніх будівель і споруд підлягають охороні як нерухомі пам'ятки культурної спадщини. У разі їх відсутності повністю вивчені ділянки археологічного культурного шару за рішенням державних органів охорони культурної спадщини виключаються зі складу зон охорони археологічного культурного шару.

VI. Межі та режими використання історичних ареалів м. Чернівці

Відповідно до нормативно-правових актів, що регулюють питання визначення і використання територій історичних ареалів, визначено три історичні ареали в межах міста:

1. Центральний історичний ареал.
2. Історичний ареал «Гореча».
3. Історичний ареал «Садгора».

Межі історичних ареалів

1. Центральний історичний ареал: межі проходять по річищу р. Клокучки, по лінії залізниці, по річищу р. Мольниці, по вулицях Герцена, Кармалюка, Руданського, Чапаєва, Черемшини, Кошового, Латвійській, Космодем'янської, А. Пумнула, Запорізькій, по горизонталі 205 правого берега р. Клокучки до річища р. Клокучки.
2. Історичний ареал «Гореча» включає територію Музею народної архітектури і побуту, охоронну зону церкви Різдва Богородиці, а також розташовану між ними ділянку заповідного парку «Гарячий Урбан».
3. Історичний ареал «Садгора»: межі проходять по вулицях Тореза, Здоров'я, Галицького, по проїзду, по вулицях Комінтерна, Юннатській до вулиці Тореза.

Режими використання історичних ареалів та обмеження господарської діяльності на територіях історичних ареалів

Режими використання історичних ареалів у кожному з них визначаються режимами використання територій зон охорони пам'яток, установленими на територіях цих ареалів.

У межах всіх трьох історичних ареалів пріоритетним напрямом містобудівної діяльності є збереження традиційного характеру середовища історичних ареалів, охорона й раціональне використання розташованих в їх межах пам'яток, інших нерухомих об'єктів нерухокої культурної спадщини, збереження містоформівної ролі культурної спадщини.

У межах всіх трьох історичних ареалів опрацюванню проектної документації на будівництво, реконструкцію будівель і споруд повинно передувати розроблення історико-містобудівних об'єктів.

Частина територій історичних ареалів, а саме території пам'яток та їх охоронних зон, належать до земель історико-культурного призначення.

VII. Висновки й рекомендації

Після викладу цих основних положень містобудівних обмежень і обтяжень, пов'язаних з зонами охорони пам'яток Чернівців та історичними ареалами міста, за результатами аналізу Правил використання та забудови території міста Чернівців **ми змушені зробити два зауваження:**

— **по-перше**, частина термінології Правил не відповідає Закону України «Про охорону культурної спадщини»: так, вживається термін «зони ландшафту, що охороняється», замість визначеного Законом терміна «зона охоронюваного ландшафту»;

— **по-друге**, пункт 35.6. Правил суперечить Закону України «Про охорону культурної спадщини» (в редакції від 16 грудня 2004 року № 2245-IV): у цьому пункті зазначено, що інші органи державного нагляду, міські служби та відповідні організації погоджують:

«Орган охорони культурної спадщини погоджує генеральний план та максимальну поверховість об'єкта при розміщенні об'єкта в зонах охорони пам'яток місцевого значення, на охоронюваних археологічних територіях, **в історичних ареалах міста**, а у разі **реконструкції**, реставрації, реабілітації, **реконструкції з реставрацією** пам'яток культурної спадщини місцевого значення — архітектурні рішення фасадів у частині дотримання вимог чинного законодавства з охорони культурної спадщини; зазначені погодження оформлюються окремим погоджувальним листом за встановленою формою на запит замовника, а також у відповідних випадках підписом відповідальної особи на генплані (фасадах), яка скріплюється печаткою.

Центральний орган охорони культурної спадщини погоджує генеральний план та максимальну поверховість об'єкта при розміщенні об'єкта в зонах охорони пам'яток національного значення, на охоронюваних археологічних територіях, на територіях державних історико-культурних заповідників, а у разі **реконструкції**, реставрації, реабілітації, **реконструкції з реставрацією** пам'яток культурної спадщини національного значення — архітектурні рішення фасадів у частині дотримання вимог чинного законодавства з охорони культурної спадщини, а також **при потребі знесення, зміни** та переміщення (перенесення) пам'ятки **для подання відповідних пропозицій Кабінетові Міністрів України**). Зазначені погодження формулюються окремим погоджувальним листом за встановленою формою на запит замовника».

Виділені вище жирним шрифтом положення прямо суперечать законодавству, бо відповідно до Закону України «Про охорону культурної спадщини» в редакції від 16 грудня 2004 року погодження **в історичних ареалах** здійснює **центральний орган виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини. Реконструкція** (тобто зміна) **пам'яток Законом заборонена**. Так само **Законом заборонені знесення і зміна пам'яток**. Можливе лише переміщення (перенесення) пам'ятки на інше місце з дозволу Кабінету Міністрів України.

З огляду на зазначене вважаємо, що, оскільки це коригування історико-архітектурного опорного плану і проекту зон охорони пам'яток м. Чернівців уже затверджено в установленому порядку, то до Правил використання та забудови території

м. Чернівців мають бути внесені відповідні зміни. Водночас центральний орган виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини вправі делегувати частину своїх повноважень органу охорони культурної спадщини органу місцевого самоврядування, зокрема щодо здійснення погодження проектної документації в історичних ареалах міста.

Після того, як історико-архітектурний опорний план і зони охорони пам'яток, межі й режими використання історичних ареалів Чернівців були затверджені в установленому порядку¹, вони набули статусу чинної містобудівної документації та місцевого нормативного акта, обов'язкового до виконання всіма суб'єктами містобудівної діяльності на чернівецьких теренах. Проте, підсумовуючи, вважаємо необхідним наголосити, що встановлення охоронного зонування само собою не вирішує проблем збереження традиційного характеру середовища, своєрідності міста та містобудівної композиції. Дотримання вимог охоронного зонування — умова необхідна, але недостатня. Зони охорони пам'яток показують, що можна, а чого не можна робити в історичному місті. Вони формують культурну норму архітектора, інвестора та органів місцевого самоврядування. Проте останнє слово у виборі містобудівної концепції та конкретних розпланувально-просторових рішень — завжди за учасниками інвестиційного процесу та, головню, міською громадою, яка має чітко усвідомлювати, яким унікальним і невідтворюваним історико-культурним надбанням вона володіє, а відтак — діяти відповідно до цього усвідомлення.

¹ Затверджено рішенням Чернівецької міської ради від 28.02.2007 р. № 252 та наказом Міністерства культури і туризму України від 16.06.2007 р. № 661/0/16—07.

Література та архівні джерела

I. Література

1. **Агне С.** Чернівецькі дахи, або традиції у панорамі міста // Архітектурна спадщина Чернівців австрійської доби: Матеріали міжнародної наукової конференції. — Чернівці: Золоті литаври, 2003. — С. 89—98.
2. **Безякін В.** Реставрація та пристосування Вірменської церкви в Чернівцях // З історії української реставрації. — К.: Українознавство, 1996. — С. 139—142.
3. **Беленкова С.** Архитектура Черновиц XIX — первой половины XX века. Исследование стилистических особенностей архитектуры города и процесса её стилиевой эволюции: Автореф. дис. канд. искусствоведения: 17.00.04 / Санкт-Петербургский государственный академический институт живописи, скульптуры и архитектуры им. И.Е. Репина. — СПб., 2004. — 35 с.
4. **Биленкова С., Пунин А.** Поиски Национальных вариантов стиля в архитектуре Буковины эпохи модерна (В контексте решения проблемы национальной идентичности в европейской архитектуре конца XIX — начала XX веков) // Теорія та історія архітектури й містобудування: Збірник наукових праць НДІТІАМ. — Вип. 5. — К.: НДІТІАМ, 2002. — С. 159—166.
5. **Біленкова С.** Архітектура Чернівців кінця XIX — поч. XX ст. (Досвід дослідження і класифікації стильових напрямків і тенденцій // Архітектурна спадщина Чернівців австрійської доби: Матеріали міжнародної наукової конференції. — Чернівці: Золоті литаври, 2003. — С. 61—70.
6. **Біленкова С., Черновський О.** Історичні Чернівці — один із об'єктів особливого стратегічного планувального розвитку України // Р.Ф. Кайндль. Нові етноісторичні виміри / Матеріали II Міжнародного наукового семінару «Кайндлівські читання». — Чернівці: Вид-во «Прут», 2005. — С. 118—123.
7. **Бірюльов Ю.** Мистецькі зв'язки Львова та Чернівців у XIX — на початку XX століття // Архітектурна спадщина Чернівців австрійської доби: Матеріали міжнародної наукової конференції. — Чернівці: Золоті литаври, 2003. — С. 113—119.
8. **Був'є Ф.** Міський театр у Чернівцях у контексті архітектури Фельнера та Гельмера на коронних землях Австро-Угорської монархії // Архітектурна спадщина Чернівців австрійської доби: Матеріали міжнародної наукової конференції. — Чернівці: Золоті литаври, 2003. — С. 135—146.
9. Буковина: Історичний нарис. — Чернівці: Зелена Буковина, 1998.
10. **Вандюк Л.** Віденські впливи на архітектуру Чернівців (1775—1918) // Архітектурна спадщина Чернівців австрійської доби: Матеріали міжнародної наукової конференції. — Чернівці: Золоті литаври, 2003. — С. 81—88.

11. **Вечерский В.** Историко-архитектурные предпроектные исследования городов Украины (Обзорная информация). — М.: ВНИИТАГ, 1990. — 80 с.
12. **Вечерський В.** Резиденція Буковинських митрополитів у Чернівцях; Церква Різдва Богородиці (Георгіївська) в Чернівцях // Пам'ятки архітектури й містобудування України: Довідник Державного реєстру національного культурного надбання / В. Вечерський, О. Годованюк, Є. Тиманович та ін.; За ред. А. Мардера та В. Вечерського. — К.: Техніка, 2000. — С. 279—282.
13. **Вечерський В.** Спадщина містобудування України: Теорія і практика історико-містобудівних пам'яток охоронних досліджень населених місць. — К.: НДІТІАМ, 2003. — 560 с.
14. **Винокур І., Тимощук Б.** Історико-архітектурний пам'ятник у Чернівцях — колишня резиденція буковинських митрополитів. — Чернівці, 1958.
15. **Віорал-Чапка М.** Вплив школи Отто Вагнера на архітектуру Чернівців початку 20-х років ХХ ст. // Архітектурна спадщина Чернівців австрійської доби: Матеріали міжнародної наукової конференції. — Чернівці: Золоті литаври, 2003. — С. 99—112.
16. **Гоберман Д.** По Северной Буковине. — Л.: Искусство, 1988.
17. Державний реєстр національного культурного надбання (пам'ятки містобудування і архітектури України) / М. Кучерук, В. Вечерський, О. Ткаченко / Відп. ред. В. Вечерський // Пам'ятки України: історія та культура. — 1999. — № 2—3. — С. 1—176.
18. **Дугаєва Т.** Скульптурно-архітектурні композиції Руського кладовища у Чернівцях середини ХІХ — поч. ХХ ст. та їх стильові форми // Архітектурна спадщина Чернівців австрійської доби: Матеріали міжнародної наукової конференції. — Чернівці: Золоті литаври, 2003. — С. 120—128.
19. Історія міст і сіл Української РСР: Чернівецька область. — К.: УРЕ, 1969.
20. Історія української архітектури / Ю. Асеев, В. Вечерський, О. Годованюк та ін.; За ред. В. Тимофійенка. — К.: Техніка, 2003.
21. **Колосок Б.** Містобудівна спадщина Чернівців // Архітектурна спадщина Чернівців австрійської доби: Матеріали міжнародної наукової конференції. — Чернівці: Золоті литаври, 2003. — С. 18—25.
22. **Колосок Б., Скибицкая Т., Вечерский В.** Черновцы — архитектурный заповедник // Строительство и архитектура. — 1988. — № 3. — С. 22—24.
23. **Коротун І.** Етапи розвитку та забудови міста Чернівці. Формування історико-культурної заповідної території // Архітектурна спадщина Чернівців австрійської доби: Матеріали міжнародної наукової конференції. — Чернівці: Золоті литаври, 2003. — С. 9—17.
24. **Логвин Г.** Украинские Карпаты. — М.: Искусство, 1973. — 190 с.
25. **Мищенко І.** Монументальні розписи та іконостас роботи австрійських майстрів у кафедральному соборі в Чернівцях // Архітектурна спадщина Чернівців австрійської доби: Матеріали міжнародної наукової конференції. — Чернівці: Золоті литаври, 2003. — С. 129—134.
26. **Могитич Р.** Містобудівельний розвиток Чернівців у ХІV—ХІХ ст. Шляхи охорони урбаністичного середовища міста // Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація». — Львів, 2002. — № 12. — С. 68—75.
27. **Могитич Р.** Містобудівельний розвиток Чернівців у ХІV—ХІХ ст. Шляхи охорони урбаністичного середовища міста // Архітектурна спадщина Чернівців австрійської доби: Матеріали міжнародної наукової конференції. — Чернівці: Золоті литаври, 2003. — С. 26—34.

28. **Павельчук К.** Чернівецький етнографічний музей під відкритим небом: проблеми пошуку, реставрації і збереження об'єктів народної архітектури та предметів народного побуту // Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація». — Львів, 1996. — № 4. — С. 33—36.
29. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР: В 4 Т. — Т. 4. — К.: Будівельник, 1986. — 375 с.
30. **Повстенко О.** Чернівці // Архітектура Радянської України. — 1940. — № 12. — С. 19—24.
31. **Проскураков В.** Феномен архітектури міського театру в Чернівцях // Архітектурна спадщина Чернівців австрійської доби: Матеріали міжнародної наукової конференції. — Чернівці: Золоті литаври, 2003. — С. 147—158.
32. **Редь Д.** Між Віднем і Чернівцями: становлення і вплив історичної архітектури Австро-Угорської монархії // Архітектурна спадщина Чернівців австрійської доби: Матеріали міжнародної наукової конференції. — Чернівці: Золоті литаври, 2003. — С. 45—60.
33. **Ремешило-Рибчинська О.** Впливи архітектурно-будівельних чинників на формування образу просторових картин виднокраю міста Чернівці та Буковини ХІХ — поч. ХХ ст. // Архітектурна спадщина Чернівців австрійської доби: Матеріали міжнародної наукової конференції. — Чернівці: Золоті литаври, 2003. — С. 35—44.
34. **Русанова И., Тимощук Б.** Древнерусское Поднестровье. — Ужгород: Карпати, 1981.
35. Синагоги України // Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація». — Львів, 1998. — № 9. — С. 34—169.
36. **Сьомочкін І.** Чернівецький період творчості Юліана Захаревича // Архітектурна спадщина Чернівців австрійської доби: Матеріали міжнародної наукової конференції. — Чернівці: Золоті литаври, 2003. — С. 163—168.
37. **Тимощук Б.** Твердиня на Пруті. — Ужгород: Карпати, 1978.
38. **Хохол Ю., Ковальов Ю.** Чернівці. Історико-архітектурний нарис. — К.: Будівельник, 1966.
39. Чернівці: Довідник-путівник. — Чернівці, 1959.
40. **Fischer E.** Die Bukowina. — Czernowitz, 1899.
41. **Keindl R. F.** Geschichte von Czernowitz (von der ältesten Zeiten bis zum Gegenwart). — Czernowitz, 1908.
42. Plan von Czernowitz mit Angabe der neuen Strassenbenennung, der Orientierungs-Nummern und Hohenzahlen. Nach amtlichen Aufzeichnungen zusammengestellt von dem stadt. Bauingenieur Ludwig West / Verlag von Andreas Juszyński, H. Pardinische Universitätsbuchhandlung.

II. Архівні джерела

Фонди Державного архіву Чернівецької області (ДАЧО):

1. Ф. 320. — Оп. 4. — Спр. 828. — Арк. 3. План Чернівців 1826 р.
2. Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 106, 757, 1561, 4656, 4792.
3. Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 3216, 3551, 3609.
4. Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 394—397, 399, 556, 557, 2048, 2269, 2962, 2731, 3235, 3432, 4302, 4305, 4306, 46471, 5494, 5501, 5707, 57116, 5987, 5317, 2963, 2268, 2013, 1803, 3949, 6136, 2044.

5. Ф. 3. — Оп. 1. — Спр. 10987.
6. Ф. 3. — Оп. 1. — Спр. 11848.
7. Ф. 3. — Оп. 1. — Спр. 2548, 4181.
8. Ф. 3. — Оп. 1. — Спр. 9454, 9455.
9. Ф. 3. — Оп. 1. — Спр. 9723, 10764.
10. Ф. 3. — Оп. 2. — Спр. 153.
11. Ф. 3. — Оп. 2. — Спр. 156, 591, 628, 981, 1967, 3674, 3699, 5539, 7831, 8400, 8472, 11846, 13817, 12209, 12459, 14474, 15565, 16014, 16089, 176456, 190246, 20425, 21894, 23755, 23790, 2288, 24633, 25769.
12. Ф. 3. — Оп. 2. — Спр. 15814, 16561, 15422, 15423, 19282, 20101, 22986—22987.
13. Ф. 3. — Оп. 2. — Спр. 16050, 16052, 16378, 16380-16382, 16799, 16800, 21190.
14. Ф. 3. — Оп. 2. — Спр. 2500-2503, 3029, 2861.
15. Ф. 3. — Оп. 2. — Спр. 26727.
16. Ф. 3. — Оп. 2. — Спр. 26792, 27850—27862, 28785.
17. Ф. 3. — Оп. 2. — Спр. 11998, 11219—11222, 11647, 12900, 13163, 12583, 794, 4615—4616, 7148—7150, 7679, 6113, 6396, 6708—6709, 7680, 3257, 3720, 2083, 8103—8105, 8624, 5828—5831, 9014, 9464, 9908, 9911—9913, 9914—9916, 10272—10274, 10607—10608, 10942—10946, 11287, 11734—11736, 11316—11323, 11462, 10946, 12969, 17831, 20836—20864.
18. Ф. 3. — Оп. 2. — Спр. 2926, 3796, 10772, 14442, 14141, 16348, 16352, 17632, 17179, 23760, 1967, 24636, 24640, 16026, 16355, 16356, 16851, 17629, 18613, 18614, 27784, 16958, 17384, 16025, 25700, 27424, 27854.
19. Ф. 3. — Оп. 2. — Спр. 6709.
20. Ф. 3. — Оп. 2. — Спр. 6709.
21. Ф. 3. — Оп. 2. — Спр. 6946.
22. Ф. 3. — Оп. 2. — Спр. 7447, 23814, 26165.
23. Ф. 3. — Оп. 2. — Спр. 7601, 8054, 10900, 15422—15423, 15814, 16561, 1893—1898, 19429, 20806—20808, 27373.
24. Ф. 3. — Оп. 2. — Спр. 812, 830, 892, 1650, 1218, 1335, 12161, 2548, 21044, 7699, 1649, 5151, 16295, 3722, 329, 330, 2090, 1207, 3761, 1767, 4011, 4216, 3233, 3245, 3246, 13430, 13431, 13620, 14334, 14605, 14852, 14864, 15145, 15457, 15843, 16207, 16210, 16218, 16584, 16585, 17438, 20121, 20126, 26348, 27453, 26346, 28457, 29283, 12060, 10610, 10611, 10615, 11504, 11345, 11341, 11334, 11326, 10277, 5838, 6306, 3656, 18910—18912, 12318, 13312, 12216—12219, 23449, 23450, 12976, 12977, 17448, 17444, 25250, 25251, 25241, 26345, 10380, 23633, 24487, 24488, 13036, 16699, 18418, 889, 21036, 21040, 21041, 17544, 17545, 17547, 17548, 18022, 521, 506, 17003, 1666, 3659.
25. Ф. 3. — Оп. 3. — Спр. 3745.
26. Ф. 3. — Оп. 4. — Спр. 2154.
27. Ф. 3. — Оп. 4. — Спр. 3602.
28. Ф. 39. — Оп. 1. — Спр. 1880.
29. Ф. 39. — Оп. 1. — Спр. 2198, 2592, 5826.
30. Ф. 39. — Оп. 1. — Спр. 2296.
31. Ф. 39. — Оп. 1. — Спр. 2371.
32. Ф. 39. — Оп. 1. — Спр. 24, 1252.

33. Ф. 39. — Оп. 1. — Спр. 3120—3122.
34. Ф. 39. — Оп. 1. — Спр. 324, 319, 116.
35. Ф. 39. — Оп. 1. — Спр. 3555.
36. Ф. 39. — Оп. 1. — Спр. 4428.
37. Ф. 39. — Оп. 1. — Спр. 4445, 4770.
38. Ф. 39. — Оп. 1. — Спр. 4448, 4976.
39. Ф. 39. — Оп. 1. — Спр. 5080, 5588, 5591, 5844, 2372.
40. Ф. 39. — Оп. 1. — Спр. 879, 4492, 162, 1672, 1782, 2699, 5829.
41. Ф. 39. — Оп. 1. — Спр. 882, 1014, 4430—4438, 2853—2859, 3108, 3111, 3407—3408, 3410, 3514, 3543—3549, 4115, 4117, 4121—4123, 4454—4455, 4753—4760, 5075—5077, 5313—5326, 5572—5577, 5827, 5830, 5833, 6064, 6170.
42. Ф. 39. — Оп. 2. — Спр. 5, 6, 18, 22, 23, 25—27, 29, 30, 39, 161, 239, 304, 3116, 609, 610, 611, 640, 694, 880.
43. Ф. 39. — Оп. 2. — Спр. 69.
44. Ф. 39. — Оп. 2. — Спр. 99, 206.
45. Ф. 39. — Оп. 2. — Спр. 133.
46. Ф. 39. — Оп. 3. — Спр. 20—21, 23.
47. Ф. 39. — Оп. 4. — Спр. 7, 8.
48. Ф. 39. — Оп. 4. — Спр. 11.
49. Ф. 39. — Оп. 4. — Спр. 14.
50. Ф. 39. — Оп. 4. — Спр. 17.
51. Ф. 39. — Оп. 4. — Спр. 19—23.
52. Ф. 39. — Оп. 4. — Спр. 37.
53. Ф. 43. — Оп. 1. — Спр. 132.
54. Ф. 43. — Оп. 1. — Спр. 2743, 4752, 5260, 5261, 6833.
55. Ф. 43. — Оп. 1. — Спр. 5584.
56. Ф. 43. — Оп. 1. — Спр. 585, 5258, 5585, 5589.
57. Ф. 43. — Оп. 1. — Спр. 661, 1820, 1821, 5259, 5394, 5592, 5843, 6819, 6820, 6829, 7301—7305, 8113—8116;
58. Ф. 43. — Оп. 1. — Спр. 7654, 7655.
59. Ф. 43. — Оп. 1. — Спр. 7774.
60. Ф. 43. — Оп. 2. — Спр. 1211.
61. Ф. 43. — Оп. 3. — Спр. 2.
62. Ф. 43. — Оп. 3. — Спр. 2167.
63. Ф. 43. — Оп. 5. — Спр. 107—129.
64. Ф. 43. — Оп. 5. — Спр. 1—52.
65. Ф. 43. — Оп. 5. — Спр. 60—62.
66. Ф. 43. — Оп. 5. — Спр. 64, 65.
67. Ф. 43. — Оп. 5. — Спр. 70—74.
68. Ф. 43. — Оп. 5. — Спр. 70—75.
69. Ф. 43. — Оп. 5. — Спр. 77.
70. Ф. 43. — Оп. 5. — Спр. 80.
71. Ф. 43. — Оп. 5. — Спр. 81.
72. Ф. 43. — Оп. 5. — Спр. 82.
73. Ф. 43. — Оп. 5. — Спр. 83.
74. Ф. 43. — Оп. 5. — Спр. 85—89.
75. Ф. 43. — Оп. 5. — Спр. 97—99.

76. Ф. 43. — Оп. 5. — Спр. 156.
77. Ф. 115. — Оп. 1. — Спр. 1612, 1227.
78. Ф. 282. — Оп. 9. — Спр. 106.
79. Ф. 320. — Оп. 2. — Спр. 2482, 2622, 2329, 2627, 2628.
80. Ф. 320. — Оп. 2. — Спр. 68.
81. Ф. 320. — Оп. 3. — Спр. 1941, 1957, 1967, 1968, 1785, 1847, 1940, 2052.
82. Ф. 320. — Оп. 3. — Спр. 3745.
83. Ф. 320. — Оп. 5. — Спр. 191, 199.
84. Ф. 321. — Оп. 2. — Спр. 28.
85. Ф. 321. — Оп. 3. — Спр. 22.
86. Ф. 325. — Оп. 1. — Спр. 762, 837.
87. Ф. Р-3. — Оп. 4. — Спр. 77.
88. Ф. Р-3. — Оп. 5. — Спр. 395, 443, 451, 471, 475, 488, 501, 551, 555, 557, 624, 675, 686, 688, 701, 781, 782, 783, 821—825, 867, 868, 1026, 1027, 1028.
89. Ф. Р-3. — Оп. 5. — Спр. 43, 44, 493, 773, 820, 862, 863.
90. Ф. Р-932. — Оп. 1. — Спр. 16, 86, 90, 99—101, 134, 137, 172, 192—194, 211—214, 271, 272, 291—294, 317—321, 341—343.
91. Ф. Р-932. — Оп. 1. — Спр. 83, 151, 152, 153.
92. Ф. Р-1245. — Оп. 1. — Спр. 102.
93. Ф. Р-1245. — Оп. 1. — Спр. 15, 63, 102.

ДОДАТОК

Порівняльна таблиця перейменування вулиць, площ, провулків міста

	Стара назва вулиці, площі, провулка	Нова назва вулиці, площі, провулка
1.	50 років ВЛКСМ	Прутська
2.	50 років ВЛКСМ	Галицький шлях
3.	60 років СРСР	Винниченка Володимира
4.	8 Березня	Ромашкова
5.	Баумана	Бучевського
6.	Бахрушина	Загула Дмитра
7.	Боженка	Шкільна
8.	Боженка пров.	Шкільний пров.
9.	Бориславська	Ковпака
10.	Бориславський пров.	Ковпака пров.
11.	Вірменська	Іліуци
12.	Вірменський пров.	Іліуци пров.
13.	Волгоградська	Сагайдачного Петра
14.	Волгоградський пров. 1-й	Сагайдачного Петра пров. 1-й
15.	Волгоградський пров. 2-й	Сагайдачного Петра пров. 2-й
16.	Вольхівська	Райніса Яніса
17.	Госпітальний пров.	Гаврилюка
18.	Дзержинського	Садова
19.	Дніпровська	Оренбурзька
20.	Дружби	Вавілова

21.	Енгельса	Ольжича Олега
22.	Жданова	Козачука
23.	Жовтнева	Вільде Ірини
24.	Жуковського	Главки Йозефа
25.	Зборівська	Тбіліська
26.	Зеленівська	Курильська
27.	Зоряна	Ткачука
28.	Зоряний пров.	Ткачука пров.
29.	Інтернаціональна	Яремчука Назарія
30.	Інтернаціональний пров.	Яремчука Назарія пров.
31.	К. Маркса	Вірменська
32.	К. Маркса	Вірменський пров.
33.	К. Маркса	Кафедральна
34.	К. Маркса пров.	Кафедральний пров.
35.	Калініна	Пушкіна Олександра
36.	Карельська	Красноградська
37.	Кірова	Поповича
38.	Кірова пров.	Ончула А. пров.
39.	Коларова	Турецька
40.	Коларова пров.	Турецький пров.
41.	Колгоспна	Святошинська
42.	Комсомольська	Сімовича
43.	Комунарів	Русаків братів
44.	Комуністична	Підкови Івана
45.	Котляревського	Штейнбарга
46.	Котовського	Доброго І.
47.	Крупської	Лермонтова
48.	Куйбишева	Максимовича
49.	Курська	Куп'янська
50.	Леніна	Головна
51.	Ленінградська	Гузар Ольги
52.	Лермонтова	Кохановського
53.	Молодіжна	Миколайчука Івана
54.	Новоселицька	Московської Олімпіади
55.	Орджонікідзе	Кордуби Мирона

Історико-містобудівні дослідження Чернівців

56.	Островського	Сіді-Таль
57.	Павлика Морозова	Карбулицького
58.	Панфілова	Євдокименка А.
59.	Постишева пров.	Січовий пров.
60.	Постишева туп.	Січовий туп.
61.	Правди	Ярошинської
62.	Пушкіна	Гакмана Митрополита
63.	Радянська	Грушевського Михайла
64.	Радянська пл.	Соборна пл.
65.	Радянської Армії	Вишневецького
66.	Рокосовського	Главки Йозефа
67.	Рязанська	Університетська
68.	Свердлова	Смаль-Стоцького
69.	Сєдова	Пумнула А.
70.	Стрийський туп.	Синявського А. туп.
71.	Тельмана	Залозецького
72.	Тольятті	Квітковського Д.
73.	Тростянецька	Волинська
74.	Трудова	Гречаного
75.	Ульянівська	Черемшини Марка
76.	Урицького	Степового Якова
77.	Урицького пров. 1-й	Степового Якова пров. 1-й
78.	Урицького пров. 2-й	Степового Якова пров. 2-й
79.	Урицького пров. 3-й	Степового Якова пров. 3-й
80.	Фізкультурна	Стефюка
81.	Чагорський пров. 1-й	Чуляка пров. 1-й
82.	Чекістів	Масікевича О.
83.	Червоних партизан	Вільшини О.
84.	Щербакова	Держика
85.	Щербакова пров.	Держика пров.
86.	Щорса	Шептицького

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Методика дослідження.	7
Розділ 2. Ступінь дослідженості міста. Огляд літератури й архівних джерел	15
Розділ 3. Містобудівний розвиток Чернівців	35
Розділ 4. Архітектурне середовище міста	53
Проектно-регулятивний розділ	66
I. Території з цінним розплануванням і забудовою в структурі міста.	66
Класифікація території за ступенем історико-культурної цінності	66
II. Нормативно-методичні основи визначення меж і режимів використання території зон охорони пам'яток та історичних ареалів	69
III. Основні принципи системи охоронного зонування території міста.	81
IV. Межі територій зон охорони пам'яток	85
V. Режими використання території зон охорони пам'яток.	88
VI. Межі та режими використання історичних ареалів м. Чернівці.	93
VII. Висновки й рекомендації	94
Література та архівні джерела	96
Додаток. Порівняльна таблиця перейменування вулиць, площ, провулків міста	102
5. Історико-архітектурний опорний план	
6. Зони охорони пам'яток	

Наукове видання

ВЕЧЕРСЬКИЙ Віктор Васильович
СКІБІЦЬКА Тетяна Василівна
СЕРДЮК Олена Михайлівна

Історико-містобудівні дослідження Чернівців

Верстка: *Мельніков В.*
Коректор: *Патола Е.*

Підп. до друку 02.12.2008 р. Формат 60х90/8
Папір офсетний. Друк офсетний
Ум. др. арк. 17,75. Обл.-вид. арк. 15,80.
Наклад 300. Зам. 8-368

Віддруковано в друкарні «Видавництво «Фенікс»
03680, м. Київ, вул. Шутова, 13Б.
Св-во суб'єкта видавничої справи
ДК №271 від 07.12.2000 р.